

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

LÜTFULLAH ÇELEBİ'NİN TERCÜME-İ FÂDİHATÜ'L-MÜLHİDİN ADLI
ESERİNİN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET CAN

Tez Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED BEDİRHAN

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**LÜTFULLAH ÇELEBİ'NİN TERCÜME-İ FÂDİHATÜ'L-MÜLHİDİN ADLI
ESERİNİN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET CAN

Tez Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED BEDİRHAN

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ahmet CAN tarafından Dr. Öğretim Üyesi Muhammed BEDİRHAN yönetiminde hazırlanan ve **30/06/2022** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan **“Lütfullah Çelebi'nin Tercüme-i Fâdhâtü'l-Mülhidîn Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi”** başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed BEDİRHAN
(Danışman)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Cumali KÖSEN

.....

Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZTÜRK

.....

Tez No : 10371047

Tez Savunma Tarihi : 30.06.2022

Doç. Dr. Yener PAZARCIK

Enstitü Müdürü

.././2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)

Ahmet CAN

30/06/2022

ÖZET

LÜTFULLAH ÇELEBİ'NİN TERCÜME-İ FÂDİHATÜ'L-MÜLHİDİN ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRMESİ

Ahmet CAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed BEDİRHAN

30/06/2022, 125

Bu çalışmada 16. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Lütfullah Çelebi'nin Tercüme-i Risâle-i Fâdıhatü'l-Mülhidîn adlı eserinin mezhepler tarihi açısından tahlili ve transkripsiyonu konu edilmektedir. Araştırmada eserin ortaya konduğu döneme ve müellife dair elde edilen kısa bilgilerle birlikte müellifin eserde kullandığı kaynak ve yöntem ortaya konulmakta; aynı zamanda eserin muhtevası farklı açılardan ele alınmaktadır.

Tezin birinci bölümünde müellifin hayatı, eserleri ve tezimize konu olan eseri incelenmektedir. İkinci bölümde risaleye konu olan mezheplerin müellif tarafından bakış açısına değinilmiş ve ilgili mezheplerin hak mezhep olmadıklarına dair fetvalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde müellifin tenkide tabi tuttuğu İsmâiliyye, Dürziyye ve Nusayriyye mezheplerinin tarafımızdan detaylı incelemesi yapılmıştır. Dördüncü bölümde risalenin dil kurallarına uygun bir şekilde transkripsiyonu yapılmıştır. Araştırma neticesinde ise ulaşılan tespitler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lütfullah Çelebi, İsmâiliyye, Fâtımiler, Dürziyye, Hâkim Biemrillah, Nusayriyye, Mezhep

ABSTRACT

TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF LÜTFULLAH ÇELEBİ'S BOOK NAMED TERCÜME-İ RİSÂLE-İ FÂDİHATU'L-MÛLHİDÎN

Ahmet CAN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Basic Islamic Science

Co-supervisor Dr. Öğr. Üyesi. Muhammed BEDİRHAN

30/06/2022, 125

This research is about analysis and transcription of 16.century Ottoman scholar Lütfullah Çelebi's book named Tercüme-i Risale-i Fadîhatu'l-Mülhidin in terms of history of Islamic sects. In this research source and method used by the author in the book revealed with a rundown of the author and the era in which book has written, and the content of the book is discussed from different perspectives as well.

In the first part of the dissertation, author's biography, his works and the book which is the subject of this dissertation analysed. In the second part, author's point of view about the sects mentioned in the epistle is touched on and fatwas saying these sects are not true sects are mentioned. In the third part, the sects like Ismailism, Druze and Nusayriya which are censured by the author are analysed in a detailed way. In the fourth part, the transcription of the epistle is done in a grammatically correct way. In the consequence of the research findings are indicated.

Key Words: Lutfullah Çelebi, Ismailism, Fâtımids, Druze, Hâkim Biemrillah, Nusayriya, Islamic Sects.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ONAY SAYFASI	i
ETİK BEYAN	ii
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2 Tezin Amacı	1
1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	2

İKİNCİ BÖLÜM

LÜTFULLAH ÇELEBİ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE TERCÜME-İ FÂDİHATÜ’L- MÜLHİDİN ADLI ESERİ

2.1 Lütfullah Çelebi’nin Hayatı.....	3
2.1 Lütfullah Çelebi’nin Eserleri	5
2.2 Manzum Kırk Hadis Tercümesi	5
2.3 Tercüme-i Risale-i Fazıhatü’l-Mülhidin.....	6
2.4 Eserin Dil ve Üslup Özellikleri	6
2.5 Eserin Kaynakları	6
2.6 Eserin Muhteviyâtı	7

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM RİSALENİN TAHLİLİ

3.1	Risaleye Konu Olan Mezhepler.....	9
3.1.1	İsmâiliyye	9
3.1.2	Dürziyye	12
3.1.3	Nusayriyye.....	17
3.2	Risaleye Konu Olan Mezheplerle İlgili Fetvalar	17
3.3	Lütfullah Çelebi'nin Mezhepler Hakkındaki Görüşleri.....	20

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM RİSALEYE KONU OLAN MEZHEPLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

4.1	İsmâiliyye	24
4.1.1	İsmâiliyye'ye Atfedilen Bazı İsimlendirmeler	29
4.1.2	Fâtîmi Devleti ve İsmâiliyye	30
4.1.3	Fâtîmîler Sonrası İsmâiliyye	40
4.1.4	İsmâîli Düşünce	42
4.1.5	Nizâri-İsmâiliyye	45
4.1.6	Nizâri Düşünce	52
4.1.7	Karmatîler (Karâmita).....	54
4.2	Nusayriyye.....	61
4.2.1	Nusayri İnanç Esasları	66
4.2.3	Nusayri İbadetleri	71
4.2.4	Nusayrilikte Din Adamları ve Mezhebe Giriş.....	73
4.3	Dürziyye	74
4.3.1	Hâkim Biemrillâh'ın Hayatı	75
4.3.2	Hâkim'in Ulûhiyeti ve Mezhebin Teşekkülü	78
4.3.3	İnanç Esasları.....	82
4.3.4	Dürzi Toplumsal Sınıfı	92

BEŞİNCİ BÖLÜM
ESERİN TRANSKRİPSİYONU

5.1 ESERİN TRANSKRİPSİYONU..... 94

ALTINCI BÖLÜM
SONUÇ

SONUÇ 118
KAYNAKÇA 120
EKLER.....I

ÖNSÖZ

İslamiyet içerisindeki mezhepler Hz. Muhammed'in (s.a.v) ölümünden günümüze kadar tartışılmalı olgulardandır. Mezhepler her çağda ve devirde hak-batıl ayırımına tabi tutulmuş ve buna göre şekillenmiştir. Müntesiplerine göre hak olan mezhepler, muhaliflerine göre batıl mezheplerden olmuştur. Bu çerçevede Ehl-i Sünnet düşüncesine göre de bazı mezhepler hak olmayan mezhepler statüsüne indirgenmiştir. Bu mezheplerden bazıları İsmâiliyye, Dürziyye ve Nusayriyye'dir.

Çalışmamıza konu olan 16.yy Osmanlı ulemasından Lütfullah Çelebi tarafından yazılmış ve tezimize konu olan risale, bu mezheplerin tenkidi ve hak olmayışları etrafında şekillenmektedir. İsmâiliyye, Dürziyye ve Nusayriyye mezheplerini ele alan Lütfullah Çelebi, dönemindeki birtakım hadiselerden dolayı bu mezheplere reddiyeler getirmiştir. Getirdiği reddiyeler sonucunda bu mezheplerin hak dinden uzak olduklarını ortaya koymuş ve onların İslam dışı mezhepler olduklarını vurgulamıştır. Biz de çalışmamızda bu mezheplerin tarihlerini düşünce dünyalarını, itikadi anlayışlarını ve İslam'a verdikleri zararları risalenin çerçevesinde tekrar ele alacağız. Buna göre tezimizin ana çerçevesini Lütfullah Çelebi'nin risalesi ve ilgili mezheplerin tarihlerinin aydınlatılması oluşturacaktır.

Bu bağlamda araştırmamın ve tezi sonuca ulaştırmamın her aşamasında benden yardımlarını esirgemeyen, çalışmalarım esnasında tez danışmanlığımı büyük bir sabır ve titizlikle yürüten, değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed BEDİRHAN'a, değerli dostum Yusuf ARABACI'ya, araştırma süreci boyunca eserlerinden istifade ettiğim tüm yazarlara, maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen anne ve babama şükranlarımı sunarım. Ayrıca teşekkürlerimin en özelini ve güzelini, çalışmamın her aşamasında bana destek olup, yanımda olan kıymetli eşime sunuyorum.

Gayret bizden tevfiğ Allah'tandır.

Ahmet CAN
Şanlıurfa-2022

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâm
AUİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk	Bakınız
çev	Çeviren
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
h.	Hicri
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İLVAK	İzmir İlahiyat Vakfı
İSAV	İslami İlimler Araştırma Vakfı
MAUİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEBİA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
nşr	Neşir
ö.	Ölüm
r.a.	Radıyallahu anh
r.anha	Radıyallahu anhâ
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme
ts	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.dğr.	Ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Tezimizin giriş bölümünde tezin konusu, önemi, amacı ve literatüre olan katkılarından bahsedilecektir. Bu bağlamda çalışmamızda Çelebi'nin reddiye mahiyetinde yazdığı eserindeki İsmâiliyye, Dürziyye, Nusayriyye mezheplerinin incelemesi yapıldı. Mezheplere karşı yaklaşımı belirlendi ve eserin transkripsiyonu oluşturuldu.

1.1 Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamızın konusunu Lütfullah Çelebi'nin Tercüme-i Risâle-i Fâdıhatü'l-Mülhidîn adlı eseri oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın ana eksenini, Çelebi'nin bu eseri çerçevesinde İsmâiliyye, Dürziyye, Nusayriyye mezheplerinin tanıtımlarının yapılması, müellifin mezheplere karşı yaklaşımının belirlenmesi ve eserin transkripsiyonu oluşturmakta ve bu şekilde Mezhepler Tarihi araştırmacıların istifadesine sunmaktır.

Çalışmamızı değerli kılan en önemli olan unsur, şüphesiz ki 16. yüzyılında Osmanlı Devleti içerisinde mezhep çatışmalarının daha objektif bir şekilde görülmesini sağlamasıdır. Bu minvalde Lütfullah Çelebi yaşadığı dönemde başta Dürziler olmak üzere Ehl-i Sünnet dışı birtakım mezheplerin uygulamalarına bizzat şahit olmuş ve ilgili mezheplerin Sünnilerle olan politikalarını risalesinde anlatmıştır. Bu itibarla tarafımızdan böyle bir eserin çalışılmış olması Mezhepler Tarihi açısından 16.yy Osmanlı'sına ışık tutması açısından son derece önemlidir.

1.2 Tezin Amacı

İslam Mezhepleri Tarihi alanında ilk döneme dair çalışmalar bulunmakla birlikte ancak Osmanlı dönemi hakkında yeterince çalışma bulunmamaktadır. O döneme ışık tutacak var olan çalışmalar ise yazma eser halinde olup, kütüphanelerde tahkik ve neşirlerinin yapılmasını beklemektedir. Bu bakımdan hâlâ üzerinde çalışma yapılmasını bekleyen birçok yazma eserden bir tanesi de tezimize konu olan Lütfullah Çelebi'nin Tercüme-i Risâle-i Fâdıhatü'l-Mülhidîn adlı eseri idi. Bundan dolayı tezimizin asıl amacı Osmanlı dönemi birtakım itikadı mezheplerin düşüncelerini aydınlatması bakımından, tarihin tozlu sayfalarında bulunan bu kıymetli eseri Mezhepler Tarihi okuyucularına sunarak, literatüre küçük bir katkı yapmaktır.

1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmamız öncelikli olarak Lütfullah Çelebi'nin Tercüme-i Risâle-i Fâdıhatü'l-Mülhidîn adlı eseri esas alınarak, onun Ehl-i Sünnet dışındaki birtakım mezhepler hakkındaki görüşlerine, itirazlarına ve reddiyelerine yer vermeye dayanmaktadır. Bunu yaparken reddedilen mezheplerin daha iyi bir şekilde anlaşılıp tanınabilmesi amacıyla ilgili mezhepleri detaylı bir şekilde ele alınacak, ardından teze konu eserin transkripsiyonu yapılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

LÜTFULLAH ÇELEBİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TERCÜME-İ FÂDİHATÜ'L-MÜLHİDİN ADLI ESERİ

Lütfullah Çelebi 16.YY'de Osmanlı Devleti içerisinde yaşamış olan büyük bir ilim adamı ve şairdir. Nitekim daha çok kelamcı ve mezhepler tarihi kimliği ile ön plana çıkmış olan Çelebi hakkında kaynaklarımızda yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Sınırlı bilgilerimiz ışığında kendisinin Osmanlı dönemindeki Dürzi isyanlarına şahit olduğunu görüyoruz. Bu isyanların devlet ve tebaa içerisindeki etkilerini göstermek amacıyla İsmailiyye, Dürziyye ve Nusayriyye mezheplerine reddiye olarak bu tezimize konu olan eserini yazıyor. Bu bölümde ise yukarıda anlatılan kısımlar detaylı bir şekilde incelenecek, Çelebi'nin kimliği, eserleri ve tezime konu olan eseri hakkında bilgi verilecektir.

2.1 Lütfullah Çelebi'nin Hayatı

Tezimize konu olan Tercüme-i Risâle-i Fazîhatü'l-Mülhidîn adlı risalenin son kısmında geçen “Ve bu mahalde itmâm ve ihtitâm olına eşbu risâle sene dokuz yüz doksan üç Recebü-l Müreccebinün evâsıtında kütüb-i mu'tebere den cem'u tahrîr ve te'lîf ve tastîr olınup seyyid-i vüzerâi-l enâm sahibü-d devleti vel fazli-t tâm zi-l fikr-i-s sedîd vel izzî-t te'yîd müdebbiru umûri-l cumhûri bi-l fikri-l metîn muharriru-l müşkilâtî bi-r re'yi-s sâ'ibi-l mübîn İbrâhîm Paşa yesserallahü lehû mine-l hayrâti mâ yeşâ' Hazretlerinin hıdmet-i pür-sa'âdetlerine ihdâ ve takdîm olındukdan sonra” ibaresinden anlaşıldığına göre müellif risalesini 993/1586 yılında yazmış ve İbrahim Paşa'ya (ö. 1010/1601) takdim etmiştir. Ayrıca risalenin muhtelif yerlerinde Osmanlı sultanı III. Murad'a ve İbrahim Paşa'ya müellif tarafından methiyeler yapılmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Lütfullah Çelebi'nin bu risaleyi III. Murad döneminde yani 16. yy'de yazdığı bilgisi ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında XVI. yüzyılda yaşamış Lütfullah adlı âlimler ve şairler hatta Lütfullah isminin yerine risaleden ortaya çıkarılarak Çelebi ve Kadı mahlaslı kişiler göz önünde bulundurularak Lütfullah adlı müelliflerin tamamı taranmıştır.¹ Taranan bilgilerden hareketle o tarihlerde yaşamış ve risalesini İbrahim Paşa'ya sunmuş olma ihtimali olan sadece bir kişi bulunmaktadır. O kişi de Lütfullah Şeyhi Efendi'dir. Bu bilgilerden hareketle eserin yazarı kuvvetle muhtemeldir ki Zekeriyazade Lütfullah Efendi'dir.

¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, (İstanbul: Tarih Vakfı Türk Yayınları, 1996) 3/902-905; Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemal Kurnaz, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001) 2/881-888.

Hayatı hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz Lütfullah Şeyhi Efendi'nin doğum tarihi 972/1564-1565'dir. Çelebi Kadı ya da Vişne Efendi olarak da tanınmaktadır. Osmanlı Devleti'nin 21. Şeyhülislamı Ankaravî Bayramzade Zekeriyâ Efendi'nin (920-1000/1514-1592) küçük oğludur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin 27. Şeyhülislamı Yahya Efendi'nin kardeşi ve İzzeti Mehmed Efendi'nin babasıdır. Güler yüzlü, cömert, şakacı, Şîr ve inşası revnakşiken bir şair olup "Şeyhî" mahlası ile yazmış olduğu şîrleri bulunmaktadır. Ancak mecmûalarda kalmış bu şîrlerinden örneklere rastlanılamamıştır. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra mülazemetini Sa'düddin-i Sani Hâce Efendi'den yaptı. İlk görev yeri, günlük maaşı 40 akçe olan (kırklı) Silivri Pirî Paşa Medresesi'dir. Cemaziyel-evvel 994 / Mayıs 1586'da 50 akçe maaş ile Hâric medresesine tayin oldu. Aynı yıl babası ile birlikte hac vazifesini ifa etmek üzere Mekke'ye gitti. Recep 997/Haziran 1589'da babası Zekeriyâ Efendi Rumeli kazaskeri iken Kırtova'ya bağlı Kumanova'ya teftiş-i emval vazifesi ile tayin edildi. Yine aynı yıl Hafız-zade Ebûl-mealî Efendi'nin yerine Filibe kadılığına getirildi. 1003/1595'te Ferhad Paşa ile birlikte Eflak seferine katıldı, bu sırada orduyu hümeyun kadılığı görevini yürüttü. Seferden Sinan Paşa'nın maiyetinde döndü. Eğri seferine de katılan müellif, fethin gerçekleşmesi ile Eğri mevleviyetine (monlalık) getirildi. İstanbul'a dönüşü esnasında Sultan III. Mehmed (ö. 1012/1603), hizmetlerini takdir ettiği müellifi aynı paye ile bu defa Filibe'ye bağlı Kızanlık kazasına atadı. 1006/1598 yılının başlarında Satırcı Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde aynı görevle Tatarpazarcığı'na atandı. Aynı yıl Şevval/Haziran ayında görevinden azledildi. Rebiul-evvel 1007/Ekim 1598'te görevine iade edildi. Cemaziyel-evvel 1013/Ekim 1604'te azledildi. Zilhicce/Temmuz'da Arap Sinan Efendi yerine yeniden görevine atandı. Ramazan 1015/Ocak 1607'de azledildikten sonra aynı yıl Şevval/Şubat ayında Muhammed Sâdık-ı Acemî yerine tekrar görevlendirildi. Şaban 1021/Ekim 1612'de azledildi. Cemaziyel-ahir 1022/Ağustos 1613'te Yahya Efendi yerine Eyüp kadılığına atandı. Cemaziyel-evvel 1023/Temmuz 1614'te Kethuda Mustafa Efendi mahdumu Mehmed Çelebi yerine Edirne kadısı, kısa bir süre sonra da tekrar Filibe kadısı oldu. Muharrem 1028/Ocak 1619'da azledildi. Şaban 1031/Temmuz 1622'de Bülbülzâde Efendi'nin yerine göreve tayin olundu. Muharrem 1033/Kasım 1623'te azledildi. Muharrem 1035/Kasım 1625'te Muid Hüseyin Efendi yerine son kez Filibe kadılığına atandı. Yine aynı yıl Anadolu kazaskeri oldu ve Filibe kendisine arpalık olarak verildi. 22 Zilhicce 1041/10 Temmuz 1632'de vefat eden Lütfullah Çelebi babası

Şeyhülislâm Zekeriyâ Efendi'nin İstanbul Çarşamba'daki türbesi yakınındaki mezara defnedildi.²

2.1 Lütfullah Çelebi'nin Eserleri

Lütfullah Çelebi'nin “Şeyhi” mahlası ile yazmış olduğu şiirlerinin olduğu bilinmektedir ancak bu şiirler bir divan haline getirilmeyip sadece mecmûalarda kalmıştır.³ Müellifin hayatından bahseden kaynaklarda müellif ile ilgili herhangi bir esere değinilmediğinden araştırmamızda müellifin eserleri hakkında fazla bilgi bulunamamıştır. Elimizdeki kaynaklarda sadece Atilla Gökdemir tarafından transkripsiyonu yapılan “Manzum Kırk Hadis Tercümesi” adlı eserlerine ve transkripsiyonunu yaptığımız esere değinilecektir.

2.2 Manzum Kırk Hadis Tercümesi

Gökdemir'e göre, yazılmış olan bu eserde şair mahlasını “Lütfi” olarak kullanmaktadır Ayrıca eserin mukaddimesinde yer alan “Der Vâsî-ı Destûr-ı Mükerrrem Müşîr-i Mufahham Zü'l-Mecd ve'l-Ula Hazret-i Sinan Paşa” adlı bölümden hareketle müellifin, eserini Yemen fâtihi Koca Sinan Paşa'ya sunduğu anlaşılmaktadır. Sinan Paşa'nın (ö. 1004/1596) III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde beş kez sadrazamlık görevinde bulunduğu düşünülecek olursa Lütfi'nin XVI. asır müelliflerinden olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Bu bilgilerden yola çıkarak “Manzum Kırk Hadis Tercümesi” ile transkripsiyonunu yaptığımız “Tercüme-i Risâle-i Fâzihatü'l- Mülhidîn” adlı eserin aynı kişiler yani Lütfullah Çelebi tarafından yazıldığı ortaya çıkmaktadır.

Manzum hadis tercümesi mesnevî, nazım şekli ile yazılmıştır. 139 beyitten müteşekkil eser; eğitici, öğretici ve yönlendirici yönü ağır basan, dinî telkinlerde bulunan ahlâkî mesnevîler kategorisinde değerlendirilebilir. Aruzun “feilâtün (fâilâtün) mefâilün feilün (fa'lün)” kalıbıyla yazılmıştır.⁵

Eserin iki nüshası bulunmaktadır. İlk nüsha, 06 Mil Yz A 8851/1 demirbaş numarasına kayıtlı olup Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 1b-9b varakları arasında

² Detaylı bilgi için bk. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, “Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü”, erişim: 27 Nisan 2020, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyhi-lutfullah-celebi-kadi> ; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 3/905; Mehmed Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 881-888; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016) 2/ 725; Nâimâ Mustafa Efendi, *Nâimâ Tarihi*, trc. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi,1967) 1/ 110; Azmi Bilgin, “ İzzetî Mehmed Efendi”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001) 23/564-565; Atilla Gökdemir, “Lütfi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/24 (2016) 86-87.

³ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 2/ 725; Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, “Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü”.

⁴ Atilla Gökdemir, “Lütfi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, 86.

⁵ Atilla Gökdemir, “Lütfi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, 87.

bulunmaktadır. İkinci Nüsha ise Konya Belediyesi Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi No: 14497’de kayıtlıdır.

2.3 Tercüme-i Risale-i Fazîhatü’l-Mülhidin

Müellifin risalede belirttiği üzere eser, H. 993/1585 yılının Receb ayının ortalarında Arapça olarak yazılmıştır. Lütfullah Çelebi yazmış olduğu eseri dönemin vezirlerinden olan İbrahim Paşa’ya takdim etmiştir. Daha sonra yine aynı sene içerisinde risalenin son kısmında geçen “Şam beylerbeyisi Ali Pâşa yesserallahü mâ yeşâ’ hazretlerinin Türkî lisânına terceme olınsa fehme âsân ve bî-tevakkuf iz’ân olunurdu diyû işaret buyurmaları ile bu fakir ve hakir el-mu’terif bi-l aczi ve-t taksîr ed-dâ’î li-devletihim bi-l bekâi Lutfullah el-Kadî bi-Nizîb sâbıkan sene-i mezbûre zülka’desinin evâhirinde bi’inâyeti-l meliki-l kadîr Türkî lisanına terceme ve kitâbetimle tahrîr eyledim.” ibaresinden anlaşıldığına göre Lütfullah Çelebi arapça yazmış olduğu risaleyi Ali Paşa’nın isteği üzerine Osmanlı Türkçe’ne tercümesini yapmıştır.⁶ Eserin orijinali olan Arapça nüshası bulunamamış olup, tek Osmanlıca nüshası Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 2916 no’lu envanterde bulunmaktadır. Eserin ketebesinde belirtildiği üzere risalenin isitinsahını I. Mahmut dönemi bestakârlarından Derviş Mustafa Efendi yapmıştır.⁷ Eserin tam adı “Tercüme-i Risâle-i Fâzîhatü’l-Mülhidîn Ashâb’ n-Nüşûz mine’t-Teyâmüneti ve’n-Nusayriyye ve’d-Dürûz”dur.

2.2 Eserin Dil ve Üslup Özellikleri

Çalışmamıza konu olan eser, edebi kaygılardan uzak, sade, anlaşılır ve düz yazı şekliyle yazılmıştır. Ancak eserde bazı yerlerde uzun ve karmaşık söz kalıpları ve cümleleri kullanıldığı görülmüştür. Eser didaktik bir üslupla yazılmış olup olayları anlatırken hikâyeci anlatım tarzı benimsenmiştir. Eser 48 varaktan (96 sayfa) oluşmaktadır. Her bir sayfasında 14 satır bulunmaktadır. Eserde sayfa numaraları verilmeyip onun yerine varak sayıları belirtilmiştir. Bunun için varak numaralarına ve sayfa sayılarına metnin içerisinde [1a], [2b] şeklinde işaret edilmiştir.

2.3 Eserin Kaynakları

Eserin içeriğinden çıkarılan bilgilere göre Lütfullah Çelebi’nin risalede kullandığı kaynaklar şunlardır:

⁶ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâzîhatü’l Mülhidîn Ashabi’n-Nüşûz mine’t-Teyâmüneti ve’n-Nusayriyye ve’d-Dürûz*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2916), 48b.

⁷ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâzîhatü’l Mülhidîn Ashabi’n-Nüşûz mine’t-Teyâmüneti ve’n-Nusayriyye ve’d-Dürûz*, (Fatih, 2916), 1a.

- a. *el-Mevâkıf*: Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî (ö. 756/1355).
- b. *Şerh-i Mevâkıf*: Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413).
- c. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*: Ebü'l-Kâsım (Ebü Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî (ö.665/1267).
- d. *Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr fî'r-Red 'ale'l-Bâtuniyye*: Ebü Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkullânî (ö. 403/1013).
- e. *Teşbîtü Delâ'ili'n-Nübüvve*: Ebü'l Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemedânî (ö.415/1025).
- f. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*: Ebü'l Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer Busâvî ed-Dımaşki eş-Şâfiî (ö. 774/1373).
- g. *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*: Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348).
- h. *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*: Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (ö. 654/1256).
- i. *Minhâcü's-sünne*: Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328).
- j. *Tahkîku'n-nusra bi-Telhîsi Me'âlimi Dâri'l-Hicre*: Zeynüddîn Ebü Muhammed Ebü Bekir b. el-Hüseyn b. Ömer el-Kureşî el-Osmânî el-Merâğî eş-Şafîî (ö. 816/1413).
- k. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân*: Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî (ö. 681/1282).
- l. *Hüsnü'l- Muhâdara fî Ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*: Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505).

2.5 Eserin Muhteviyâtı

Tezimize konu olan Tercüme-i Risâle-i Fâzihatü'l-Mülhidîn adlı risale, konuya giriş, mezheplerle ilgili fetvalar, mezheplerin işlenişi ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş kısmında Lütfullah Çelebi, neredeyse iki varak uzunluğunda önce Allah'ı Teâla'ya hamd, Peygamberine salat, Sultan III. Murad ve İbrahim Paşa'ya methiyeler getirmektedir. Ardından risalenin ilk bölümünde, Osmanlı Padişahlarından III. Murad döneminin 993/1585 yılında Mısır ve Şam bölgelerinde bazı isyanlar çıktığından; Dürziler,

Ma'noğulları/Teyamine⁸ ve Nusayri, mezheplerinin insanlara eziyet edip, mallarını yağmalayıp ve İslam şeriatını yok sayarak ayaklanmalarda bulunduğu bahsedilmektedir. Bundan dolayı III. Murad bu isyanları kontrol altına almak için İbrahim Paşa'yı bölgeye gönderir. İlk önce Mısır'a giden İbrahim Paşa, buradaki asayişli sağıladıktan sonra kuvvetleriyle birlikte Şam bölgesine doğru hareket eder. Burada Sayda adlı kasabaya geldiklerinde Dürzilerin mukavemetiyle karşılaşılır. Dürzilerin tuzağına düşen Osmanlı askerlerinin bir kısmı şehit olur ancak kısa süre içerisinde durum kontrol altına alınır. Ardından bu isyanlara karşı yapılan faaliyetlerin meşruluğunu açıklamak ve bu mezheplerin hak dinden uzak olduklarını ortaya koymak için ulemamın konuyla ilgili fetvalarına yer vermektedir.

Müellif gelişme kısmında başta İsmâiliyye olmak üzere Dürziler ve Nusayriilerin tarihsel süreçlerinden ve itikadi anlamdaki bozulmuşluklarından bahseder. Lütfullah Çelebi, bu bilgileri verirken yukarıda isimleri geçen birçok mürevvihten ve âlimlerden alıntılar yapmaktadır. Sonuç kısmında ise Dürzilerin ilah olarak kabul ettikleri Fâtımilerin altıncı halifesi olan Hâkim Biemrillâh'ın birbirinden çelişkili ve garip uygulamalarından bahseder. Müellif son kısımda ise eserin H. 993 Receb'in ortasında kendisi tarafından Arapça olarak yazılıp eseri İbrahim Paşa'ya takdim ettiğinden ardından Şam Beylerbeyi Ali Paşa'nın Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmesini telkin etmesi üzerine yine aynı sene eseri tercüme ettiğinden bahsederek eseri sonlandırır.

⁸ Bâtını düşünce içerisinde olan tüm mezhepler muhalifleri tarafından çeşitli asır ve bölgelerde değişik isim ve lakaplarla anılmışlardır. Bu lakaplar bazen ilgili mezheplerin liderlerinin ismine nispetle bazen inanç esaslarına göre bazen de varlıklarını sürdürdükleri bölgelerde kendilerine verilen özel isimlerle anılmışlardır. Mesela liderlerine nispetle verilen lakaplara örnek olarak, Karmatiler, liderleri Hamdan Karmat'a nispetle bu ismi almışlardır. Ya da Babakiler liderleri Babek'e nispetle bu ismi almışlardır. İnanç esaslarından dolayı aldıkları isimlendirmelere örnek olarak, İsmâiliyye'ye yedi devir inancını kabul ettikleri için Seb'iyye denilmiştir. Veya Hasan Sabbah'ın talimi düşünceyi savunmasından dolayı mezhep müntesiplerine Talimiyye denilmiştir. Son olarak bölgesel olarak muhaliflerinin isimlendirmelerine örnek olarak, İsmâiliyye'ye Mısır'da liderleri Ubeydullah el-Mehdi'den dolayı Ubeydiler denilmiştir. Ya da Şam bölgesinde batını düşünce içerisinde olan herkese inanç esasları farklı da olsa Batınıyye, Nusayriyye, Dürziyye veya Teyamine denilmiştir. (bkz. Muhammed Hammâdi, *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*, trc. İsmail Hatib Erzen. (İstanbul: Sebil Yayıncılık, 2004), 38-40) İşte tezimize konu olan Teyamine isimlendirmesinin menşei buradan gelmektedir. Risalenin müellifi Lütfullah Çelebi, yukarıda anlatıldığı gibi 993/1585 yılında Damad İbrahim Paşa'nın Şam bölgesinde Dürzi isyanlarını sonlandırdığını ifade etmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak, o tarihlerde Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmış olan isyan hareketlerinin tamamı taranmış ve Damad İbrahim Paşa'nın o tarihte Lübnan'daki Dürzi emirliklerinden olan Ma'noğulları'nın isyan hareketini sonlandırdığı görülmüştür. (bkz. Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 1/233; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Yayınları, 1998) 3/201-202; Cavid Baysun, "Ma'n", *MEBİA*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1964) 7/268-272) Teyamine mezhebi hakkında yaptığımız araştırmalarda ilgili mezhebin Dürzilik ve Nusayrilikle bir tutulduğu görülmüştür. Bu bilgiler ışında diyebiliriz ki Teyamine mezhebi o tarihlerde Dürzi emirliklerinden olan Ma'noğulları'na yapılmış bir isimlendirmedir ve Teyamine, Dürzilik ile eşdeğer bir yapılaşmadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSALENİN TAHLİLİ

Tezimize konu olan risalenin daha iyi anlaşılabilmesi için eserin sadece transkripsiyonunu yapmakla yetinmeyip, eserin tarafımızdan detaylı incelemesi de yapılmıştır. Bunu yapmamızdaki temel amaç risalenin verdiği mesajların, okuyucular tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve Çelebi'nin gözünden ilgili mezheplerin tahlinini yapmaktır.

3.1 Risaleye Konu Olan Mezhepler

Lütfullah Çelebi'nin risalesi İsmâiliyye, Dürziyye ve kısa bir şekilde Nusayriyye mezheplerine yapılan reddiyeler üzerinde bina edilmiştir. Risalenin büyük bir kısmını İsmâiliyye, Dürziyye ve Hâkim Biemrillâh'ın uygulamalarına ayırmıştır. Çelebi'nin ilk değindiği mezhep İsmâiliyye'dir.

3.2 İsmâiliyye

Lütfullah Çelebi, ilk olarak İsmâiliyye hakkındaki farklı isimlendirmelerin sebeplerine değinmektedir. Bu isimlendirmeler hakkındaki kaynağı *Adudiddin el-İci'nin Mevakıf* adlı eseridir. Ona göre İsmâiliyye'nin birbirinden farklı ancak düşünce olarak hepsinin aynı olduğu yedi isimlendirmesi vardır. Bu isimlendirmelerden ilki, nasların zâhirleri ve batınları olduğunu aslolanın batın olduğunu, batınları ise sadece İsmâiliyye mezhebine bağlı olanların bileceğini iddia etmelerinden dolayı kendilerine *Bâtınîyye* denilmiştir. İkinci isimlendirme Hamdân Karmat'ın yolunu takip ettiklerinden dolayı kendilerine *Karâmita* denilmiştir. Üçüncü isimlendirmeye göre haramları helal saymalarından dolayı kendilerine *Muharrimiyye* denilmiştir. Dördüncü isimlendirmeye göre şeriatle konuşanların yani natıkların sayısının yedi olduğunu ve her bir natık arasında yedi imamın olduğunu iddia etmelerinden dolayı kendilerine *Seb'iyye* denilmiştir. Beşinci isimlendirmeye göre Azerbeycan'da Abbâsîlere karşı isyan eden ve haramları helal sayan Babek el-Hürremi'nin yolunu takip ettikleri için kendilerine *Babekiyye* denilmiştir. Altıncı isimlendirmeye göre Babek zamanında kırmızı elbiseler giydikleri ya da muhaliflerine hâmir/eşekler dedikleri için kendilerine *Muhammira* denilmiştir. Son isimlendirmeye göre imametın İsmâil b. Ca'fer'e ya da oğlu Muhammed b. İsmâil'e intisap ettirdikleri için kendilerine *İsmâiliyye* denilmiştir.⁹ İsmâiliyye'nin isim kaynağı hakkında bilgi veren Çelebi, bu mezhebin ilk olarak kim tarafından ortaya atıldığı ve Fâtımiler ismi altında

⁹Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l Mülhidîn Ashabi'n-Nüşûz mine't-Teyâmüneti ve'n Nusayriyye ve'd-Durûz*, (Fatih, 2916), 13a-14b.

kurdukları devletleri hakkında *Ebû Şame'nin Kitabı'r-Ravzateyn* adlı kitabından bilgi vermeye başlamaktadır.

İsmâiliyye mezhebinin Fâtımiler devleti çatısında ilk ortaya çıkışı Ubeydullah el-Mehdî ile başlamaktadır. Ubeydullah, Meymûn el-Kaddah adlı bir Mecûsînin neslinden ya da Selimiyeli Yahudi bir demircinin oğludur. Asıl adı Said olup, kendi itikadını yaymak için Selimiye'den Mağrib'e gitmiş ve kendisine Ubeydullah adını vermiştir. Mağrib'de Fâtımiler devletini kurmuş ve nesebinin Muhammed b. İsmâil'e dayandığını iddia etmiştir. Ancak Şîî neseb âlimleri böyle bir soydan hiç bahsetmemişlerdir. Mağrib'de devlet kurmayı başardıktan sonra kendisine *Mehdî* demeye başlamıştır. Ubeydullah orada Mehdîyye şehrini inşa etmiştir. Kurduğu devlette kendi mezhebini yaymaya çalışmış ve İslam dinini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. O dâfleri aracılığıyla insanları câhil kılabilme ve hak dinden uzaklaştırabilme adına birçok âlimi öldürmüştür. Bu şekilde birçok insanın hak dinden uzaklaştırır ve akidelerini bozardı.

Bunların devletlerinin başlangıcı 299/911¹⁰ yılıdır, sonu ise 567/1171 yılıdır. Bunlar kuruldukları vakit daha önceleri İslam akaidi içerisinde olan Şam dağları sakinlerinin akidelerini bozmuş ve onları hak dinden uzaklaştırmışlardır.¹¹ Haşîşîye grubu onlardan bir grup olup onların davasını güderdi.¹² Onlar hâkimiyetleri boyunca on dört halifeden oluşmuşlardır. Üçü Mağrib diyarında İfrikiyye şehrinden olan Mehdî, Kâim ve Mansur'du. On biri ise Muiz, Azîz, Hâkim, Zâhir, Müstansır Müstali', Âmir, Hâfız, Zâfir Fâiz ve Âdid'di. Nesepleri Mecûsîyye ya da Yahudi olup davalarını şerefli kılarlardı. Bu iddia avam içinde meşhur olup bunu bilmeyenler onlar için "Devlet-i Fâtûmîyye" ya da "Devlet-i Aleviyye" derdi. Onlar ise ancak Devlet-i Yahudiyye ve Devlet-i Mecûsîyye-i Batıniyye-i Müldide'diyler.

Onların İslam dinine aykırı birçok edepsiz uygulamaları vardır. Mesela halifelerinden Muiz, hatiplere minberde sadece kendi soylarının şerefini zikretmelerini ister, mescit duvarlarına ve başka yerlere kendi şereflerinin yazılmasını emrederdi. Muiz Mısır'ı ele geçirmiş ve Kâhire şehrini inşa etmiştir. Burada hutbelerde *Allahümmesalli alâ abdike ve veliyyike semerete'n-nübüvveti ve selîle'l-itrati el-hâdiyeti'l-Mehdîyyeti mu'izz bin temîm el-imâmi'l-muizz Lidinillâhi emîri-l mü'minîne kemâ salleyte alâ âbâ'ihî-t tâhirîne ve selefihi-l el-eimme-*

¹⁰ Müellif Fâtımilerin kuruluş tarihi olarak H. 299 tarihini göstermiştir ancak mezhebin kuruluş tarihi H.297'dir. bk. Eymen Fuâd Seyyid, Fâtûmîler, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 12/237-240.

¹¹ Lütfullah Çelebi, burada Dürziler ve Nusayrilerin zamanla itikadlarının bozulduğunu şuan ki itikatlarına ise Fâtûmîlerin davetleriyle girdiğini söylemektedir.

¹² Müellif burada ilk başta Fâtûmîlere bağlı olarak varlıklarını sürdüren ancak Halife Müstansır'ın ölümüyle ortaya çıkan halife seçimi konusundaki karışıklıklarda Nizar'ın hilafetini kabul eden ve bundan dolayı Fâtûmîlerden ayrılan, Hasan Sabbah tarafından kurulan aşırı bir fırka olan Haşîşîyye'yi kastetmektedir.

i raşidîn denilmesini emretmiştir. O bu söyledikleriyle sadece yalan söylemiştir. Tâhir ehl-i beytin yakınları onlardan uzaktır. Nitekim Ebûbekir b. Ebû Tayyîb, “Keşf-i Esrar-ı Bâtînîyye” adlı kitabında bunların neseplerinin Hz. Ali’ye ulaşmadığını ve neseplerinin ed’ıya¹³ olan Kaddah adlı kişiye ulaştığını söylemiştir. Kâdi Abdülcebâr “Tesbitü’n-Nübüvve” adlı eserinde onlar için; Ubeydullah’ın ulema ve fukahayı öldürttüğünü, Rumları Müslümanlara musallat edip birçok insanı öldürttüğünü söylemiştir. Ayrıca Ubeydullah el-Mehdî’nin dâîlerinin insanları hak dinden uzaklaştırdığını, Mehdî’nin Rasûlüllah’ın oğlu olduğunu ya da Allah’ın yarattıkları üzerine hücceti olduğunu veya yaratan ve rızık veren Allah’ın Mehdî olduğunu söylediklerini bildirmiştir.

Mehdî öldükten sonra yerine oğlu Kâim hilâfete geçmiştir. Onun şerri babasının şerrini geçmişti. Öyle ki Peygamberlere sövdürüp Mehdî-i Zaman’ın kendisi olduğunu iddia ederdi. Kâim, Ebû Tâhir el-Karmatî’ye haber gönderip Müslümanları öldürmesini, mescitlerin ve Mushafların yakılmasını isterdi. Kâim öldükten sonra yerine oğlu Mansur geçti. Onun zamanında Ebû Yezid adlı biri, onların yaptıklarını ortadan kaldırmak için isyan etti. Ancak Mansur, Ebû Yezid’in derisini yüzerek onu astırdı. Mansur’dan sonra yerine yukarıda bahsi geçen Muiz halife oldu. Dâîleri onun için Mehdî-i Sahib budur, Mağrib’den doğan güneş budur, derlerdi. Bunlar Müslümanlara bir musibet geldiğinde kâfirler gibi sevinirlerdi. Muiz bazı zamanlar gaip olup gizlenir bazen ortaya çıkardı. Allah-ü Teâla Hz. İsa gibi kendisini göğe kaldırmış gibi yapar bir yerlerde saklanır. Gaybetinde insanlardan sadır olan işleri casusları aracılığıyla öğrenir, insanlara sanki gaybden haber verir gibi haber verip avamı ve câhillerin kalplerini buna inandırır. Mısır’daki “Kâhire” şehri bunun adına yapılmıştı. Muîz, Şam Fakihî olan Ebûbekir Muhammed b. Sehl er-Remli’yi tahtadan kafes içerisinde yanına getirip diri iken derisini yüzdürüp içine saman doldurtttuktan sonra asılmasını emretmiştir.

Altıncı halifelerinden olan Hâkim, sahâbîlere küfürler içeren sicillerin/yazıların camilerde, hanlarda, caddelerde ve yollardaki duvarlara yazılmasını emretmiş ve eli altında bulunan memleketlere bunun uygulanması için sicil/resmi yazılar göndermişti.¹⁴

Müstansır’ın hilâfet süresi devlet içerisinde müddeti en uzun olanıydı. Müstansır’ın zamanında hicretin 450 senesinde “Basiri”¹⁵ adlı kişinin fitnesi ortaya çıktı. Basiri, Hülefa-i

¹³ Ed’ıyâ, nesebi olmayan demektir.

¹⁴Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü’r-Ravzateyn fî ahbâri’d-devleteyn*, thk. İbrâhim ez-Zebîk, (Müessesetü’r-Risâle, 1992) 2/214-223.

¹⁵ Risalede Basiri olarak ifade edilmiş olan kişi, Abbasiler döneminde kumandanlık yaptığı sırada isyan edip, Fâtümlere sığınmış olan Arslan Besâsîrî’dir. Detaylı bilgi için bk. Ertuğrul Merçil, *Besâsîrî, DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 5/528-529.

Ben-i Abbâs'tan Kâim bi- Emrillah 'ın emrine itaat etmeyip Mısır'a kaçtı. Müstansır ile ittifak kurup Irak tarafına askerler ile gitti. Mısır'da anlaştıkları gibi Bilad-ı Şam'da ve Irak'ta Rafizlerin alametlerini izhar edip yaydılar. Ulemadan ve şeyhlerden birçok kişiyi katlettiler. Açık bir şekilde "hayye ale hayr'i-l amel"¹⁶ derlerdi. O vakte kadar Allah'ü Teâla inayet edip Selçuklu Devleti ortaya çıkınca bunlar Mısır'a kaçtılar. Selçuklu Devleti'nin atabeği olan Nüreddin Mahmud Eş-Şehid Şam'ı fethedip yollarını tesis etti. Ribatlar, bimarhaneler inşa etti. Mısır'a Esedüddîn Şîrkûh, Necmeddin ve Selâhaddîn adlı kişileri ve askerleri gönderip fethedip, Mısır'da İslam Şîarlarını tekrar ortaya çıkardı. Bu lanetlenmiş insanların vali ve hâkim olmaları insanların başlarına belaydı. Bu sebepten dolayı onların müddetleri uzun adetleri ise kısaydı. Yukarıda zikrolunduğu üzere bu halifeler on dört kişi olup toplamda 266 yıl¹⁷ varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁸

Lütfullah Çelebi yukarıdaki bölümlerde İsmâiliyye mezhebinin Fâtumiler çatısı altındaki devletleşme sürecinden ve bazı halifelerin İslam'a karşı zararlarından bahsetmiş ve onların İslam dışı faaliyetler içerisinde olduklarını bildirmiştir. Lütfullah Çelebi, İsmâiliyye'nin inançları hakkında şunları söylemiştir: Bunların iddiasına göre Kur'an ayetlerinin batını vardır. Batınları ise bu ilmin sahipleri bilir. Allah, peygamberi aracılığıyla namazı, zekâtı, orucu, hacı emretmiştir. Kötülüğü, haddi aşmayı, tecavüzü ve şirki; içkiyi, domuz etini, fâizi ve kumarı haram kıldığı gibi haram kılmıştır. Ancak bu taifeler der ki Allah'ın naslardan muradı bu değildir. Bu nasların batınları vardır. İsmâiliyye'den başka kimse bunları bilmez. Onlar Dürziler ve Nusayriiler gibi ibadetlerin vücübuna itikat etmezler. Tekâlif-i Şer'iyye-i terk edip, muharrematı haram kılmazlar. Kötü işleri, haramları kendilerine helal kılarlar.

3.3 Dürziyye

Lütfullah Çelebi'ye göre Dürziler Fâtümi halifelerin altıncısı olan Hâkim Biemrillâh'a ulûhiyet izafe eden bir gruptur. Bundan dolayı Dürziler tıpkı İsmâiliyye gibi hak dinden uzaklaşmış ve irtidat etmiş kişilerdir. Lütfullah Çelebi, Dürzilerin Hâkim'e ulûhiyet izafet etmelerinden dolayı onun uygulamalarından uzunca bahsetmiş ardından mezhebin İslam'a zıt olan uygulamalarını sıralamıştır. Hâkim'in birbirinden çelişkili uygulamalarından ve icraatlarından bahseden Çelebi, bazı mürevvihlerden alıntılar yaparak, onun durumunu ortaya koymuştur.

¹⁶ Anlamı: Amelin hayırlısına gelin, demektir.

¹⁷ Müellif Fâtumilerin devlet süresinin toplamda 266 yıl olduğunu söylemiştir ancak toplamda 262 yıldır.

¹⁸ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatu'l Mülhidin Ashabi'n-Nüşûz mine't-Teyâmüneti ve'n-Nusayriyye ve'd-Durûz*, (Fatih, 2916), 37b-38b.

Şeyh İmamüddin İsmâil, Bidâye ve'n-Nihâye adlı tarih kitabında bildirdiğine göre Hâkim Biemrillâh çok zorba, inatçı, azılı bir şeytandı. Şimdi onun çirkin niteliklerinden ve lanetli yaşamından kesitler sunacağız. Fiillerinde, hükümlerinde, sözlerinde istikrarsız ve zorba bir kimseydi. Tıpkı Firavun gibi ilahlık iddiasında bulunmaya yeltendi. Halkına, hatibin minber üzerinde kendisinin adının okuması esnasında insanların saf halinde ayağa kalkıp kendisine ve adına saygı göstermelerini emretmişti. Bütün ülkede, hatta Mekke ve Medine'de de bu emir uygulandı ve Mısır halkına da kendisinin adı okunduğu zaman secdeye kapanmalarını, hatta çarşılarda ve pazarlarda halkından ve diğer insanlardan kendisini gören herkes ona secde ederdi.¹⁹

Hafız Zehebi Tarih-i İslam adlı kitabında, Hâkim Biemrillâh'ın zulmü daha da artmış, Firavun'un iddia ettiği gibi rububiyetini iddia etmişti. Avamdan veya câhillerden bazıları onu gördüğünde "Ya Vahid, Ya Ehad, Ya Muhyi, Ya Mumit" diye hitap ederlerdi.²⁰ Bir tarihte gayb ilmüne sahip olduğunu iddia etmiş; bir kimse evinde şöyle dedi, filan kişi evinde şöyle dedi diye gaybden yedi haber verirdi. Bunu yapmak için beylerin ve ağaların ve bazı kişilerin evlerine girip çıkan kadınlarla işbirliği yapardı. Kadınlar ne görürse gelip kendisine haber verirdi. Bu yaptığıyla insanları kandırırdı. Bir defasında kendisine;

Bi'l-cevri ve'z-zulmi kad radıynâ

Ve leyse bi'l-küfri ve'l-hamâka

İn künte ûtiyte ilme gaybin

Beyyin lenâ kâtibe'l bitâka²¹

şeklinde kısa bir mektup verildi. Bu mektuptan sonra gayb ile ilgili söylemlerini bıraktı.

Kendisi ve kendisinden Mısır'da halife olanlar seyyidlik davası güdüp, bizler Fâtıma evladınız derlerdi. Bundan maksatları Bağdat halifesi olan Ben-i Abbâs üzerine övünmekti. Atamız Ali b. Ebi Talib; anamız Peygamber'in (as) kızı Fâtıma'dır derlerdi. Bir gün kendisine minberde iken;

İnnâ semi'nâ neseben münkeren

Yütlâ ale'l-minberi fi'l-câmi'

¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, trc. Mehmet Keskin. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017) 12/77-79.

²⁰ Zehebî, *Târihu'l-islâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî, (Beyrut: Daru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1988) 28/238.

²¹ Anlamı: Eziyet ve zulme razı olduk biz, Küfür ve ahmaklıkla değil, Geri verildiyse ilm-i gayb sana, Açıkla bize yazılmış olanı.

În künte fîmâ kultehu sâdikan

Fenseb lenâ nefseke ke't-tai'

Ev kâne hakkân küllemâ tedde'i

*Fa'dü'd lenâ ba'de'l- ebi's-sâbi'*²²

şeklinde yazılmış bir mektup verildi, mektubu okuduktan sonra bir daha bu söylediklerine intisap etmedi.²³

İbn Hallikân der ki, Hâkim'in yolu acayıpti. Her vakit bir şey icat edip onunla insanlara amel ettirirdi. H. 395 yılında insanlara, mescitlerin ve başka yerlerin duvarlarına sahâbîlere sövmelerini emretti. Bu olaydan dört yıl sonra bu sefer insanlara bunu yapmalarını yasakladı. Geçen süreden sonra sahabeye söveni dövmeyi ve haddini bildirmeyi emretti. Yine 395 yılında köpeklerin katledilmesini emretti. Çarşılarda ve pazarlarda öldürülmemiş köpek kalmadı. Bir sefer de şerbet, maydanoz ve balık satışını yasakladı. Hatta bu konuda ihtimamlıydı ki onları satanlardan birkaç kişinin sattıklarını vakıf olduğunda onları kırbaçla dövüp teşhir ettikten sonra boyunlarını vurdu. 402 tarihinde kuru üzümün hangi çeşidi olursa olsun satılmasını yasakladı. Ve tüccarlara etrafa getirmesinler diye tembih ettikten sonra şehirde bulunan üzümlerin hepsini bir yere toplayıp ve yaktırdı. Söylendiğine göre üzümlerin yakılması için beş yüz dinar harcamıştı. Ve aynı sene yaş üzümünde satışını yasakladı. Cezire'ye adamlar gönderip bağlarını kestirip öküzlere ayaklattılar. Mahzende bulunan testileri Nil Suyuna bıraktılar. Söylenilenlere göre bunlar toplamda beş bin testiymiş.

Yine bu sene de Yahudi Hayber'den ne kadar Yahudi ve Hristiyan varsa hepsine siyah tülbent takmalarını emretti. Hristiyanlar boğazlarına bir zira ağırlığı ise beş batman olan haç takmalarını, Yahudilerin ise her birinin boğazlarına beş batman ağırlığında ağaç kütüğü takmalarını emretti. Bu Yahudi ve Hristiyanlar atlara taht ve gümüşlü üzenğî ile binmeyecekler, üzenğîleri ağaçtan olacak. Bunlar Müslümanları elleri altında istihdam etmeyecekler ve Müslüman mülkü olan hayvana ve gemiye binmeyecekler. Hamamlara boğazlarında olan haçlar ve kütükler ile girecekler. Daha sonra H.408'de kendilerine müstakil hamamlar tayin edip hamamların Yahudiler ve Hristiyanlara ait olduğunun bilinmesi için hamam kapılarına haçlar ve kütükler astırdı. Yine bu sene Kumame adı ile bilinen kiliseyi ve tüm Mısır'da bulunan kiliselerin yıkılmasını emretti. Kilisenin içinde bulunan elbiseleri, malları ve kiliseye bağlı olup

²² Anlamı: Dava kıldığın nesep ki, el inkâr eder onu. Camide devamlı okursun onu, eğer bu sözünde sadık isen Azgınlık etme, nefesine boyun eğ. Dava kıldığın hak ise yedinci atadan soyunu say bize tamam.

²³ Zehebî, *Târihu'l-islâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, 27/130-131.

kiliseye bakan evlerin bazılarını Müslümanlara bağışladı. Bu şekilde Hristiyanlardan birçok kişi imana geldi. Yine bu sene hutbede ve mekteplerde insanlara kendi önünde yer öpmeyi, dua ve salavat getirmeyi yasakladı. Bunun yerine “es-selamu âlâ emiru’l-mü’minin” desinler dedi. 404 senesinde kimsenin müneccimlik yapmamasını, yıldız sanatlarıyla ilgili sözler söylememesini ve şehirde bulunan müneccimlerin sürülmesini emretti. Müneccimler toplanıp Kadı Malik bin Said’in meclisine geldiler. Orada cümlesine tövbe verildikten sonra affedilip sürülmekten kurtuldular. Aynı senenin Şaban ayında kadınların gece ve gündüz taşraya çıkmasını yasakladı. Haffaflara ve kadınlara ayakkabı dikmesinler diye tembih etti. Öyle bir durum oldu ki o günlerde bir kişinin kadın yüzü görmesi mümkün değildi. Bu yasaklar yedi yıl ve yedi ay boyunca oğlu Zâhir yerine gelinceye kadar devam etti. Bundan dolayı 411 Şaban’ında Hristiyanlardan Müslüman olanlar yine kâfir oldular. Hâkim’in oğlu yıkılan kiliselerin yeniden yapılmasını, alınan malların ve evlerin, ayrıca cemiyetlerinin tekrar Hristiyanlara verilmesini emretti.²⁴

Suyuti’nin Hüsnü’l-Muhâdara fî Ahbâri Mısır ve Kâhire adlı kitabında, Hâkim’in kötülüklerinden birisi medreseler inşa edip içerisini fukaha ve şeyhler ile doldurduktan sonra hepsini öldürüp medreseleri yakmasıdır, demiştir. Mısır’da olan kiliseleri yıktı, sonra tekrar yaptı. Kumame adlı kiliseyi yıktı sonra tekrar yaptı. Millet-i İslam’dan kendinden önce ve sonra bir tarihte vaki olmamıştır ki İslam şehirlerinde bir kilise inşa edilip ve vergisini kendisi ödesin. Bu Hâkim’in bir eşeği vardı. Ona binip çarşılarda gezerdi. Kimin bir şeyi eksik sattığını anlasa devamlı yanında olan siyahi Arap Mesud’a o adamı cezalandırmasını emrederdi. Hâkim’in doğumu 375 Rebiulevvel’inin 23. Gecesinin beşinci gecesindeydi. Eşeğine binip yalnız gezmeyi severdi. Aynı sene Şevval’inin 27. Gecesinin ikinci gecesini Mısır’dan taşraya çıkıp sabaha kadar gezdi. Ondan sonra yardımcısıyla Hulvan adlı yerin doğusuna teveccüh eyleyip yardımcılarında birini gönderdi. Sonra birini daha gönderip yalnız kaldı. Sonra gelen yardımcısı kendisini kabr-i mezbur yanında bırakıp geldiğini haber verdi. Bundan sonra kimse kendisine ne olduğunu bilmedi. Sonra kendisinin bindiği boz eşeği üzerinde eyeri olduğu halde ön elleri kılıç ile vurulmuş yaralı bir şekilde buldular. Eşeğin izini sürdüler. Hulvan’ın doğusunda olan Bürke’ye vardılar. Hâkim’i orada elbiseleri düğmelenmiş, birçok yerinden vurulmuş bir şekilde buldular. Elbiselerini Mısır’a alıp getirdiler. Elbiseleri paramparça olduğu için öldüğüne dair kimsenin şüphesi kalmadı. *İbn Hallikân*, kendisini seven, akli az olanlardan bir cemaat Hâkim’i sağ zannedip ve buna inanıp yine zuhur eder diye gaybetine ant içerler. Bu batıl bir inançtır der. Bir rivayette katline sebep olan kız kardeşi olup öldürenlerle ittifak

²⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dar Sâdır, 1972), 5/ 292-302.

etmiştir. *Suyuti Hüsnü'l-Muhadara*'da Hâkim'in işlerinden, düşmanlıklarından ve şerrinden kız kardeşi de nasibini almıştı. Ona fahişelik isnat edip gönlünü kırmıştı. Bundan dolayı kız kardeşi katline kastedip tarihin 411/1021 senesinde bir gece Hâkim Mukattam Dağı'na, yıldızlara bakmaya gittiğinde iki sipahi Arap kendisini dağda bulup öldürdükten sonra gece kız kardeşinin evine getirirler, kardeşi de onu evin içine defneder.²⁵

Hâkim Biemrillâh'ın çelişkili uygulamaları hakkında bilgi veren Çelebi, Dürziliğin inanç esasları hakkında bilgi de vermektedir. Ona göre Dürziler Hâkim Biemrillâh'a ilah demişlerdir. Bunlar yaptıklarını Mecûsîler ve Felasife sözleri üzerine bina etmişlerdir. Mecûsîlerden “*Sâbık, tâli, Esas, Huccetler, Düat*” ve emsali şeyleri kendi düşüncelerine almışlar ve daveti yedi tabakada tertip etmişlerdir. Son mertebeleri *Belağ-ı Ekber ve Namus-ı A'zam'dır*. İbn Teymiyye der ki, zındıklık ve nifak onların kitaplarında vardır. Yanlarında Hâkim'in birçok kitap bulundurlar. Hatta bazılarını elime alıp okudum. İçlerinde Hâkim'e ibadet hususu, Hâkim'in namazı, zekâtı, orucu ve sair ibadetleri ıskat ettiği yazar. Allah'ın kıldığı şeylere uymazlar ve haram kıldığı şeyleri helal kıldıkları için onlara *Haşviyye* denilmiştir. Kitaplarında hesaba gelmeyen birçok nifak çeşidi yazılmıştır. Ben de İbn Teymiyye gibi bu kitaplara Şam'da vakıf olup onları okudum. Bunların küfürleri mertebe üzerinedir. Kendi kullarılarında lakaplar ve terkipler vardır. Bunları kendilerine göre terkip etmişlerdir. İbn Teymiyye, Mevakıf'ın sahibi ve diğer ulemaya göre bunlar terkiplerini Mecûsîlerin, felsefecilerin ve Rafıza'nın terkiplerine göre uyarlamışlardır. Mesela “Felasife Mezhebi'nde” “sâbık ve tâli” akıl ve nefis maksadında ve arasında bulunur. Mecûsîlerde ise “sâbık ve tâli” nur ve zulmet arasında vaz' olunmuştur. Batın, esas, hüccet ve bab da bunların emsallerindedir. Vasiyetlerinden ve terkiplerinden “namus-ı ekber ve belağ-ı a'zam” da budur. Bunlar, tüm taifelerin en câhili, akılda en zayıfı ve din-i İslam'da ilmen ve amelen en uzağı olduğunu bildikleri için insanları galeyana getirmeye Şîlik/teşeyyu' (Ali taraftarlığı) üzerinden dâhil olurlar. Bu sebeptendir ki önceden ve sonradan zındıklar İslam'a teşeyyu' konusundan girmişlerdir. Eğer bir kimse sözlerine tabi olup Şîa'dan olursa, Şîlikten Rafiziliğe geçmesini ashâbı kötölemesiyle yaptırırlar. Onu yapmaya kabil ise Hz. Ali'yi kötölemesini isterler. Onu da yaparsa Enbiyaya kadh ve ta'n ettirirler. Ondandır sonra Hâkim'e ibadet etmeye ve batıl işlerinin kabul etmesini isterler. Bu sözlerin hepsini İbn Teymiyye nakletmiştir. Şüphesiz ki bunlar Yahudi ve Hristiyanlardan da kâfirdirler. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yer alan bedenle dirilme (haşr-i cismani) hususunu bilmezler. *Va'd ve Vaid'e* inanmazlar.

²⁵Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî ahbâri mısır ve'l-kâhire*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim, (Daru İhyâü'l-Kitâbu'l-Arabiyye,1967), 2/602-603.

3.4 Nusayriyye

Lütfullah Çelebi, risalede Nusayrilerin tarihi hakkında ayrı bir bilgi vermeyip, onların İsmâiliyye ve Dürziyye gibi hak dinden uzaklaşmış bir mezhep olduğunu, onların yolundan gittiğini ve aynı düşünceler içerisinde olduklarını bildirmektedir. Buna göre Nusayriler, İsmâiliyye ve Dürziyye'nin yolundan giderek, ilm-i batının bilgisi bizi mahsustur demişlerdir. Ve derler ki, namaz bizim sırrımızı bilmektir. Oruç, sırlarımızı gizlemektir. Hac temiz ve mukaddes olan şeyhlerimizi ziyaret etmektir. Ve bunun gibi birçok söz söylerler. Bunlar ibadetlerini vücübuna itikat etmezler. Tekâlif-i Şer'iyye-i terk edip, muharrematı haram kılmazlar. Kötü işleri, haramları kendilerine helal kılarlar. Onların içinden bir grup kendi kızları ile nikâhı helal kılmıştır. Nusayriyye hakkında kısıtlı bilgi veren Çelebi, onları yukarıda denildiği gibi İsmâiliyye ve Dürziyye ile aynı kefeye koyarak, inanç esaslarını bir tutmaktadır.

3.5 Risaleye Konu Olan Mezheplerle İlgili Fetvalar

Lütfullah Çelebi, Osmanlı Devleti içerisindeki 16.yy'de Dürzilerin ve diğer bâtını mezheplerin insanlara yaptığı zulümlere, onları öldürmelerine, kadınlara tecavüz etmelerine ve namaz, hac, oruç gibi İslam şiarından olan ibadetlerin ortadan kaldırıldığına şahit olan Lütfullah Çelebi, bu sebeplerden dolayı bu grupların öldürülmeleri gerektiğini hatta bunda sevap ve ecir olduğunu ifade etmektedir. Bunun için bu grupların öldürülüp yok edilmelerine dayanak oluşturabilmek için başta Hz. Ebubekir'in zekât vermeyenlere karşı yaptığı savaşı ve sair ulemanın fetvalarından deliller getirmektedir. Önemli olarak görülen fetvalar sırasıyla şu şekildedir:

Kemâlüddin ez-Zemlekâni: Bunlar Müslümanların icmâi ile kâfirdirler. Bunlar İslam gruplarından sayılmamakla birlikte, bazı halleriyle Ehl-i Kitap'tan bile daha zararlıdır. Bunların kestiklerini yemek, kendileriyle nikâhlanmak helal değildir. Cizye versinler veya vermesinler İslam beldelerinde yaşamaları, Müslümanların kalelerinde ve şehirlerinde istihdam olunmaları caiz değildir. Onlardan yakalanan kişilerden tövbe etmeleri istenir, eğer tövbe etmezlerse veya karşı çıkarlarsa öldürülmeleri gerekir. Eğer İslam askerlerine karşı mukavemet gösterirlerse kendileriyle sonuna kadar savaşılması gerekmektedir. Onlardan imana gelen kişilerin ise İslam hükümlerini yerine getirmeleri gerekir. Onların şeyhleri ise insanlara kötü amelleri öğrettiklerinden dolayı bu grupların en zararlılarından. Bundan dolayı tövbe etmezlerse katledilmeleri vacip olur. Bu insanların İslam'a zarar veren bu tür uygulamalarının tamamını ortadan kaldırmak hâkim ve valiler üzerine vaciptir.²⁶

²⁶Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdhatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 6b-7b.

Mevlânâ Celaleddin es-Sirîsî: Bunlar kâfir olup hatta kâfirlerin en kötülerindendir. Ehl-i Kitap'tan olmadıkları için onlarla nikâhlanmak ve kestiklerini yemek helal değildir. İnançlarından dolayı İslam diyarında, kalelerinde ve İslam askerleri içerisinde istihdamları caiz değildir. Tövbe ettirilmeleri ve İslam esasları üzerine amel ettirilmeleri vaciptir. Eğer tövbe etmezlerse öldürülmeleri gerekir. Şeyhleri insanlara küfür inançları öğreten kişiler oldukları için onlardan daha zararlıdırlar.²⁷

Mevlânâ Allame Burhâneddin el- Firâzî: Bunlar kâfirdirler ancak Ehl-i Kitap'tan değildirler. Bu itikatlarından dolayı Müslümanların kalelerinde ve başka yerlerde bulunmaları caiz değildir. Şartlara uygun olarak tövbe edenlerin tövbeleri kabul olunur aksi halde öldürülmeleri gerekir.²⁸

İmam Sadreddîn Süleyman b. Abdülhakem el- Maliki: Bunlar inandıkları şeylerden şüphesiz kâfirdirler ve bu halleriyle Yahudi ve Hristiyan olmayıp, onlardan daha da zararlıdırlar. Müslümanlar içerisinde yaşamaları, istihdamları ve Müslümanların kalelerinde bulunmaları caiz değildir. İslam şârları ile amel ettirilmeleri vaciptir. Eğer amel etmezlerse öldürülmeleri gerekir. Şeyhlerinin hükmü tövbe etmeyenlerin hükmü gibidir. Her kim ki hem Müslüman olup hem de vali veya hâkim olur da bunların yaptıklarını engellemez, İslam Şârlarını yapmaya zorlamaz ise onların yaptıklarıyla ortak olmuş olur.²⁹

Şihabüddin b. Ahmed Teymiyye el-Halili: Bunlar Müslümanların ittifakıyla kâfirdir. Hatta bunların küfürlerinden şüphe eden de kâfirdir. Bunlar Ehl-i kitap gibi yemeklerini yemek, kendileriyle nikâhlanmanın mubah olduğu kısımdan değildirler. Bunların diyar-ı İslam'da cizye vermekle dahi oturmalarına izin verilemez. Çünkü bunlar mürted veya zındıktırlar. Mürtedlerin diyar-ı İslam'da oturamayacağına dair ittifak vardır. Zındık ise mürtedden daha kötüdür. Zındıklığı bilinirse tövbe etmesi istenir, eğer tövbe ederse bir sorun yoktur, ancak tövbe etmezse öldürülür. Bunların Müslümanların hizmetlerinde, kalelerinde, askeriyede ya da yardım için hiçbir yerde istihdam olunmamaları gerekir. Bunlar için vacip olan hemen öldürülmeleri ya da tövbe ettirilmeleridir. Tövbeleri kabul olunduğu takdirde İslam'ın farizaları olan namaz, oruç, zekât, hac ve sair amelleri yerine getirmeleri zorlanmaları gerekir. Şeyhleriyle konuşmaları yasaklanmalıdır, hatta şeyhleri derhal öldürülmelidir. Çünkü birçok kişinin ıslahı için az kişinin katledilmesi en büyük maslahatlardandır. Yöneticilerin bunları bu konularda yükümlü tutmaları

²⁷ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihâtü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 7b-8a.

²⁸ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihâtü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 8a.

²⁹ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihâtü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 8b-9a.

ve amel etmeye zorlamaları gerekir. Çünkü Allah ve Rasülü'nün emrini zayi etmek, amel ettirmeye kalkmamak caiz değildir.³⁰

Şemsüddin Belatunsiyye: Nusayri taifesi hakkında denilir ki, bunlar zındıktır, Yahudi veya Hristiyanlardan daha tehlikelidirler. Müslümanların işlerini yürüten sultan, vali ve kadılarına bunlar için şer'i hükümleri uygulatma ve iki şahadetini ikrar, namaz kılma, zekât verme, hacca gitme, oruç tutma, kıyamet gününe iman etme gibi amellerini yaptırma işi vaciptir. Şerayi-i İslam'ı yapmaktan imtina ederlerse kâfirdirler. Öldürülmeleri vacip, zürriyetleri esir, malları ganimet olur. Hz. Ebûbekir de böyle yapmıştır, sahabe bu konuda icma etmiştir. Bunlarla nikâhlanma kestiklerini yemek, imana gelmedikleri müddetçe helal olmaz.³¹

Şeyh Hattâb b. Ömer ibn Mühenna: Bu taife, Müslümanların icmasıyla kâfirdir. Ulemadan hiç kimse bunların kâfir olmadığını söylemez. Bunlar Yahudi ve Hristiyanlardan daha kötüdür. Şam diyarında Teyamine ve Dürziler vardır; bunlar ba'sa, nüşura, orucun ve namazın farziyetine ve Allah'ın haram kıldığı şeylere itikat etmezler. Bunlar bu yaptıklarıyla otlayıcı hayvanlar gibidirler, hatta onlardan dahi câhil ve delalet içindedirler. Memleketten birçok kişi, dünyaya meyillerinden ya da cehaletlerinden; kelime-i şahadetini sadece dil ile ikrar etmelerinden dolayı bunları İslam'a girmiş zannedip, dini ihmal ve taksir etmiştir. Bundan dolayı bu mezhepte yalnız ikrar olmamalıdır, itikat da lazımdır. Onlar Allah'ın ilahlığına, peygamberin nübüvvetini tasdik ve diğer peygamberlerin nübüvvetine sadece ikrar ile inanırlar. Sadece dil ile ikrar hiçbir ferden kanını ve malını yasak kılmaz. Onlarla evlenmek, kestiklerini yemek helal olmaz. Onlar bu inançlarıyla puta tapan Arap Müşrikleri gibidirler. Hâkimlerin üzerine vaciptir ki şerayi-i İslam üzerine amel ettirilmeleri gerekir. Eğer bunu kabul ederlerse bir sıkıntı yoktur, kabul etmezlerse ise öldürülüp leşlerini köpeklere yedirmek gerekir. Bunların Müslümanların kalelerinde ve köylerinde bulunmaları ve istihdamları helal değildir. Çünkü Hz. Ebûbekir zekât vermeyenleri öldürdü, diğer sahâbîler ise ona muvafakat ettiler. Bir kimse münker olan bir şeyi görürse ve bunun ortadan kaldırılmasına ya da değiştirilmesine gücü yettiği halde bunu yapmazsa Allah ve Rasülü'nün emirlerini ve sınırlarını zayi etmiş olur. Bu mezheplerin şeyhleri ve dâîleri (davet edicileri) tabilerinden daha zararlıdır.³²

Lütfullah Çelebi, yukarıda verilen fetvaların yanı sıra kendisi de aynı görüşlere sadık kaldığını belirterek ve daha sert bir fetvada bulunarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Bana göre*

³⁰ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdhatü'l Mühlidîn*, (Fatih, 2916), 9a-10b.

³¹ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdhatü'l Mühlidîn*, (Fatih, 2916), 10b-11b.

³² Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdhatü'l Mühlidîn*, (Fatih, 2916), 11b-12b. Lütfullah Çelebi, yukarıda fetvalarına atıfta bulunduğu ulema haricinde, Burhaneddin b. Abdülhak el-Hanefî ve Muhammed b. el-İzz el-Hanefî'nin bu konuda verdikleri fetvaların olduğunu bildirmektedir.

onlardan tövbe istemek akla ve mantığa uygun değildir. Onlardan biri tövbe etmezse, tövbe etmeyenleri öldürmek, birçok kâfiri öldürmekten daha sevaptır. Bir kimsenin onlardan birine kız vermesi ya da kadın vermesi, o kişinin dininde zayıflık ve hastalık olmasına ve İslam yolundan ayrılmasına delildir. Biz bunların bu hallerine vakıf olduk, gördük, işittik. Bunların inkârını değiştirmek istedik.³³

3.6 Lütfullah Çelebi'nin Mezhepler Hakkındaki Görüşleri

Lütfullah Çelebi ilgili mezheplerin hak dinden uzak olduklarını, şerayi-i İslam'ı iptal ettiklerini ve batıl inançlar içerisinde olduklarını şu şekilde ifade etmektedir: *Bir kimse bu taifelerin kitaplarını mütalaa edip, hallerine vakıf olsa Teyamine ve Dürûz'unne olduklarını bilmiş olur. Bu kâfirler topluluklarını Allah'ü Teâla, dünyada helak, âhirette ise ateş azabına müyesser kılsın. Allah'a isyan edip, leş eti ve domuz eti yiyip, içki içmeleri ve dini bozmaları öyle bir hal almıştır ki, bunların yaptıkları gizli kalmaz. Bunların Müslümanların icma ile öldürülmeleri vacip olup ansızın öldürülmeleri tevhid ehlinin yapması gereken elzem bir şeydir. Bizler şeray-i âliyyeden bir rükniün bozulması durumunda öldüren ve şerayi-i islamiyyeyi bozanı tekfir ederken, nasıl olur da nurlu şeriatı yalanla rezil edip, din yolunu yalanlayan, dine saldıran ve Hazreti Resulün ahabına tecavüz edip, onları kötüleyenleri öldürmeyip tekfir etmeyiz? Bunların küfre intisaplarını sağlayan kitaplarından bir tanesi elime ulaştı. Kitaplarında Allah'ın kitabında ve sünnetlerde olan nasların değişimini şaşılacak bir şekilde gördüm. Şüphe yoktur ki bunların öldürülmeleri vacip ve diyar-i İslam'da bulundurulmaları caiz değildir. Bu konuda İslam şeyhleri ve imamları böyle beyan vermişlerdir. Bunlar öncekilerden daha ziyade birbirlerine yardım edip Allah'a Rasülüne ve padişahı azama muharebe ettiler. Hak sübhanehü ve Teâla kemal-i kudretiyle kendilerini mağlup; şerlerini def ve helak eylesin. Her kim ki bu taifelerin şehadetlerine şahitlik ederse bilinsin ki onların sözüne iltifat olunmaz. Kur'an-ı Kerim'de Allah buyuruyor ki " insanlardan bazıları vardır ki inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe inandık derler."³⁴ Ve yine rasülü ekremine hitaben Münafıklar sana geldiklerinde, "Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin" derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder*

³³ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l Mühlidîn*, (Fatih, 2916), 12b-13a.

³⁴ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/8.

ki münâfıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.³⁵ Herkes bilsin ki bunların maksatları nasları ve Allah'ın rububiyetini inkâr edip, açık bir küfre sarılmaktır.³⁶

Bu mezhepler hakkında kendi görüşlerini sıralayan Lütfullah Çelebi, Dürzi mezhebinin temel inanç esaslarından biri olan Fâtîmi halifesi Hâkim Biemrillâh'ın ulûhiyeti hakkında şu şekilde reddiye vermektedir: *Allah'a sığınırım ki bunlar Mısır'a hâkim olan Hâkim Biemrillâh'a tanrıdır dediler. Muhakkak ki Allah onların niteledikleri sıfatlardan uzaktır. Kim bunların öldürülmeleri vaciptir demezse o kimse yaptığı iş ile onlara ortak olmuş olur. O kimse Allah ve rasülünden harb ile rücu etsin. İki şehadet kelimelerini dille ikrar etmek kişinin kanunu ve malını suçsuz kılmaz. Madem ki şehadet getiren kimse erkân-ı İslam'dan namaz kılmak ve zekât vermek dahi bunların emsallerini açıkça söyler: "Ben, insanlar Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şahitlik edip namazlarını kılıp zekâtlarını verinceye kadar onlar ile savaşmakla emrolundum. İşte bunu yaptıklarında canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslam'ın hakkı hariç ki onun da hesabı Allah'a aittir."*³⁷ hadisinde açıkça belirtilir ki kanın ve malın masumiyeti ancak şarta bağlıdır.³⁸

Hâkimlerin çoğunluğu, bu taifenin bu zamana gelinceye kadar dünyanın çöplüğüne meyletmelerini ve hevaları üzerine gitmelerini göz yumup ihmal ettiler. Öyle yapmakla sevap ve ecir kazanmazlar günahkâr ve cezalanan olurlar. Zikrolunan bu taifenin veliyyu'l-emre itaatsizlik ve İslam askerleri üzerine huruç etmeleri ve onlardan birçoğunu öldürmelerine ve inatçılıklarına ilmimiz ve yakinimiz şahit olmuştur. Hatta herkes şer ve fitneleri, kötülük ve felaketleri etrafa yayan bu taifeler yüzünden korku üzere olmuştur. Bunlar birkaç gün daha ihmal olunsalar birçok şehri ele geçirip yaptıkları kötülük ve fesatlarını daha da yayacaklardı.³⁹

Dileriz ki Hak Sübhanehu ve Teâlâ kendilerini mağlup edip onları kahreder. Hak budur ki memleketlerin sahibi, Müslümanların koruyucusu ve onun serdar-ı askeri vezir İbrahim Paşa'nın gayretleriyle gaza ve cihadda hakkı yerine getirdi. Hak Sübhanehu ve Teâlâ padişahımızın kalan zamanında kendisine yardımcı olsun, düşmanlarını mağlup edip kahretsinsin.⁴⁰

³⁵el-Münâfikûn 63/1.

³⁶ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 14b-16b.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, çev. Mehmed Sofuoğlu, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1988), "İman", 17.

³⁸ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 16b-17b.

³⁹ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 17b-18a.

⁴⁰ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 18a-18b.

Dürzilerin inanç esaslarının bir kısmını felsefeden ve Mecûsîlerden aldığını söyleyen Lütfullah Çelebi, onlar hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: *Her kim ki onların imanı vardır diye şahadet ederse en iyi ihtimalle mertebesini bilmediği şeye şahitlik etmek olur. Bilinmeyen bir şeye şahitlik etmek ise haramdır. Allah'ü Teâla Kur'an-ı Kerim'de "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur"*⁴¹ demiştir. Onların zındıklıkları ve nifakları Hz. Peygamber'e karşı apaçıktır. Yaptıklarının sahit olmadığı da apaçık bir şekilde ortadadır. Zındıklar ve nifak sahiplerinin Allah'a, kitabına, Rasûlüne, âhiret gününe iman etmedikleri muhakkaktır.⁴²

İsmâiliyye hakkında ve bâtinî düşünce hakkında reddiye veren Lütfullah Çelebi, Nusayriyye ve Dürziyye'nin bu mezhep içerisinden neşet ettiğini ve düşüncelerinin ortak olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: *Bunların iddiasına göre Kur'an ayetlerinin batını vardır. Batınları ise bu ilmin sahipleri bilir. Allah, peygamberi aracılığıyla namazı, zekâtı, orucu, haccı emretmiştir. Kötülüğü, haddi aşmayı, tecavüzü ve şirki; içkiyi, domuz etini, fâizi ve kumarı haram kıldığı gibi haram kılmıştır. Ancak bu taifeler der ki Allah'ın naslardan muradı bu değildir. Bu nasların batınları vardır. İsmâiliyye'den başka kimse bunları bilmez. İsmâiliyye yukarıda anlatıldığı gibi imameti İsmâil b. Ca'fer'e ya da oğlu Muhammed b. İsmâil'e dayandıranlardır. Ve Dürziyye-i Kurmutiyye-i Hakimiyye ve Nusayriyye onların yolundan gidenler de ilm-i batının bilgisi bizi mahsustur demişlerdir. Ve derler ki, namaz bizim sırrımızı bilmektir. Oruç, sırlarımızı gizlemektir. Hac temiz ve mukaddes olan şeyhlerimizi ziyaret etmektir. Ve bunun gibi birçok söz söylerler. Bunlar ibadetlerini vücübuna itikat etmezler. Tekâlif-i Şer'iyye-i terk edip, muharrematı haram kılmazlar. Kötü işleri, haramları kendilerine helal kılarlar. Onların içinden bir grup kendi kızları ile nikâhı helal kılmıştır. Bununla birlikte Hâkim için o tanrıdır derler. Şüphesiz ki bunlar Yahudi ve Hristiyanlardan da kâfirdirler. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde yer olan bedenle dirilme (haşr-i cismani) hususunu bilmezler, Va'd ve Vaid'e inanmazlar.*⁴³

*Bunlar ulemadan ve şeyhlerden birçok kişiyi katlettiler. Açık bir şekilde "hayye ale hayr'i-l amel"*⁴⁴ derlerdi. O vakte kadar Allah'ü Teâla inayet edip Selçuklu Devleti ortaya çıkınca bunlar Mısır'a kaçtılar. Selçuklu Devleti'nin atabeği olan Nûreddin Mahmud Eş-Şehid Şam'ı fethedip yollarını tesis etti. Ribatlar, bimarhaneler inşa etti. Mısır'a Esedüddîn Şîrkûh,

⁴¹ İsra 17/36.

⁴² Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 33b-34a.

⁴³ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 34b-35b.

⁴⁴ Amelin hayırlısına gelin, demektir.

*Necmeddin ve Selâhaddîn adlı kişileri ve askerleri gönderip fethedip, Mısır'da İslam Şîarlarını tekrar ortaya çıkardı.*⁴⁵

*Onların devletleri Mısır'da 200 yıla yakın nur-u İslam'ı ortadan kaldırmışlardı. Hatta ulema Mısır için mürtedler ve müşrikler evi olmuştu demişlerdir. Bunların küfrü Müseyleme pisliğinin küfründen daha büyüktür. Çünkü Müseylime, onlar gibi ilahiyata ve Rububiyete karışmamış ve şerayi-i İslam'a saldırmamıştır.*⁴⁶

*Havadis-i İslam'ı araştırıp bilen kimse, Ubeydilerin din-i İslam'a olan düşmanlıklarını ve kötülüklerinin diğer fırkalardan daha fazla olduğunu çok iyi bir şekilde görür ve bilir. İlm-i Batın'ı biz biliriz diyerek iddia ettikleri risaletleri ve ona bağlı olan tekâlif-i seniyyeleri hükümsüzlükten ibarettir. Çünkü onlar hiçbir rasülün risaletini ve şeraiden bir şeriatı kabul ve ikrar etmezler. Onların kasıtları peygamberin davetini, hükümsüz bırakmak, milleti ifsada uğratmak ve havassı/ulemayı katletmektir. İslam'a düşmanlıkları tüm insanlardan daha fazladır. Akıllı, Müslüman ve mütedeyyinlere bunların yaptıklarının ispatı için kendi kitapları delil olarak yeter. Zikrolunan bu kitapların derhal itlafi gerekir. Umarım tuzaklarına kendileri düşerler. Ya Rabbi! Onların cemaatlerini birbirinden ayır, söylediklerini ve yapmaya çalıştıklarını perişan eyle. Sadr-ı evvelden gelenler Allah'a, onların ortadan kaldırılması için, nesillerinin kesilmesi için adil sultanlardan bir meliki tevfik ve inayet eyle diye dua ederlerdi. Allah'a binlerce şükür olsun ki Sultan Murad bu konuda müstecab ve makrun olmuştur.*⁴⁷

Görüldüğü üzere Lütfullah Çelebi, ilgili mezhepler hakkında başta ulûhiyet ve şerayi-i İslam olmak üzere birçok konuda reddiye verip onları tekfir etmektedir. Hatta onların Müslüman olduğunu iddia edenlerin ve yaptıklarına mani olmayanların, onlarla aynı konumda olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncelerini de delillendirebilmek için bu mezheplerin özellikleri ve uygulamaları hakkında kendi gördükleri ve tarihi kaynaklardan yeteri kadar malumat vermektedir.

⁴⁵ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdıhatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 38a-38b.

⁴⁶ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdıhatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 39a-39b

⁴⁷ Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdıhatü'l Mülhidîn*, (Fatih, 2916), 39b-40b.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RİSALEYE KONU OLAN MEZHEPLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde Lütfullah Çelebi tarafından yazılmış olan risalede tenkit edip reddiye yazdığı İsmâiliyye, Nusayriyye ve Dürziyye mezheplerinin daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi nesnel bakış açısıyla için detaylı bir incelemesi yapılacaktır.

4.1 İsmâiliyye

Şîa'nın imâmet silsilesinin altıncı imamı olan Ca'fer es- Sâdık'ın (ö.148/765) ölümü üzerine İmâmiyye Şîa'sında büyük bir ayrılık yaşanmıştır. Bu ayrılık sonucunda İsmâiliyye Mezhebi ortaya çıkmıştır. Bu İsmâili hareket başlangıcından günümüze kadar birkaç dönem halinde gelmiştir. İlki, ilk İsmâili hareketin başladığı, Fâtımîler devletinin kuruluşuna kadar ki dönem "Erken İsmâililik Dönemidir."⁴⁸ İkincisi Fâtımîlerin Kuzey Afrika'da ve Mısır'da kuruluşundan, 567/1171 yılına kadar ki yıkılana kadar ki faaliyetlerini devlet çatısı altında yürüttükleri dönem; sonuncusu ise dağınık olarak dünyanın çeşitli yerlerinde günümüze kadar yaşamayı devam ettirebilmiş olan İsmâili dönemdir.

Bununla birlikte İsmâililik tarihleri boyunca çeşitli bölünmelere maruz kalmıştır. İlk bölünme Fâtımî halifelerinden Müstansır Billâh'ın (ö. 487/1094) ölümüyle Fâtımî-İsmâilileri Müsta'liler ve Nizârililer olarak ikiye ayrılmıştır. Müsta'liler ana grubu oluşturup Kuzey Afrika'da ve Mısır'da Fâtımîler çatısı altında varlıklarını devam ettirmişlerdir Müsta'liler daha sonra Hâfizi ve Tayyibîler olarak ikiye ayrılmışlardır. Tayyibî İsmâililer Yemen ve Hindistan'da Dâvudî ve Süleymâni olarak ikiye ayrılmıştır. Bu iki grup günümüzde hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler. Nizâri-İsmâilileri ise Hasan Sabbah (ö.518/1124) liderliğinde İran'ın kuzeyinde bulunan Elbruz Dağlarında Alamut Kalesinde, ayrıca İran'daki başka kalelerde ve Suriye'de devlet kurmayı başarmışlardır. 1256 yılında Moğol hâkimi Hülagu Han tarafından yıkılana kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak Nizârililer tarih sahnesinden tam olarak silinmeyip dağınık halde yaşamaya devam etmişlerdir. Günümüzdeki temsilcileri ise Afganistan, Hindistan, İngiltere ve Amerika'da yaşayan Ağahanlardır.

İsmâiliyye, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümü üzerine imâmet tartışmaları neticesinde ortaya çıkmış bir mezheptir. Ca'fer es-Sâdık ölmeden önce nas ve tayin ile büyük oğlu İsmâil'i (ö. 138/755) kendisine halef tayin etmişti ancak İsmâil babasından önce ölmüştür. Ortada nas

⁴⁸ Farhad Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, trc. Ahmet Fethi, (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2017), 141.

bulunduğu halde İsmâil'in ölümü Şîa içerisinde imâmet tartışmalarını ortaya çıkarmıştır.⁴⁹ Bu tartışmalar sonucunda Şîiler arasında altı grup ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Bu gruplardan ilki Ca'fer-i Sadık'ın "benim başımın dağdan üzerinize yuvarlanıp düştüğünü görseniz bile buna inanmayın"⁵¹ şeklindeki rivayetinden dolayı, Ca'fer'in ölmediğini, Mehdî olarak geri geleceğini iddia ederler. Bu gruba liderleri Abdullah b. Navus'tan dolayı *Navusiyye* denmiştir.⁵² Gruplardan ikincisi Ca'fer'in "sizin sahibinizin adı peygamberinizin adıdır"⁵³ dediğini iddia ettiklerinden dolayı imâmetin Ca'fer'den sonra diğer oğlu Muhammed'e intikal ettiğini iddia ederler. Bunlar liderleri Yahya b. Şümeyt'e nispetle *Şümeytiyye* olarak adlandırılırlar.⁵⁴ Diğer bir fırka ise Ca'fer'in "imam meclisimde oturandır ve imâmet, en büyük evladın hakkıdır" dediğini ve o sırada mecliste Ca'fer'in en büyük oğlu Abdullah'ın oturduğunu ayrıca Ca'fer'in ölümünden onun defin işleriyle ilgilenenin Abdullah olmasından dolayı⁵⁵ Abdullah'ın imâmetini kabul ederler. Bunlara Abdullah'ın lakabına nispetle *Eftahiyye* denir.⁵⁶ Ca'fer'in ölümünden sonra Şîilerin çoğunluğu Abdullah'ın imâmetini benimsedi ancak çok kısa bir süre oğlu Abdullah da öldü bunun üzerine Şîilerin büyük çoğunluğu Ca'fer'in diğer oğlu Musa el-Kazım'ı destekledi.⁵⁷ Çünkü Ca'fer ölmeden önce imâmetin kendisinde sonra Musa'ya geçeceğini söylemiş, oğlu Abdullah'ın ise imam olmasını engelleyecek birtakım özelliklerinin olduğunu ve kendisinden sonra ilk ölecek kişinin o olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Şîiliğin ana gövdesini ve çoğunluğunu oluşturan bu grup, imâmetin Ca'fer'den sonra nasla tayin edilmiş olan İsmâil'in yerine Musa el-Kazım'ın imâmetini benimsemelerine sebep olarak yukarıdaki rivayeti ve Ca'fer'in ölmeden önce İsmâil'in imâmetinden teberri ettiğini ve imâmetin Musa

⁴⁹ Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-ş-şia*, trc. Sabri Hizmetli v. dğr. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 194.

⁵⁰ Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-ş-şia*, 194.

⁵¹ Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-ş-şia*, 195; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, trc. Mustafa Öz. (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 118

⁵² Bk. Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-ş-şia*, 195; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 118; İbn Hazm, *el-Fasl*, trc. Halil İbrahim Bulut, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017) 448; Şeyh Sadûk, *Kemâlu'd-din*, thk: Ali Ekber el-Gaffari, Kum: y.y. 1985, 37; Ebû'l-Hasen Eş'arî, *Mâkalâtu'l-islâmiyyîn*, trc. Ömer Aydın, Mehmet Dalkılıç. (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 70; Abdulkâhir el- Bağdâdî, *el-Fark beyne'l- fırak*, (Mezhepler Arasındaki Farklar) trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 46.

⁵³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 220.

⁵⁴ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 220; Eş'arî, *Mâkalâtu'l-islâmiyyîn*, 72; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 46; Şeyh Sadûk, *Kemalu'd- Din*, 101; Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-ş-şia*, 207-208.

⁵⁵ Şehristânî, *el- Milel ve'n-Nihal*, 218.

⁵⁶ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 220; Eş'arî, *Mâkalâtu'l-islâmiyyîn*, 72; Şeyh Sadûk, *Kemâliü'd-dîn*, 101-102; Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-ş-şia*, 209-210.

⁵⁷ Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-ş-şia*, 210-211.

⁵⁸ Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-ş-şia*, 210-211.

el-Kazım'a (ö.183/799) verildiğini iddia ederler.⁵⁹ İsmâil'in imâmetten alıkonulmasına sebep olarak, İsmâil daha babası ölmeden önce Ca'fer'in ilah olduğunu iddia eden Hattâb el-Esedî (ö. 143/760) ile dostluk kurduğunu ayrıca kadınlara ve içkiye olan düşkünlüğünü öne sürerler.⁶⁰ Şîa'nın çoğunluğunu oluşturan bu gruba göre imâmet, Musa el Kazım'dan sonra sırasıyla onun çocuğu Ali er-Rıza ve torunları tarafında devam ettirilmiştir. Son imamları Muhammed el- Mehdî ile imâmetin sona erdiğini, Muhammed el- Mehdî'nin gaybete girdiğini ve Mehdî olarak zuhur edeceğini kabul ederler.

Ca'fer'in ölümünden sonra ortaya çıkan küçük bir grup ise Ca'fer'in ölmeden önce oğlu İsmâil'i (ö. 138/755) nas ile imam tayin etmesinden ve ortada geri dönülemeyecek bir nassın varlığından dolayı İsmâil'in imâmetini kabul ederler. Onlara göre İsmâil ölmemiştir. Ca'fer-i Sadık onun başına geleceklerden korktuğu için onu gizlemiştir. İsmâil Kâimdir ve dünyada adaleti sağlamak ve zulmü ortadan kaldırmak için tekrar gelecektir.⁶¹ Bu fırka İsmâil'in gaybette olduğunu ve imâmetini kabul ettikleri için bunlara *Hâlis İsmâiliyye* denilmiştir.⁶²

İsmâiliyye'nin ana düşüncelerini ortaya koyan son grup, İsmâil'in Ca'fer'den önce öldüğünü kabul eder ancak ortada bir nas olduğu için imâmetten teberri edilemez. Bundan dolayı imâmet İsmâil'den sonra onun oğlu Muhammed b. İsmâil'in (ö. 179/795) hakkıdır çünkü İmamet babadan oğula geçmelidir, kardeşten kardeşe sadece Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'de kardeşten kardeşe geçmiştir. Bu ikisi haricinde imâmet kardeşlere intikal ettirilmez.⁶³ Bundan dolayı ilerde *İsmâiliyye* olarak adlandırılan bu mezhep, Musa el-Kazım'ın imâmetini kabul etmemekte olup, Ca'fer-i Sadık'tan sonra yedinci imam olarak Muhammed b. İsmâil'i kabul ederler. İsmâiliyye olarak adlandırılan bu gruba İsmâil b. Ca'fer'in azatlı kölesi Mübarek'e⁶⁴ nispetle ya da liderlerine nispetle *Mübarekiyye* dedenilmektedir.⁶⁵

Muhammed b. İsmâil, İsmâiliyye/Mübarekiyye imamı olarak kabul edildiğinden dolayı, amcası Musa el-Kazım'ın taraftarları (İmâmiyye Şîa'sı) sürekli baskı altında tutuluyordu. Bu baskılara dayanamayan Muhammed, 179/795 tarihinde Medine'den ayrılıp doğuya doğru gidip orada gizlenmiştir bu gizlilikten ötürü kendisine "Mektum" ya da "Mestur" (gizlenmiş)

⁵⁹ Bk. Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 166; Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 307-308; Mustafa Öz, "İsmâiliyye", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 1993), 605.

⁶⁰ Şeyh Sadûk, *Kemâlü'd-dîn*, 70.

⁶¹ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 220-222; Eş'arî, *Mâkalâtü'l-İslâmiyyîn*, 70; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 47; Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-şîa*, 195-196.

⁶² Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-şîa*, 195-196.

⁶³ Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-şîa*, 197.

⁶⁴ Nevbahtî-Kummî, *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-şîa*, 197.

⁶⁵ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 222; Eş'arî, *Mâkalâtü'l-İslâmiyyîn*, 72; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 48.

denmiştir.⁶⁶ Muhammed b. İsmâil böylece İsmâiliyye'nin ilk gizli imamı sayılmıştır. Muhammed b. İsmâil'in gaybetinden Fâtımî-İsmâili Devleti'nin 297/909 yılındaki kuruluşuna kadar ki dönem İsmâililerce *setr dönemi* olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde İsmâili faaliyetler gizlilik içerisinde yürütülmüştür. Bundan dolayı bu dönemdeki İsmâili faaliyetler hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olunamamaktadır. Daftary'nin tabiriyle yüzyıldan biraz fazla süren bu dönem bilgi sahibi olamadığımız için *karanlık dönem* olarak kalmıştır.⁶⁷

179/795 yılından 297/909 yılında İsmâili hareketin Fâtımî Devleti çatısı altında Ubeydullah el-Mehdî (ö. 322/934) ile tekrar ortaya çıktığı döneme kadar kapalı ve gizlilik içerisinde faaliyetlerini devam ettiren İsmâili hareket ve soyları hakkında bazı iddialar bulunmaktadır. Daha çok Fâtımîlerin kabul ettiği bu iddialardan ilkinde göre Fâtımî Devleti ortaya çıkana İsmâililer, Muhammed b. İsmâil'in soyundan gelen gizli imamlar ya da sefirler tarafından devam ettirilmiştir.⁶⁸ Muhammed b. İsmâil'den sonra Fâtımîler dönemine kadar Muhammed'in soyundan gelen üç gizli imamdan bahsedilir, Fâtımî-İsmâili düşünceye göre bu gizli imamlar Fâtımîler Devleti kurulana kadar geri dönmesi beklenen Kâim-Mehdî'nin (Muhammed b. İsmâil) vekilleri ya da temsilcileriydiler.⁶⁹ Bunlar sırasıyla Abdullah el-Vefî, Ahmed el-Tâkî, Hüseyin b. Ahmed er-Râdî'dir.⁷⁰ Bu ilk vekillerden Muhammed b. İsmâil'in oğlu olan Abdullah el-Vefî, İsmâili daveti yaymak amacıyla Suriye'nin Selimiye bölgesine gitmiş ve faaliyetlerini orada yürütmüştür. Üçüncü vekil Hüseyin b. Ahmed er-Râdî'nin oğlu ise Fâtımîler devletini kuran asıl adı Said olan Ubeydullah el-Mehdî'dir.⁷¹ Ancak Fâtımîlerin kabul ettiği bu sefirlik dönemi yine İsmâililer içerisinde çıkmış olan ve ilerde kendilerine Karmatîler (Karâmita) denilecek olan bazı İsmâililer tarafından kabul edilmedi. Bahreyn ve Yemen'de devlet kurmayı başaran Karmatîlere göre sefirlik düşüncesi kabul edilemez. Çünkü Muhammed b. İsmâil yedinci ve son imamdır. Ondan sonra tekrar imam gelmeyecek ve dünyadaki zulmü kaldırıp adaleti sağlamak için Kâim- Mehdî olarak tekrar zuhur edecektir.⁷²

Yukarıda görüldüğü üzere Ubeydullah el-Mehdî şecere itibariyle soyunu Muhammed b. İsmâil'e dayandırmaktadır. Ancak İsmâili kaynaklarda bu şecere hakkında tam bir bilgi yoktur.⁷³ Hatta böyle bir şecerenin olmadığına dair dönemin Abbâsî halifesi olan Kadir

⁶⁶ Daftary, *İsmaililer*, 157; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 168-169.

⁶⁷ Daftary, *İsmaililer*, 161.

⁶⁸ Daftary, *İsmaililer*, 163.

⁶⁹ Daftary, *İsmaililer*, 163.

⁷⁰ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 168-169.

⁷¹ Daftary, *İsmaililer*, 163-164.

⁷² Daftary, *İsmaililer*, 163-166.

⁷³ Daftary, *İsmaililer*, 165.

Billâh'ın (ö. 422/1031) desteğiyle 402/1012 tarihinde içerisinde Sünnî, Mutezili ve Şî'î âlimlerin imzalarının bulunduğu *Bağdat Beyannamesi* adlı bir bildiri yazılmıştır.⁷⁴

Fâtımîler tarafından kabul edilmeyen⁷⁵ soyları ile ilgili ikinci iddiaya göre Muhammed b. İsmâîl arkasında halefi olarak tayin edebileceği bir çocuk bırakmadan ölmüştür.⁷⁶ Onların soyu Meymûn el-Kaddâh'a dayandırılmaktadır.⁷⁷ Meymûn el-Kaddâh, daha önce ismi geçen Hz. Ali'nin ilahlığını iddia eden aşırı fikirlere sahip Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebû Zeyneb el-Esedî'nin taraftarlarından ve onunla aynı düşünceleri örgütleyordu.⁷⁸ Meymûn'dan sonra düşüncelerini oğlu Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh devam ettirdi. Abdullah sonunda Allah'ı inkâr eden yedi aşamalı bir inanç sistemi geliştirdi.⁷⁹ İnanç sistemini örgütleyebilmek için beklenen Mehdî Muhammed b. İsmâîl adına davete girişti. O sıralarda Basra'da bulunan Abdullah b. Meymûn davetini daha açık bir şekilde yapabilmek amacıyla Selimiye'ye gitti ve oradan Irak'a ve çeşitli bölgelere dâîler gönderdi. Gönderdiği dâîlerden biri Hamdân Karmat adlı biriydi. Hamdân Karmat, Karmatîlerin kurulmasına öncülük yapan kişidir.⁸⁰ Bu dâîler düşüncelerini ve davetlerini Irak, Yemen ve Horasan taraflarında yaydı. Bu dâîlerden biri olan ve Abdullah'ın torunlarından olan Said b. Hüseyin Ubeydullah el-Mehdî, Kuzey Afrika'da Fâtımî Devletini kurmuştur.⁸¹

Görüleceği üzere Özellikle İmâmiyye Şî'a'sı ve Sünnîler tarafından Fâtımîlerin soyunun aslında Muhammed b. İsmâîl'e dayanmadığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Ancak şecere iddialarına rağmen Muhammed b. İsmâîl'in 179/795 yılındaki gaybetinden sonra İsmâîli davet başlangıçta gizli olarak devam etmiş olmakla birlikte, yüz yıldan kısa bir süre sonra dâîler aracılığıyla yoğun davet faaliyet yürüten bir örgüt halini almıştır.⁸² İsmâîli davet hızlı bir ivme kazanıp, İsmâîli- Karmatîler tarafından Yemen ve Bahreyn taraflarında; Ubeydullah el-Mehdî ise Kuzey Afrika'da İsmâîli örgütlenmeyi kurmayı başarmıştır.

⁷⁴ Bk. Daftary, *İsmaililer*, 167; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/313-314; Muhammed Hammâdi, *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*, 32-36; Henri Laoust, *İslamda Ayrılıkçı Görüşler*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Sabri Hizmetli, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 242-243.

⁷⁵ Daftary, *İsmaililer*, 168

⁷⁶ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 48.

⁷⁷ Hammâdi, *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*, 66-74; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, trc. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 630-632; Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/117-118; Daftary, *İsmaililer*, 168; Mustafa Öz, "Meymûn el-Kaddâh", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/ 505.

⁷⁸ İbn Nedîm, *Fihrist*, 630; Daftary, *İsmaililer*, 168.

⁷⁹ Daftary, *İsmaililer*, 168.

⁸⁰ Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/ 510-514.

⁸¹ Hammâdi, *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*, 66-73; Daftary, *İsmaililer*, 168-169; İbn Nedîm, *Fihrist*, 630-634.

⁸² Daftary, *İsmaililer*, 168-180.

4.1.1 İsmâiliyye'ye Atfedilen Bazı İsimlendirmeler

İsmâiliyye'ye farklı bölgelerde değişik zamanlarda ve yerlerde atfedilen birçok isim bulunmaktadır. Bu isimlendirmelerin birçoğu mezhep taraftarlarının kendilerine verdikleri isimler değil, muhalifleri tarafından İsmâililiği kötileyici ve küçültücü bir düşünceyle kullandıkları isimlendirmelerdir.⁸³ Bu isimlendirmelerin kullanıldığı anlamlar sırasıyla şu şekildedir: *Bâtıniyye*: Dini nasların zâhirî anlamlarını yanında bâtinî anlamlarının olduğunu, batını bilmeden zâhirî bilmenin bir anlam ifade etmeyeceğini öne sürdüklerinden dolayı Bâtıniyye olarak adlandırılmışlardır.⁸⁴ *Karâmita*: Kûfe'de bulunan İsmâili dâîsi Hamdân Karmat'ın 286/899 yılında İsmâiliyye ile olan ayrılığında sonra ismine nispetle taraftarlarına Karâmita/Karmatîler denilmiştir.⁸⁵ *Seb'iyye*: İlk İsmâililerin düşüncelerinin birçoğu yedili sistem üzerine göre kurulmuştur. İmamet düşüncesini de yedili tarih devri anlayışı üzerine kurulmuştur. Buna göre insanoğlunun tarihi yedi devirle tamamlanır. Her bir devir Ulu'l-Azm peygamberler tarafından başlatılmıştır. Yedinci devir ise Muhammed b. İsmâil tarafından sonlandırılacaktır. Bu düşüncelerinden dolayı kendilerine Seb'iyye denilmiştir.⁸⁶ *Hürremiyye*: Haramları helal saydıklarından dolayı kendilerine Hürremiyye/Hürremdiniyye ya da Muharrimiyye denilmiştir.⁸⁷ *Babekiyye*: Abbâsîler döneminde 200/816 yılında isyan edip, şeriatı ortadan kaldırmaya çalışan ve 223/838 yılında isyanı sonlandırılan Babek'in yolunu takip ettiklerinden dolayı kendilerine Babekiyye denilmiştir.⁸⁸ *Muhammira*: Kırmızı rengine kutsallık atfetmeleri ve kırmızı elbiseler giymelerinden dolayı ya da kendilerini kötümek isteyenlerin onlara eşek/hâmîr diye lakap takmalarından dolayı Muhammira denilmiştir.⁸⁹ *Talimiyye*: Hasan Sabbah tarafından ortaya konmuş olan nasların batının sadece masum imamların bilebileceği düşüncesinden dolayı kendilerine Talimiyye denilmiştir.⁹⁰ İsmâililer hakkında kullanılan tüm bu isimlerin yanında onlar kendilerini daha çok *Dava*, *Davet*, *Davetu'l-Hâdiye* ya da *Ehlu'l-Hak* olarak nitelendirmişlerdir.⁹¹

⁸³ Hasan Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 243; Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", 112.

⁸⁴ İmam Gazâli, *Bâtınilîğin İç Yüzü*, 31; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Şerh-i Mevakıf*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2015) 3/776; İlhan, "Bâtıniyye", 5/191.

⁸⁵ Hizmetli, "Karmatîler" 24/ 510

⁸⁶ Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, trc. Mahfuz Söylemez v.dğr. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 429-430; Yurdagür, "Devir", 9/232.

⁸⁷ Cürcânî, *Şerh-i Mevakıf*, 3/776; İmam Gazâli, *Bâtınilîğin İç Yüzü*, 34; Aliev Salah Muhammedoğlu, "Hürremiyye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 28/ 500-501.

⁸⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Babek", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991). 4/ 376-377; Cürcânî, *Şerh-i Mevakıf*, 3/778; İmam Gazâli, *Bâtınilîğin İç Yüzü*, 35.

⁸⁹ İmam Gazâli, *Bâtınilîğin İç Yüzü*, 37; Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 306; Cürcânî, *Şerh-i Mevakıf*, 3/778.

⁹⁰ İmam Gazâli, *Bâtınilîğin İç Yüzü*, 37-38; Mustafa Öz, "Ta'limiyye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 39/ 548-549.

⁹¹ Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", 113.

4.1.2 Fâtîmi Devleti ve İsmâiliyye

Yukarıda bahsedildiği üzere Fâtîmîlere göre Muhammed b. İsmâîl'in gaybetinden sonra imamlar gizlilik prensibince kimliklerini gizleyerek davetlerini yürüttüler. Bir asır sonrasında ise Ubeydullah el-Mehdî İsmâîli daveti açıktan yapmaya başladı. Açıktan davetin başlamasıyla birlikte bir asırdır devam eden setr dönemi sona erdi ve zuhur dönemi başlamış oldu.⁹² Ubeydullah el-Mehdî, 286/899'lu yıllarda Selimiye'de yaptığı davetler sonucu hâkimiyetini güçlendirmiş ve liderliği kendi konumuna aldıktan sonra gizli imam Muhammed b. İsmâîl'den sonra hareketi fiilen örgütleyen bir imâmet iddiasında bulundu.⁹³ O zamana kadar İsmâîli davette Ubeydullah ile aynı çizgide devam eden Hamdân Karmat, Ubeydullah'ın imâmetini ilan etmesinden dolayı ondan teberrî etti. Hamdân Karmat ve taraftarları Ubeydullah'ın imâmetini inkâr edip Kâim-Mehdî olarak dönmesi beklenen Muhammed b. İsmâîl'in imâmetini savunmaya devam ettiler. Hamdân Karmat'ın Ubeydullah'ın imâmetini inkârıyla birlikte Karmatîler, Fâtîmîlere düşmanca tavır sergileyerek Yemen, Bahreyn ve Suriye'de ayrı bir devlet kurmayı başardılar.⁹⁴

Kuruluş Süreci

Ubeydullah el-Mehdî⁹⁵ açıktan davetin başlamasıyla Kuzey Afrika, Suriye, Yemen ve Hicaz bölgelerine daha aktif bir şekilde dâîlerini göndermeye başladı. Bu süreçte Ubeydullah el-Mehdî'nin dâîleri aracılığıyla başlattığı İsmâîli davet süreci ilk nüvelerini Kuzey Afrika'da İfrikiyye bölgesinde vermeye başladı. İsmâîli davet için faaliyetlerini Ubeydullah el-Mehdî adına devam ettirenlerden biri de İbn Havşeb'di. (ö.302/915) Yemen'de faaliyetlerini yürüten İbn Havşeb, daveti Kuzey Afrika'da da yapmaya devam etti. İbn Havşeb bunun için dâîlerinden olan Ebû Abdullah eş-Şîî'yi (298/911) Kuzey Afrika'ya gönderdi.⁹⁶

Ebû Abdullah eş-Şîî, İsmâîli daveti yaymak için ilk önce Mekke'ye geldi, burada Kutâme hacılarının yanında bulundu. Kutâmelilere ehl-i beytin faziletlerinden bahsederek ve

⁹² Daftary, *İsmaililer*, 220-226.

⁹³ Daftary, *İsmaililer*, 192.

⁹⁴ Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, 209; Daftary, *İsmaililer*, 192-204; Ali Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 163-165.

⁹⁵ Fâtîmîlerin ilk halifesi ve imamı olan Ubeydullah el-Mehdî, 260/874 yılında Suriye'nin Selimiye kentinde doğmuştur. İsmâîli kabule göre babasından sonra sekiz yaşında imam olmuştur. 297/909 yılında Abdullah eş-Şîî'den İfrikiyye'nin idaresini teslim alarak Fâtîmîler Devleti'ni kurmuştur. 15 Rebûlevvel 322/5 Mart 934 tarihinde kendi adıyla kurmuş olduğu Mehdiyye şehrinde ölmüştür. Bk. Mustafa Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/ 23-25.

⁹⁶ Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, trc. Ahmet Ağırakça v.dğr. (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2019), 6/395-396; Hammâdi, *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*, 75-82; Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, trc. İsmail Özdemir, (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 134. Daftary, *İsmaililer*, 205; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit v.dğr. (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1997), 4/48.

kendisini zühd ve takva içerisinde olduğunu hissettirek kendisini onlara karşı sevdirdi.⁹⁷ Hac dönüşü Kutâmelilerle birlikte Mağrib'e doğru hareket etti. 280/893 yılından itibaren o coğrafyada İsmâili dâî olarak faaliyetlerine devam etti.⁹⁸ 290/903 yılına geldiğinde etrafına topladığı taraftarlarıyla birlikte o sıralarda Sünnî Ağlebîler⁹⁹ tarafından yönetilen İfrikiyye'yi ele geçirdi.¹⁰⁰ 296/909 yılında Kastiliyye ve Rakkâde'yi ele geçiren Ebû Abdullah böylece İsmâili Devletin ilk temellerini atmış oldu.

Gelişme Süreci

Mehdî Ubeydullah'ın naibi olarak hareket eden Ebû Abdullah, bir yıla yakın İfrikiyye'yi yönetti. Bu süreç içerisinde ezanın Şîî biçimini okuttu. Cuma hutbesinden Abbâsî halifelerini çıkarıp, ehl-i beyti ve Ubeydullah el-Mehdî'yi ekledi.¹⁰¹ İfrikiyye'deki konumunu iyice güçlendiren Ebû Abdullah, iktidarı Ubeydullah el-Mehdî'ye devretmek üzere 296/909'da ordusuyla birlikte o sıralarda Abbâsî halifesi isteği üzerine Midrari emiri II. Elyesa tarafından hapse atılmış olan Ubeydullah el-Mehdî'yi kurtarmak için Sicilmâse'ye doğru hareket etti.¹⁰² Midrarilerden kurtarılan Ubeydullah el-Mehdî, Sicilmâse'den ayrılıp Rakkâde'ye geldi ve bundan sonra Cuma hutbelerinde adı el-Mehdî Emiru'l-Müminin olarak okunmaya başlandı.¹⁰³ Böylece Ubeydullah el-Mehdî İktidarın da verdiği güçle önceleri gizlice ve zorlama olmaksızın İsmâili daveti artık açıktan ve kabul etmeyenleri zorla tehditle ve ölümle mezhebe sokmaya başladı.¹⁰⁴

Kurulan bu yeni devlete Mehdî kendisinin ve soyunun neseplerini meşrulaştırabilmek amacıyla, Peygamber'in (as) kızı Fâtıma'ya nispetle (r.anhâ) "Fâtımîler" adı verildi. Bununla birlikte Muhammed b. İsmâil'in (ö. 179/795) ölümünden beri setr (gizlilik) dönemi içerisinde olan İsmâililer için setr dönemi sona erip "Zuhur Dönemi" (açıktan davet) başlamış oldu.¹⁰⁵

Ubeydullah, İfrikiyye'de hâkimiyetini kurup halifeliğini ve Mehdîliğini ilan ettikten sonra, İfrikiyye'nin ele geçirilmesinde yegâne payı olan Abdullah eş-Şîî'yi yönetimden el uzak tuttu. Bu duruma içlerlenen Abdullah eş-Şîî ve kardeşi Ebû'l-Abbâs bu durumdan bir hayli

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 396.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 397.

⁹⁹ Ağlebîler 800-909 yılları arasında İfrikiyye ve Mağrib bölgesinde varlıklarını sürdürmüş olan Sünnî bir devlettir. Ağlebîler Fâtımîler tarafından ortadan kaldırılmış olup son hükümdarları Ziyadetullah b. Abdullah'tır. Bk. Abdülkerim Özeydin, "Ağlebîler", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/ 475-478.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 398-399.

¹⁰¹ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, 4/ 49; Daftary, *İsmaililer*, 207.

¹⁰² İbrahim Harekât, "Midrariler", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/15-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 410; Daftary, *İsmaililer*, 207-208.

¹⁰³ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, 4/ 49; Daftary, *İsmaililer*, 207; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/411.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/411.

¹⁰⁵ ; Daftary, *İsmaililer*, 208.

rahatsızdı. Sonuçta İfrikiyye'yi asıl ele geçiren Ebû Abdullah'tı ancak hâkimiyetini sürdüren ise Ubeydullah olmuştu.¹⁰⁶ Ebû'l-Abbâs bu durumdan oldukça rahatsız olmuş bir şekilde, Ubeydullah'ın aslında Mehdî olmadığını, ne bir keramet ne de bir mucize gösteremediğini insanlara telkin etmeye başladı. Hatta bu telkinleri sonucunda birçok insanı kendi tarafına çekmeyi başardı. Ne var ki Ebû'l-Abbâs'ın propagandasını öğrenen Ubeydullah el-Mehdî, çok geçmeden Ebû Abdullah eş-Şîî, Ebû'l-Abbâs ve ulemadan birkaç kişiyi 298/911 tarihinde öldürttü.¹⁰⁷ Ebû Abdullah'ın öldürülmesi Kutâme Berberîleri arasında halifeye karşı bir soruna dönüşmüş olsa da çok geçmeden bu sorun bertaraf edildi.¹⁰⁸ Hâkimiyeti içerisinde düzeni iyice sağlayan Ubeydullah, Abbâsîler ile mücadelelere girişti. Yegâne amacı Abbâsî hilâfetine son vermek ve Mısır'ı ele geçirmek olan Ubeydullah, Akdeniz ve doğu topraklarına daha kolay ulaşmak amacıyla 308/921 tarihinde Akdeniz sahillerinin bulunduğu yere "Mehdîyye" şehrini inşa etti.¹⁰⁹ Kuzey Afrika'da Fas'tan Mısır sınırına kadar Fâtımî egemenliğini kuran Ubeydullah el-Mehdî yirmi beş yıl halifelik yaptıktan sonra 322/934 tarihinde öldü. Yerine halefi olarak bıraktığı oğlu Ebû'l Kâsım Muhammed, Kâim Biemrillâh¹¹⁰ ünvanıyla halife oldu. Kâim döneminde Harici Ebû Yezid¹¹¹ isyanı ortaya çıktı.¹¹² Fâtımîlerin neredeyse yıkılmasına sebep olan bu isyan hareketi 334/946 yılında onun yerine halife olan Ebû Tâhir İsmâil Mansur Billâh¹¹³ zamanında bastırılabilirdi.¹¹⁴

Mansur hilâfeti döneminde yeni bir başkent inşa etti. Adının "Mansuriyye" olduğu bu şehir Mısır'ın ele geçilip 362/973'te Kâhire'nin kurulmasına kadar Fâtımîlerin hilâfet merkezi oldu.¹¹⁵ Mansur'un 342/953'te ölümünden sonra yerine oğlu Ebû Temim el-Mead, Muiz Lidinillâh¹¹⁶ lakabıyla halife oldu. Muiz döneminde toprak genişletme faaliyetleri bir hayli hızlandı. Fâtımîlerin büyük kumandanı Cevher es-Sıkili Kumandanlığında tüm Fâtımî

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 412.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 413.

¹⁰⁸ Daftary, *İsmaililer*, 226-227.

¹⁰⁹ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, 4/ 50; Daftary, *İsmaililer*, 229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/447-448.

¹¹⁰ 280/893 veya 277/890 yılında Selimiye'de doğdu. 299/911 yılında babası Ubeydullah el-Mehdi tarafından veliaht tayin edildi. Babasının 322/934 yılında ölümünden sonra 44 ve 47 yaşında halife oldu. 13 Şevval 334/18 Mayıs 946 yılında öldü. Bk. Ahmet Güner, "Kâim Biemrillâh el-Fâtımî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/211-212.

¹¹¹ Bk. Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ebu Yezid en-Nükkarî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/259-260.

¹¹² Laoust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, 213; Daftary, *İsmaililer*, 234-235; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 602.

¹¹³ 301/914 yılında Rakkade'de doğmuştur. 334/946 yılında babası tarafından veliaht tayin edildi. Hilafete geldikten sonra başta Harici Ebu Yezid isyanını bastırabilmek amacıyla iki yıl boyunca babasının ölümünü gizlemiştir. Ebu yezid'i maymunlara oyuncak ederek öldürtmüştür. 28 Şevval 341/18 Mart 953'te ölmüştür. Bk. Kâsım Abduh Kâsım, "Mansur el- Fâtımî", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/ 8- 9.

¹¹⁴ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 4/ 50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/100-103.

¹¹⁵ Daftary, *İsmaililer*, 236; Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 4/ 51.

¹¹⁶ 11 Ramazan 319/27 Eylül 931'de Mehdiye'de doğdu. 11 Rebûlahir 365/18 Aralık 975'te ölmüştür. Ölümü uzun bir süre gizlenmiştir. Bk. Asri Çubukçu, "Muiz Lidinillah", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/ 97-98.

halifelerinin hayallerini süsleyen Mısır fethedildi. Ancak Mısır'ın fethiyle hilâfet merkezinin oraya taşınması sonucunda Fâtımîler Mağrib'i ellerinden kaybettiler.¹¹⁷ Böylece Fâtımîlerin Kuzey Afrika'daki hâkimiyetleri sona ermiş oldu. Muiz Mısır'da Kâhire Şehrini kurup, İsmâîli düşünce ve öğretilerinin daha da yaygınlaştırılabilmesi amacıyla daha sonra üniversite olacak olan Ezher Medresesi'ni kurdu.¹¹⁸ Muiz'in 365/975'te ölümünün ardından oğlu Ebû Mansur Nizâr, Aziz Billâh¹¹⁹ lakabıyla halife oldu. Aziz döneminde Fâtımîler en geniş sınırlarına ulaştı. Hâkimiyetleri altında Hicaz, Yemen, Suriye, Mısır bulunuyordu.¹²⁰ Yukarıda anlatıldığı üzere Ezher Medresesi Aziz döneminde Üniversiteye çevrilerek, başka ülkelerden öğrenci almaya başladı. Aziz döneminde ilk defa Hristiyan biri vezirliğe getirildi.¹²¹ Aziz'den sonra Fâtımîlerin altıncı halifesi olan Ebû Ali Mansur, Hâkim Biemrillâh¹²² lakabıyla 384/996 yılında halife oldu.

Küçük yaşlarda halifeliğe geçen Hâkim, hilâfeti tam anlamıyla eline alana kadar belli bir süre devleti vezirler yönetti. Ancak vezirlerin kendi çıkarlarını gütmeleri ve Hâkim'in varlığını yok saymaları canını sıkıyordu. Bundan dolayı Hâkim, 309/1000 yılında vezirlerinden Bercevan'ı öldürüp yeni gelen vezirlerin yetkilerini kısıtlayıp hilâfeti tam anlamıyla eline aldı.¹²³

Hâkim'in hilâfetinin en önemli özelliklerinden biri devamlı olarak belli aralıklarla birbirinden çelişkili uygulamaları hayata geçirmesiydi. Değişen ruh hali ve tuhafılıklarıyla kimi uygulamalar neticesinde Hristiyanlara, Yahudilere ve Müslümanlara karşı eziyet verici tuhaf işler yaptırırdı.¹²⁴ Hristiyan ve Yahudilere sayısız kısıtlama getirdi. 395/1005 yılında başta Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer olmak üzere büyük sahâbîlerin bir kısmının kötülenmesini emrettiği sicilleri cami ve çarşı duvarlarına astırdı.¹²⁵ Aynı uygulamayı iki yıl sonra kaldırıp 403/1012 yılında tekrar yürürlüğe koydu. Aynı yıl Mısır'da bulunan bütün köpeklerin öldürülmesini emretti.¹²⁶ 400/1009'da Hristiyan âleminde kutsal kabul edilen Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi'ni

¹¹⁷ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 4/ 55. Daftary, *İsmaililer*, 254-259.

¹¹⁸ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 4/ 55.

¹¹⁹ 14 Muharrem 344/10 Mayıs 955'te Mehdiye'de doğdu. Abisi Abdullah'ın ölmesi üzerine 364/974'te veliaht tayin edildi. Bir sene sonra da halife oldu. Mısır'da tahta çıkan ilk halifedir. 28 Ramazan 386/14 Ekim 996 yılında Bilbis'te öldü. Bk. Abdülkerim Özaydın, "Aziz Billah" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 346.

¹²⁰ Daftary, *İsmaililer*, 279.

¹²¹ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 4/ 58.

¹²² 23 Rebûlevvel 375/13 Ağustos 985'te doğdu. Sekiz yaşında veliaht tayin edildi. On bir yaşında halife oldu. On beş yaşına kadar vezir Ebu'l Futuh Bercevan'ın vesayetinde kaldı. 390/1000 yılında Bercevan'ı öldürüp tek başına iktidarı eline aldı. 27 Şevval 411/13 Şubat 1021'de esrarengiz bir şekilde öldü. Bk. Mustafa Öz, "Hâkim-Biemrillâh", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/199-201.

¹²³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-târîh*, 7/430-435.

¹²⁴ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 4/58-59; Daftary, *İsmaililer*, 285.

¹²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dar Sâdır, 1972), 5/292-302.

¹²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 5/ 292-302.

yaktırdı.¹²⁷ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ebegümecini, Hz. Âişe'nin (r.anhâ) kabak yemeyi sevmesinden dolayı bu iki sebzenin satışını ve yenilmesini yasakladı.¹²⁸ 402/1011 yılında kuru ve yaş üzümün satışını yasakladı. Daha önceleri kendisine secde edilmesini emrederken 403/1012 yılında bu uygulamayı kaldırdı. Ehl-i Kitabı tebliğ ve davet metoduyla değil zorla Müslüman yapmaya çalıştı. Bir gün yolda giderken içinde kadınların olduğu hamamdan sesler geldiğini duyunca hamamı içindeki kadın ve çocuklarla birlikte yaktırdı.¹²⁹ Muhtemelen bu olaydan sonra 404/1013 yılında uzun bir süre kadınların dışarı çıkmasını yasakladı.¹³⁰ Yahudi ve Hristiyanların, Müslüman ile ayın hamamda yıkanmasını yasakladı. Yine onların Müslümanlardan ayrıldığını göstermek için haç ve odundan bir parçayı nişane takmalarını zorunlu hale getirdi. 411/1020 yılında Yahudi ve Hristiyanlara karşı yaptığı baskıları kaldırdı.¹³¹ Bu dönemdeki önemli olaylardan biri de yukarıda anlatılan 402/1011 yılında Abbâsîler tarafından yazılan ve dönemin âlimleri tarafından imzalanan Bağdat Beyannamesi Hâkim döneminde yazılmıştır.

Tuhaf ve birbirinden çelişkili olan bu yaşam tarzı ölümünden önce de kendini gösterdi. Ömrünün son zamanlarında geceleri Kâhire'nin sokaklarında tek başına sadece eşeğe binerek dolaşmayı adet edinmişti. Vaktinin birçoğunu Kâhire'deki Mukattam Dağı'nda geçirmeye başladı. 411/1021 tarihinde gittiği Mukattam Dağı'ndan bir daha geri dönmedi. Birkaç gün sonra bindiği eşeği yaralanmış bir şekilde ve parçalanmış elbiseleri bulundu ancak kendisinin bir izine rastlanılamadı.¹³² Hâkim'in ölümü ya da ortadan kaybolmasıyla ilgili birkaç rivayet bulunmaktadır. İlk rivayete göre Hâkim'i kız kardeşi Sittü'l-Mülk, Hâkim'in kendisine ağır ithamlarından dolayı onu öldürmüştür.¹³³ İkinci rivayete göre Hâkim'in halifeliği yıllarında onun ilah olduğunu iddia eden ilerde daha detaylı anlatılacak olan Dürzilik Mezhebi ortaya çıkmıştı. Hâkim'in ilahlığını insanlara daha kolay kabul ettirebilmek amacıyla onun gaybete ya da göğe çıktığı izlenimi verebilmek amacıyla Dürzi liderleri tarafından öldürüldüğüdür.¹³⁴

Hâkim 411/1021 tarihinde öldükten sonra Sittü'l-Mülk, Hâkim'in küçük yaşlardaki tek oğlu Ebû'l Hasan Ali'yi Zâhir Lidinillâh¹³⁵ lakabıyla hilâfete geçirdi. Sittü'l-Mülk'ün Zâhir'i

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/503; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 5/292-302; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/314.

¹²⁸ Tavîl, *Arap Alevileri Tarihi*, 141.

¹²⁹ Tavîl, *Arap Alevileri Tarihi*, 140.

¹³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 5/ 294.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/503. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 5/ 292-302.

¹³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/578. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 5/ 297-298.

¹³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 7/579.

¹³⁴ Daftary, *İsmaililer*, 299.

¹³⁵ 10 Ramazan 395/20 Haziran 1005'te doğdu. On altı yaşında halife oldu. 15 Şaban 427/13 Haziran 1036'da öldü. Bk. Murat Öztürk, "Zâhir el-Fâtımî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/88-89.

hilâfete getirmesindeki amacı yaşının küçük olmasından dolayı hilâfeti aslında kendi kendi tekeline almaktı.¹³⁶Sittü'l-Mülk dört yıl sonra öldükten sonra hilâfetin başına tek başına geçen Zâhir, hilâfeti sürecinde Bizans ile ilişkilerini düzeltme amacıyla babası tarafından yıkılmış olan Kıyamet Kilisesi'ni tekrar inşa etti.¹³⁷

427/1036'da Zâhir öldükten sonra hilâfet oğlu, Ebû Temîm Mead, Müstansır Billâh¹³⁸ lakabını alarak hilâfete geçti. Hilâfete geçtiğinde yaşı yediydi. Fâtımî hanedanlığı içerisinde hilâfette en uzun süreli kalan halifedir. Müstansır dönemi Fâtımîlerin toprak bütünlüğün küçülmeye başladığı dönemdir.¹³⁹ Bu dönemde Bağdat'ta askeri vali olan Arslan Besâsîrî, Şîf temayülleri olup 446/1054 yılında Abbâsîlere karşı isyan etti. Aslen Türk olan Besâsîrî, Abbâsîlerin elinde bulunan Bağdat'ı ele geçirebilmek için Fâtımî halifesi Müstansır ile işbirliğine girdi.¹⁴⁰ Fâtımîlerin yardımıyla Bağdat'a giren Besâsîrî, orada ezanın Şîf biçimini okutup Fâtımî halifesi adına hutbe okuttu.¹⁴¹ Ancak Selçukluların Abbâsîlere yardım etmesiyle 451/1059 tarihinde Bağdat Besâsîrî'den geri alındı.¹⁴²

Müstansır döneminde Mısır'da kargaşa hâkimdi. 446/1054 yılında binlerce insanın ölümüne sebep olan salgın ve kıtlık baş gösterdi.¹⁴³ Genel Fâtımî çöküşünün başladığı bu dönemde Fâtımîler Kudüs'ü kaybetti. Mekke'de daha önce Fâtımîler adına okunan hutbe, Abbâsîler ve Selçuklular adına okunmaya başlandı. Kuzey Afrika'da halk Fâtımîlerin İsmâiliyye mezhebini terk edip Sünnîliğe geçmeye başladı. Tüm bunların sonucunda Fâtımî /hanedanlığı pratikte sadece Mısır'a sınırlı kaldı.¹⁴⁴ Fâtımîlerin genel bir çöküşe hazırlandığı bu dönemde halife Müstansır altmış yıllık hilâfetinden sonra 487/1094 yılında öldü.

Fâtımî hilâfetinde Müstansır'a kadar imamlar/halifeler selefinin nassıyla seçilirdi. Bu kural çoğu kez büyük evlat kuralına göre işlerliğini devam ettirmiştir. Ancak Hâkim'den itibaren Fâtımî hükümdarları genellikle çocuk yaşta tahta çıkmıştır. Bunun sonucunda ise gerçek iktidar sahipleri Fâtımî vezirleri ya da diğer Fâtımî kullanımına göre Fâtımî vâsîtileri

¹³⁶ Daftary, *İsmaililer*, 299-.300.

¹³⁷ Daftary, *İsmaililer*, 302.

¹³⁸ 420/1029'da doğdu. Yedi yaşında halife oldu. Altmış yıllık hilafetinden sonra 18 Zilhicce 487/29 Aralık 1094'te öldü. Bk. Abdülkerim Özaydın, "Müstansır Billah el-Fâtımî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/119-121.

¹³⁹ Daftary, *İsmaililer*, 302-303.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 8/201-205.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 8/201-205.

¹⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 8/207.

¹⁴³ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 5/ 217.

¹⁴⁴ Daftary, *İsmaililer*, 309; Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 5/ 216.

olmuştur. Bundan dolayı Fâtımîler yıkılana kadar halifeler genellikle bu vezirlerin elinde kukla olarak kalmıştır.¹⁴⁵

Fâtımî halifesi Müstansır'ın ölümü üzerine Fâtımîler arasında ilk büyük ayrılık ortaya çıktı. Müstansır ölmeden önce en büyük oğlu Ebû Mansur Nizâr'ı¹⁴⁶ halefi olarak tayin etmişti. Ancak daha önce belirtildiği üzere hilâfet içerisinde konumları yüksek güçlü olan vezirler bulunmaktaydı. Bu vezirlerden Ebû'l-Kâsım Şâhîn Şah el-Efdal (ö.515/1121) Fâtımîler içerisindeki konumunu daha da güçlendirmek amacıyla Nizâr'ın küçük kardeşi ve Efdal'in kızkardeşi ile evli olan Ebû'l-Kâsım Ahmed'in hilâfete adaylığını destekledi. Müstansır'ın ölümünden sonra da Ahmed'i, Müsta'li Billâh¹⁴⁷ lakabıyla Fâtımî hilâfetinin başına getirdi.¹⁴⁸ Efdal'in güçlü konumu sebebiyle saray ve Kâhire halkı Müsta'li'ye biat etmek zorunda kaldı. Efdal ayrıca Müsta'li'nin imâmetini meşrulaştırabilmek amacıyla Müstansır'ın aslında Müsta'li'yi halefi olarak tayin ettiğine dâir farklı iddialar ortaya attı. Konumundan korkan halk Efdal'in bu iddialarını kabul etmekte gecikmedi.¹⁴⁹ Müsta'li'nin imâmetini kabul etmeyen Nizâr ve birkaç destekçisi Efdal'in baskılarından kurtulmak için İskenderiye'ye gitti. Orada halkın biatini aldıktan sonra kendini Mustafa Lidinillâh ünvanıyla halife ilan etti. Ancak 488/1095'te Efdal'in kuvvetleri İskenderiye'yi kuşattı. Ele geçirilen Nizâr, Efdal tarafından zindana atıldı ardından da öldürüldü.¹⁵⁰

Efdal'in Müsta'li'yi desteklemesi ardından meşru halife olduğunu iddia eden Nizâr'ın ayaklanması zaten çöküş sürecine girmiş olan Fâtımî-İsmâîlilerin *Müsta'liler ve Nizârililer* olarak ikiye bölünmesine sebep oldu. Fâtımîlerin ana grubunu oluşturan Müsta'li'nin imamlığı Efdal'in de baskıları sonucu kısa süre içerisinde Mısırlıların, Suriyeli İsmâîlilerin birçoğu ve Yemen ve Batı Hindistan'daki tüm İsmâîliler tarafından kabul edildi. Bu gruba göre Müsta'li, Fâtımîlerin dokuzuncu halifesidir.¹⁵¹

Diğer taraftan Hasan Sabbah'ın (ö.518/1124) İsmâîli davetin dâîliğini yaptığı İran İsmâîlileri ise Nizâr'ın imâmetini savundular. Çünkü onlara Hasan Sabbah, Müstansır ölmeden

¹⁴⁵ Daftary, *İsmaililer*, 332-333.

¹⁴⁶ Bk. Mustafa Öz, "Nizariyye" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/200-201.

¹⁴⁷ 20 Muharrem 467/15 Eylül 1074'te doğdu. 487/1094 yılında abisi Nizar'ın hakkı olduğu halde halife seçildi. 17 Safer 495/11 Aralık 1101'de öldü. Bk. Nadir Özkuyumcu, "Müstali Billah el-Fâtımî" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/ 115.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/384; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/291; Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 5/ 220.

¹⁴⁹ Daftary, *İsmaililer*, 377.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/384; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/ 291; Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 5/ 220.

¹⁵¹ Daftary, *İsmaililer*, 378-379.

önce ona kendisinden sonra kimin imam olacağını sormuş ve bu kişinin Nizâr olacağı cevabını almıştır.¹⁵² Fâtımîlerin Nizâri-İsmâîliler kolu ileride daha detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Çöküş ve Yıkılış Süreci

Fâtımî-İsmâîlilerinde Hâkim Biemrillâh ile birlikte küçük yaşlarda halifelîğe geçme ardından vezirlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri bunun sonucunda mezhep içerisinde çıkan bölünmeler Fâtımîlerin çöküşünü hızlandıran temel etkenlerdendir.

Fâtımîlerin çöküş yıllarının başladığı bu dönemde Nizâr'ın hakkı olan halifelîğe geçen Müsta'li, sekiz yıllık hilâfeti süresince Efdal'in elinde kukla olarak kaldı.¹⁵³ Tek güç sahibi olan Efdal, iktidar yıllarında daha önce kaybedilmiş olan Kudüs'ü Haçlılardan geri aldı. Ancak bir süre sonra tekrar kaybetti.¹⁵⁴ Müsta'li ise Haçlılar kanalıyla Frenklerle yaptığı mücadeleler sonucunda 495/1101 yılında öldü. Müsta'li'nin ölümüyle beş yaşındaki oğlu Ebû Ali Mansur, Efdal tarafından Âmir Biahkamillâh¹⁵⁵ lakabıyla hilâfete getirildi. Âmir'in hilâfetinin ilk yirmi yılında Efdal, iktidarını korumaya devam etti. 515/1121 tarihinde Efdal bir suikasta uğrayarak öldü. İbnü'l-Esir'e göre Efdal halifelîğin kendisinden alınan Nizâr'ın intikamını almak isteyen Nizâri-İsmâîliler tarafından öldürülmüştür.¹⁵⁶ Ondan sonra Âmir hilâfeti tek başına kendi tekeline aldı. Haçlılarla yapılan mücadeleler sonucunda Trablus ve Sayda Frenklerin eline geçti. Ancak çok geçmeden Âmir de 524/1130 yılında Nizâriiler tarafından bir suikast sonucu öldürüldü.¹⁵⁷

Âmir'in ölümünden sonra Müsta'li-İsmâîliler arasında yeni bir bölünme yaşandı. Âmir öldüğünde arkasında halefi olarak bırakabileceği bir çocuğu yoktu. Ancak bir cariyesinden henüz doğmamış olan adının Tayyib olacağı bir çocuğu bekleniyordu.¹⁵⁸ Öldüğünde halef bırakacak bir çocuğu olmamasından dolayı Âmir'den sonra hilâfet, Âmir'in amcasının oğlu Ebû'l-Meymûn Abdulmecid tarafından doğması beklenen çocuk doğana kadar halifenin vekili olarak devam ettirildi.¹⁵⁹ Abdulmecid vekil olarak yürüttüğü halifelîğe geldikten sonra daha önce suikast sonucu öldürülen Şîî temayülleri olan Efdal'in oğlu Ebû Ali Ahmed b. Efdal el-

¹⁵² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/384.

¹⁵³ Daftary, *İsmâîliler*, 378-379.

¹⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/419; Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 5/220-221; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/304-305.

¹⁵⁵ 490/1096'da doğdu. Beş yaşında halife ilan edildi. 2 Zilkade 524/7 Ekim 1130'da öldü. Bk. Abdülkerim Özyaydın, "Âmir Biahkamillâh" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/68.

¹⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9/21.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9/79; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/374.

¹⁵⁸ Daftary, *İsmâîliler*, 384.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9/79; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/374

Kûfeytat'ı vezirliğe getirdi.¹⁶⁰ Kûfeytat, doğması beklenen çocuk doğmayınca Fâtımîlerin temellerini etkileyecek köklü değişiklikler yaptı. Abdulmecid'i hapse attırıp gelmesi beklenen Mehdî-Muntazar'ın mehdîliğini ilan etti. Ardından hutbelerden Fâtımî halifelerini çıkarıp yerine İmamiyye imamlarının isimleri ekledi.¹⁶¹ Ne var ki Fâtımî-İsmâîlileri tarafından tepkiyle karşılanan bu durum en fazla bir yıl devam edebildi. Bunun sonucunda 526/1131 yılında öldürülüp hapisten çıkarılan 526/1132 yılında Abdulmecid, Hâfız Lidinillâh¹⁶² lakabıyla halife ilan edildi. Böylece İsmâîlilik tekrar Fâtımîlerin devlet dini oldu.¹⁶³ Hâfız hilâfeti süresince sayısız çalkantı ve ayaklanma uğraştıktan sonra 544/1149 yılında öldü.

Hâfız kendisinden önce babası halife/imam olmayan ilk Fâtımî halifesiydi. Bunun için halifeliğini meşrulaştırabilmek amacıyla bir sicil çıkardı. Bu sicile göre nasıl ki Hz. Peygamber (as) Gadir-i Hum'da amcaoğlu Hz. Ali'yi (ra) imam tayin ettiyse, Âmir de amcaoğlunu imam tayin etmiştir.¹⁶⁴

Hâfız'ın halife ilan edilmesi Müsta'li-İsmâîliler arasında yeni bir bölünmeye sebep oldu. Çünkü Hâfız'ın ilan edilmemesi gerekirdi. Âmir'in doğması beklenen çocuğu doğmuş ve adı Tayyib'dir. Halife'nin Tayyib olması gerekirdi.¹⁶⁵ Bu durum Müsta'li-İsmâîliler arasında yeni bir ayrılığı zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı Müsta'li-İsmâîlilerin çoğunluğu tarafından desteklenen Fâtımîlere *Hâfızıyye* denilmeye başlandı. Suriye, Yemen ve Mısır'daki bazı Müsta'liler ise Tayyib'in imâmetini desteklediler ve onu Âmir'in tek halefi olarak kabul ettiler. Bunlar Yemen'de bağımsız Tayyibî davetini oluşturup kendilerine *Tayyibîyye* denilmiştir. Böylece Müstansır'ın 487/1094 yılındaki ölümüne kadar yekvücut olan Fâtımî-İsmâîlileri birbirine düşman olan Nizâri, Tayyibî ve Hâfızı olarak üç ayrı gruba ayrıldılar.

Hâfız öldükten sonra yerine oğlu Ebû Mansur İsmâîl, Zâfir Biemrillâh¹⁶⁶ ünvanıyla halife oldu. Keyfine çok düşkün olan Hâfız, devleti düzene sokması amacıyla idareyi veziri İbn Messal'a bıraktı.¹⁶⁷ O sıralarda sıkı bir Sünnî olan İskenderiye valisi olan Âdil b. Sellâr başkaldırıp Kâhire'ye yürüdü. İbn Messal'ı öldürdükten sonra kendisini zorla halifenin veziri

¹⁶⁰ Daftary, *İsmaililer*, 384; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 9/79.

¹⁶¹ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 5/ 222-223.

¹⁶² 467/1074'te doğdu. Kendisinden önceki imam/halife olan Amir'in çocuğu olmamasından dolayı vekâleten halife oldu. Ancak ilerleyen süreçte vekil olduğu hilafette asaletini aldı. 5 Cemaziyelahir 544/10 Ekim 1149'da öldü. Bk. Ahmet Güner, "Hâfız Lidinillâh", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/108-110.

¹⁶³ Daftary, *İsmaililer*, 386.

¹⁶⁴ Daftary, *İsmaililer*, 386.

¹⁶⁵ Daftary, *İsmaililer*, 385-386.

¹⁶⁶ 527/113'te doğdu. Hâfız Lidinillâh'ın en küçük oğludur. Hakkında Veziri Nasr b. Abbas'a karşı hoş olmayan muhabbetler beslediği iddia edilir. 15 Muharrem 549/1 Nisan 1154'te veziri Nasr b. Abbas tarafından öldürülmüştür. Bk. Murat Öztürk, "Zâfir Biemrillâh", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/69-70.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/ 203; Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 5/ 225-226.

tain ettirdi. Frenklere karşı ve Mısır'da Sünnîliği yaymak amacıyla¹⁶⁸ Halep Atabeği olan Nûreddin Zengî ile ittifak kuran İbn Sellâr, üvey oğlu Nasr b. Abbâs'ın suikastıyla öldürüldü. Vezirliği eline alan Abbâs kendisine komplo kurduğuna inandığı halife Zâfir'i 549/1154 yılında öldürdü.¹⁶⁹ Zâfir öldükten sonra da vezirliğe devam eden Abbâs, Zâfir'in beş yaşındaki oğlu İsa b. İsmâil'i Fâiz Binasrullâh¹⁷⁰ unvanıyla halife ilan etti. Abbâs, Zâfir'in katiliydi ancak bu suçunu kendini aklamak için Zâfir'in kardeşlerinin üzerine atıp onları öldürdü.¹⁷¹ Abbâs'ın zulmünden korkan Fâiz gizlice Ermeni valisi Salih Talai b. Rüzzik'ten yardım istedi. İbn Rüzzik Abbâs'ı öldürdükten sonra vezir tayin edildi. O sıralarda on bir yaşında olan Fâiz sara nöbeti geçirerek 555/1160 yılında öldü.

İbn Rüzzik, Hâfız'ın torunu ve Fâiz'in amcaoğlu olan Ebû Muhammed b. Yusuf'u Adıd Lidinillâh¹⁷² lakabıyla Fâtımî tahtına oturttu.¹⁷³ Tahta çıktığında dokuz yaşında olan Fâtımîlerin son halifesi olarak kaldı. İbn Rüzzik Adıd'ın hilâfeti sırasında devletin tek iktidarıydı. Ancak İbn Rüzzik Adıd'ın halalarından birinin kıskırtması sonucu 556/1161 yılında öldürüldü.¹⁷⁴ Ardından İbn Rüzzik'in oğlu vezir oldu ancak o da Yukarı Mısır valisi Şâver b. Mücir tarafından 558/1163'te öldürüldü.¹⁷⁵ Vezir olan Şâver dokuz ay sonra Fâtımîlerin askeri kumandanı olan Dırgam b. Âmir tarafından görevinden azledildi. Şâver vezirlikten azledilince Suriye'de Zengîlere sığındı. Vezirliği geri almak için Nûreddin Zengîyle anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Şâver Zengî'ye Mısır'ın üçte birlik kısmını ikta olarak verecekti.¹⁷⁶ Nûreddin Zengî, Esedüddîn Şîrkûh'u onun yeğeni Selâhaddîn Eyyûbî'yi ve askerleri Şâverle birlikte Mısır'a gönderdi. Bunun üzerine vezirliği tekrar eline alan Şâver, beş yıl boyunca vezirlik yaptı. Ancak Nûreddin Zengî'ye vermiş olduğu sözü yerine getirmedi. Bundan dolayı Nûreddin Zengî kumandanı Esedüddîn Şîrkûh ve Selâhaddîn Eyyûbî'yi tekrar Mısır'a gönderdi.¹⁷⁷ Şîrkûh, Adıd'ın da onayıyla Şâver'i 564/1169 yılında öldürdü ve Melikü'l-Mansur unvanıyla vezir oldu. İki ay sonra ölen Şîrkûh'un yerine Selâhaddîn, Melikü'n-Nasr unvanıyla vezir oldu.¹⁷⁸ Halife'nin küçük ve hasta olması ayrıca Fâtımîlerin kendisine mukavemet edecek gücünün

¹⁶⁸ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 5/ 225-226.

¹⁶⁹ Zâfir'in ölümündeki çeşitli rivayetler için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/ 240-242.

¹⁷⁰ 544/1149'da doğdu. Beş yaşında halife oldu. 555/1160'ta on bir yaşında öldü.

¹⁷¹ Daftary, *İsmaililer*, 391.

¹⁷² 20 Muharrem 546/9 Mayıs 1151'de doğdu. Fâtımî veziri Salih b. Talâh b. Rüzzik tarafından Fâtımî Hanedanlığı içerisinde dokuz yaşında halife ilan edildi. On dördüncü ve son Fâtımî halifesi olup 10 Muharrem 567/13 Eylül 1171 tarihinde öldü. Bk. Ramazan Şeşen, "Adıd Lidinillâh", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/ 374-375.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/ 288.

¹⁷⁴ Daftary, *İsmaililer*, 391.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/ 313.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/ 319-322; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/456-457.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/ 319-322. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/460-463.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/ 319-322.

olmadığını bilen Selâhaddîn devleti tek başına yürütüyordu. Bundan dolayı Nûreddin Zengî'nin de desteğiyle Mısır'da Sünnî düşüncüyü yayma fırsatı bulan Selâhaddîn, İsmâîli karşıtı bir politika güttü. İlk olarak ezanın Şîî biçimini yasakladı ardından 567/1171 yılında Abbâsî halifesi Müstazi Biemrillâh adına hutbe okutarak Fâtımî egemenliğine son verdi.¹⁷⁹ Bu olaydan birkaç gün sonra da Fâtımîlerin on dördüncü ve son halifesi olan Adıd Lidinillâh öldü. Böylece 297/909'dan 567/1171 yılına kadar 262 yıl boyunca varlıklarını sürdürmüş olan Fâtımîler dönemi sona ermiş oldu.

Fâtımîlere son veren Selâhaddîn Eyyûbî, Nûreddin Zengî'nin 569/1174 yılında ölümünden sonra bağımsızlığını elde edip, Mısır, Suriye, Yemen ve yakın doğunu diğer bölgelerini kapsayacak olan Eyyûbî Hanedanlığını kurdu.¹⁸⁰

4.1.3 Fâtımîler Sonrası İsmâîliyye

Fâtımîlerden sonra Mısırlı Hâfizi İsmâîliler, Adıd'ın büyük oğlu Davud'u gizlice imam tayin edip Hamid Lillah lakabıyla kendisine biat ettiler. Davud b. Adıd 604/1208'de IV. Eyyûbî Sultanı I. Melikü'l-Adl zamanında Kâhire'de öldü.¹⁸¹ Davud'dan sonra onun oğlu Süleyman b. Davud Hâfiziyye'nin gizli imamı kabul edildi. Onun ölümünden sonra 7/13. yy'nin sonuna doğru Hâfiziler Mısır'da neredeyse yok oldular.¹⁸²

Diğer taraftan Tayyibîler, Fâtımî halifelerinden Âmir'in ölmeden birkaç ay önce Tayyib adına bir oğlu olduğunu ve hilâfetin onun ve soyundan devam etmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bu Tayyibî İsmâîliler Yemen'de ve dâîleri aracılığıyla yaptıkları davetler sonucunda Hindistan'da destek buldular. Tayyibîlere göre Âmir'in oğlu Tayyib, öldürülmesi endişesiyle bir grup dâî tarafından saklanmıştır.¹⁸³ Ondan sonra imâmet gizlilik içerisinde devam etmiştir. Âmir'in ölümünden sonra Yemen'e giden Tayyibîler orada Şîî Süleyhî hanedanlığının desteğini aldılar. 524/1130 yılında Süleyhî lider Melike es-Seyyide Hürre Erva binti Ahmed Tayyibî davetin en büyük destekçisi oldu.¹⁸⁴ 526/1132 yılında Süleyhî Erva, Züeyb b. Musa el-Vadîf adındaki bir Tayyibî'yi, gizli imam Tayyib adına davet faaliyetlerini yürütmede tam yetkili "dâî Mutlak" ilan etti. Böylece Yemen'de Tayyibî davet gerçek manada başlamış oldu. Yemen'in idaresini elinde tutan dâî mutlaklar, orada Tayyibî-İsmâîli davetin yayılmasında aktif görev yaptılar. Ondokuzuncu dâî mutlak meşhur İsmâîli tarihçi İdris İmadüddin 832/1428 yılında

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/ 372. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/ 474-481.

¹⁸⁰ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/ 31-33.

¹⁸¹ Daftary, *İsmâîliler*, 397.

¹⁸² Daftary, *İsmâîliler*, 398.

¹⁸³ Daftary, *İsmâîliler*, 407-408.

¹⁸⁴ Daftary, *İsmâîliler*, 409.

amcasının yerine dâî mutlak oldu.¹⁸⁵ Yirmi üçüncü dâî mutlaktan sonra dâîlik makamı Hindistanlı olan Yusuf b. Süleyman'a geçti.¹⁸⁶

Hindistan'da İsmâîli davet ve düşünce ilk İsmâîli Dâînin 460/1068 yılında Hindistan'ın Gucerat bölgesine gelmesiyle başladı. Hindistan'a gelen bu dâîler buralarda ticaretle meşgul oldukları için kendilerine ticaret yapma anlamına gelen "Bohra" denildi.¹⁸⁷ Dâîler yıllar içerisinde birçok insanı İsmâîli yapmayı başardı. Gucerat'taki bu İsmâîliler Hâfizi-Tayyibî ayrılığında Tayyibîleri desteklediler. Hindistan'daki Bohra liderleri Yemen'deki Süleyhîler tarafından seçiliyordu. Süleyhîlerin hâkimiyeti son bulduktan sonra Bohra liderleri dâî mutlaklar tarafından seçilmeye başlandı. 9/15. yy'den itibaren Hindistan'daki Tayyibî Bohralar Yemen'e dâî mutlaklardan ders almak gitmeye başladılar.¹⁸⁸ Ders almaya giden Tayyibî Bohralardan biri de yukarıda ismi geçen Yusuf b. Süleyman'dı. Yusuf, Yemen'de yirmi üçüncü dâî'nin halefi olduktan sonra ilk Hindistanlı dâî mutlak oldu. Yusuf 974/1567 yılında öldükten sonra yerine geçen Celal b. Hasan Tayyibî davetin merkezini Yemen'den Gucerat'a taşıdı. Böylece Tayyibî davetin merkezi Hindistan olmuş oldu.¹⁸⁹ Hindistan'da yirmi altıncı dâî Davud b. Acebşah'ın 999/1591'de ölümünden sonra halefinin kim olacağı konusunda tartışmalar çıktı.¹⁹⁰ Davud b. Acebşah'ın ölümünden sonra Davud b. Kutbşah vekil olarak dâî mutlak oldu. Ancak dört yıl sonra Davud b. Acebşah'ın torunu olan Süleyman b. Hasan haleflik iddiasında bulundu. Bu iddiasını kanıtlamak için yirmi altıncı dâînin nassının hak sahibi olduğu bir belgeyle Yemen'den Hindistan'a gitti.¹⁹¹ Tayyibî İsmâîlilerin ana gövdesini oluşturan Tayyibî Bohraların çoğunluğu Davud b. Kutbşah'ın dâî mutlaklığını kabul etti ve ondan sonra Dâvudîler olarak anıldılar. Diğer taraftan Yemenli Tayyibîlerin ana gövdesi ve Tayyibî Bohralardan küçük bir grup Süleyman b. Hasan'ı dâî mutlak olarak kabul etti. Böylece Tayyibî- İsmâîlileri "Dâvudîler ve Tayyibîler" olarak iki ayrı gruba ayrıldılar. Dâvudî dâî mutlak davetine Hindistan'da devam ederken, Süleymânîdâî mutlak faaliyetlerine Yemen'de devam etti.¹⁹²

Dâvudîlerin elli birinci dâî mutlak'ı Tâhir Seyfeddin b. Muhammed Burhaneddin (1333-1385/1915-1965) ile Dâvudî Bohralar içerisinde büyük reform hareketleri başladı.¹⁹³ Bohra cemaatinin merkezi Bombay'a taşındı. Laiklik Dâvudî Bohraların temel düşüncelerinden biri

¹⁸⁵ Daftary, *İsmaililer*, 417-418.

¹⁸⁶ Daftary, *İsmaililer*, 418.

¹⁸⁷ Daftary, *İsmaililer*, 428.

¹⁸⁸ Daftary, *İsmaililer*, 429.

¹⁸⁹ Daftary, *İsmaililer*, 432.

¹⁹⁰ Daftary, *İsmaililer*, 432-434.

¹⁹¹ Daftary, *İsmaililer*, 434.

¹⁹² Daftary, *İsmaililer*, 434-435.

¹⁹³ Daftary, *İsmaililer*, 444.

haline getirildi. Dâvudî Bohraların elli üçüncü ve şimdiki dâî mutlak'ı Mufaddal Safiyüddin'dir. Daftary'e göre doğal nüfus artışları dikkate alındığında günümüzdeki nüfuslarının 900 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹⁴

Dâvudî Bohralara göre dâî mutlak gizlenen imamın (Fâtımîlerin onuncu imamı olan Âmir'in oğlu olan Tayyib) naibi olarak görev yapmaktadırlar. Selefinin nassıyla atanan dâî masum, günahsız, yanılmaz ve gerekli dinsel ilme sahip kabul edilir. Dâî mutlak'ın şahsen seçtiği yardımcıları bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Mezun, Mukasir ve Molladır.¹⁹⁵

Süleymâni Tayyibîler ise Yemen'de günümüze kadar varlıklarını devam ettirerek gelmişlerdir. Sayıları 200-300 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Yemenli Arap Süleymâniler geleneksel yaşantıyı devam ettirmektedirler. Güney Asya Bohra Süleymânileri ise laik eğitimi teşvik eden reform hareketleri geliştirmişlerdir.¹⁹⁶

4.1.4 İsmâili Düşünce

İsmâili düşünce sisteminin temelleri İsmâili tarihin erken dönemlerinde atılmıştır. Daha sonra bu düşünce sistemleri Fâtımî- İsmâilileri tarafından geliştirilmiştir. İsmâililerin düşünce sisteminin temelinde üç anlayış yatmaktadır. Bunlar “Bâtınî düşünce, devir düşüncesi ve yeni Eflatuncu/ kozmolojik yaratılış düşüncesidir.”

Bâtınî Düşünce

İlk İsmâililer İmâmiyye Şîa'sı gibi kutsal kitapların, emir ve yasakların, şeriatın zâhirî ve bâtınî ayırımına gitmiştir. İlk İsmâililer Kur'an- Kerim ve şeriatin görünür/ Zâhirî anlama sahip olduğunu, bunun gizli anlamından/ batınî ya da manevi gerçekliğinden ayırt edilmesi gerektiğini savunuyordu. Onlara göre farklı peygamberlere gönderilen şeriat dönemden döneme değişikliğe uğrasa dahi manevi hakikatleri (hakâik) barındıran bâtınî esaslar değişmez ve ebediye kadar var olacaktır. İsmâili düşünceye göre şeriatlerin zâhirîni sıradan bir insan anlayabilir ancak hakikatlerini barındıran batını ise sadece seçkin imamlar anlayabilir. Şeriatin batını olan hakikatler imamlar tarafından İsmâililiği kabul edenlere açıklanır. İsmâililiğe intisap edenlere açıklanan bu hakikatlerin, müntesip tarafından gizli tutulması istenir. Bu yüzden batının hem gizlidir hem de İsmâili olmayanlara gizlidir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Daftary, *İsmaililer*, 446.

¹⁹⁵ Daftary, *İsmaililer*, 449-450.

¹⁹⁶ Daftary, *İsmaililer*, 455.

¹⁹⁷ Daftary, *İsmaililer*, 212.

İlk İsmâîliler şeriatlerin arka planındaki hakikatleri ortaya koyabilmek için tevil/ yorumlama metodunu kullanmışlardır. Bu teviller gizemli bir biçimde olup harflerin ve sayıların mistik özelliğine ve simgeciliğine dayanmaktadır.¹⁹⁸ İsmâîli literatürünün büyük çoğunluğunu Kur'an ayetlerinde İsmâîli öğretinin gerekçelerini arayan Bâtınî yorumlamalar oluşturmaktadır. Bu düşünce ise İsmâîli mezhebinin temellerinin atılmasına sebep olmuştur. Böylece Zâhirî bilimlerden hakikatlere ulaştıran bâtınî bilimler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu İsmâîli bâtınî anlayışın iki bileşeni vardır. Bunlar devir anlayışı ve kozmolojik öğretilerdir. İsmâîliyye'nin bu bâtınî düşüncelerinden dolayı kendilerine kendilerine Müslümanlar tarafından "*Bâtıniyye*"de denilmiştir.¹⁹⁹

Devir Düşüncesi

280/ 890'lı yılların başlarında İsmâîliler Yahudi ve Hristiyanların yanı sıra İslâm öncesi diğer dinlerde de uygulanan döngüsel bir din tarihi/ devir yorumu geliştirdiler.²⁰⁰ Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de varlığından haberdar olduğumuz bazı peygamberlerin devirlerine uygun düşen bir tarih/ devir düşüncesi geliştirdiler. Daha sonra İsmâîliler bu düşüncüyü, imâmet öğretisiyle bütünleşmiş hale getirdiler. Bu inanca göre insanoğlu tarihi yedi devirle tamamlanır. Bu devirlerin her biri Zâhirî yanıyla şeriatî içeren vahyin konuşanı (nâtık) olan peygamberler tarafından başlatılır. İnsanlığın ilk altı devrinde yaşayan Ulu'l-Azm olarak bilinen Âdem, Nuh, İbrahim, Mûsa, İsa ve Muhammed peygamberler nâtıklardır (konuşanlar). İsmâîlilere göre ilk altı nâtıktan (konuşan peygamber) her biri, yaşadıkları devrin vahiy/ şeriatlerin Zâhirî tarafını açıklamıştır. Şeriatlerin bâtınî hakikatlerini (hakâik) açıklayanlar ise esas ya da samit (susan) de denilen nâtıkların vasileridir. İlk altı devrin vasi/ samitleri sırasıyla Şit, Sam, İsmâîl, Harun (ya da Yuşa), Şem'unu's- Sefa (Simon Petrus) ve Ali b. Ebi Talib'dir. Her bir esas/sâmiti (susan), şeriatlerin hem Zâhirî hem de bâtınî anlamlarını bilen ve muhâfızlığını yapan ve Mutimm de denilen yedi imam takip etmektedir. Buna göre her peygamberin (nâtık) devrindeki esas ya da samitin yedinci imamı bir sonraki devrin natığı (peygamber) mertebesine yükselir. Ve kendinden önceki natığın şeriatlerini ortadan kaldırarak yeni bir şeriat ilan eder. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) samiti Hz. Ali (ra), yedinci imamı ise Muhammed b. İsmâîl'dir. Muhammed b. İsmâîl imamdır ve kendinden önceki natığın (Hz. Muhammed) şeriatlerini ortadan kaldırarak yedinci ve son devri başlatacaktır. O kıyametin imamı olacak ve onun devri

¹⁹⁸ Daftary, *İsmaililer*, 211.

¹⁹⁹ Detaylı Bilgi İçin bk. İmam Gazâli "*Fedâihu'l- Bâtıniyye*" (Bâtınlığın İç Yüzü), trc. Avni İlhan (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 31-32; Avni İlhan, "*Bâtıniyye*", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/190-194; Daftary, *İsmaililer*, 210-212; Hasan Onat v. dğr. (ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 247.

²⁰⁰ Daftary, *İsmaililer*, 213.

insanlık tarihinin sonuna işaret edecektir. İmamın yokluğunda ve gaybetinde onun temsilcileri hüccetler/vekilleri olacaktır. Hüccetler imam gelene kadar kıyamete hazırlık yapıp İsmâîliler arasında dinsel birlikteliği sağlayacaklardır.²⁰¹ İsmâîlilerin devir düşüncesinde yedi sayısını esas almalarından dolayı kendilerine “*Seb’iyye*” de denilmiştir.

İlk İsmâîliler tarafından kabul edilen bu devir düşüncesi Fâtımîler tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Fâtımîlerin kurucusu olan Ubeydullah el-Mehdî (ö. 322/934) yaptığı değişiklikle imâmete süreklilik getirip kendisinin ve soyunun imâmetini meşrulaştırabilmek için yediden fazla imamın varlığını Fâtımî-İsmâîlilere kabul ettirdi. Ancak ileride detaylı bir şekilde anlatılacak olan Karmatîler olarak adlandırılan bir grup, Ubeydullah el-Mehdî’nin yeni devir düşüncesini reddederek, ilk İsmâîlilerin başlatmış olduğu devir düşüncesi sadık kalarak son imam yani Muhammed b. İsmâîl’in gelmesini beklemeye devam ettiler.

Yaratılış / Kozmoloji Düşüncesi

Erken İsmâîli düşüncenin bâtınîlikle ilişkili olan ikinci düşüncesi Yeni Eflatuncu yaratılış düşüncesidir. Bu düşünce sistemi Fâtımî halifelerinden Muiz döneminde (341-365/953-975) kadılık yapan Fâtımî dâî Ebû İsa el-Mürşid, İsmâîli olan Ebû Hatim er-Razî ve Ebû Yakub es-Sicistânî’nin risalelerinde incelenmiştir.²⁰²

Bu Yeni-Eflatuncu İsmâîlî evren anlayışında tüm evrenin ve her şeyin yaratıcısı olan Yüce Yaratıcı aşkın ve bilinmez olup, öncesizlik ve sonrasızlık yokken sadece Allah vardı. İlahi sıfatlar konusunda o hem teşbih hem de tatil ifade edebilecek ifadelerle nitelenemez. Akıl/nur Yüce Yaratıcı’nın emri ve meşiyeti ile yarattığı ilk varlıktı. Burada yaratma ifadesi (ibdâ), yoktan Kuran’ın ‘kün’ emriyle meydana gelmekteydi. Bu emrin iki harfinin ك ve ن harflerinin yan yana gelmesiyle كن (kün) yaratıldı. Kün’ün emriyle *sâbık*da denilen dışı özelliği belirten كني yaratıldı. Yine yaratıcının emriyle *tali* konumundaki قدر (kader) erkek özelliğiyle kün tarafından kendi nurundan yaratıldı. Böylece “kûni ve kader” iki özgün yaratılış ilkesi haline geldi Kûnî ve Kader’in yerini Akıl ve Nefis aldı. Kelime, illet ile yaratmanın (*ibda*) sebebi olarak aşkın Bir ile Akıl arasında bir vasıtaydı. Akıl ezeli, mükemmel, hareketsiz ve eylemsizdi. Nefis, Akıl’dan çıkmıştı (*inbiâs*) etmişti, ancak mükemmel değildi ve bu nedenle hareket etti. Nefis’ten heyula ve suretten ibaret olan tabiat ortaya çıktı. Tabiat önce yedi feleği ve yıldızları yarattı. Zaman içerisinde feleklerin değişmesiyle, sıcak, soğuk, nem ve kuruluktan oluşan dört unsur (*müfredât*) birbiriyle karışarak toprak, su, hava ve eserden oluşan mürekkep unsurları

²⁰¹ Detaylı bilgi için bk. Daftary, *İsmaililer*, 213-215; Metin Yurdağür, “Devir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/232; Hasan Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 247-248.

²⁰² Detaylı bilgi için bk. Daftary, *İsmaililer*, 216-218.

oluşturdu. Mürekkep unsurlardan bitkiler, onlardan da hayvanlar oluştu. Hayvanlardan da nefsi nâtikaya sahip olan insan oluştu. Yaratılış sürecinin sonunda ortaya çıkan insan, yaratanından çok uzaktır. Bu kozmolojik düşünce ise aradaki mesafeyi ortadan kaldırmayı ve insanın selamete kavuşmasını amaçlar. İnsan Allah'tan uzak olmanın nedenlerinin bilgisini ancak nâtik nebilerden yukarıda anlatılan bilgileri öğrenirse selamete kavuşabilir.²⁰³

4.1.5 Nizâri-İsmâiliyye

Daha önce yukarıda anlatıldığı üzere Fâtımî halifelerinden Müstansır'ın 487/1094 yılında ölümünden sonra Fâtımîlerde ilk büyük ayrılık yaşanmış ve Fâtımîler Müsta'liyye ve Nizâriyye olarak ikiye ayrılmıştı. Müsta'liyye kolu Fâtımîlerin ana grubunu oluşturmuş, Nizâriiler ise İran'da Fâtımîlerden bağımsız ve onlara düşman olan bir hareket halini almıştır.

Bu ayrılığın temel sebebi Müstansır öldükten sonra kimin halefi olacağı sorunudur. Buna göre Müstansır ölmeden önce en büyük oğlu Nizâr'ı halefi olarak tayin etmişti. Ancak Müstansır'ın ordu komutanı olan Efdal b. Bedr el-Cemali (ö.515/1121), Nizâr'ı azlederek kız kardeşinin kocası ve Nizâr'ın kardeşi olan Ahmed el-Müsta'li'yi hilâfetin başına getirdi. Tarihçi İbnü'l-Esir'e göre Efdal'ın böyle bir şey yapmasındaki sebep, Nizâr'ın kendisine hakaret etmesi ve bu duruma kin bağlamasıydı.²⁰⁴ Efdal ordu komutanlığının verdiği güce dayanarak kısa süre içerisinde Müsta'li'nin imâmetini başta saray halkına olmak üzere tüm Mısır'daki Fâtımîlere kabul ettirdi. Ancak ortada bir Nizâr'ın imâmetine dair bir nassın olması bazı İsmâililerce Müsta'li'nin imâmetinin kabulünü engelledi. Ve Müsta'li'nin imâmetine karşı propaganda faaliyetlerine giriştiler. İsmâililer tarihinde Nizâr'ın nasla sabit olan imâmetini kabul eden bu gruba Nizâriyye denildi. Bu Nizâriyye grubunun en büyük destekçisi İran'da daha önce Fâtımîlere tabii olarak yaşayan Hasan Sabbah (ö. 518/1124) ve taraftarları oldu.

Nizâriiler, Fâtımî-İsmâililerinden ayrıldıktan sonra faaliyetlerine İran'da devam ettiler. Çünkü orada kendilerine Hasan Sabbah'ın liderliğinde büyük bir destekçi bulmuşlardı. İran Fâtımî davet başlamadan önce Selçuklu sınırları içerisinde bulunuyordu. Fâtımîler İsmâili düşünceyi dünyanın çeşitli yerlerinde yayıyorlardı. Davetçilerini/ dâîlerini gönderdikleri yerlerden biri de İran'dı. İran'a gönderilen bu davetçilerden biri Abdulmelik b. Attaş'tı (ö.487/1094) 460/1070'li yıllarda Müstansır tarafından İran'a gönderilen İbn Attaş, daveti sırasında o sıralarda İmâmiyye Şîa'sından Hasan Sabbah'ı etkiledi ve onu kendi mezhebine

²⁰³ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Onat v.dğr. İslam Mezhepleri Tarihi, 247-249; Mustafa Öz, "İsmâiliyye" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/128-133; Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012): 128-129.

²⁰⁴ Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/384.

dâhil etti.²⁰⁵ İsmâîli daveti daha iyi öğrenmek isteyen Sabbah, 470/1078 yılında Mısır'a gitti. Hasan Sabbah Mısır'da bulunduğu sıralarda muhtemelen Nizâr'ın halife olacağını bir şekilde öğrenmiştir. Çünkü bununla ilgili iki rivayet bulunmaktadır. İlk rivayet Moğol tarihçisi olan Alaaddîn el- Cüveynî'ye aittir. Cüveynî'ye göre Hasan Sabbah, Mısır'da iken halife Müstansır ile görüşmeden oradan ayrılmıştır.²⁰⁶ İkinci rivayet ise tarihçi İbnü'l-Esîr'e aittir. İbnü'l-Esîr'e göre Hasan Sabbah, Mısır'da Müstansır ile bizzat görüşmüş ve kendisinden sonra imamın Nizâr olacağı bilgisini ondan almıştır.²⁰⁷ Sonuç olarak Mısır'da Müstansır ile görüşmemiş dahi olsa Nizâr'ın imâmetini bir şekilde öğrenmiştir. Mısır'da yeteri kadar ilmi derinliğe ulaşan Hasan Sabbah, Kâhire'den İsfahan'a dönerek İsmâîli davete başladı. İran'da Sünnî Selçukluların baskısının farkında olan Sabbah bunun için İran'da kendisine daha güvenilir yerler aramaya başladı. Bunun için faaliyetleri İran'ın kuzey yaylalarında bulunan Deylem bölgesine yoğunlaştırdı.²⁰⁸ 480/1087'de faaliyetlerini yürütmek ve karargâhını kurmak için İran'ın kuzeyindeki Elbruz Dağlarındaki Alamut Kalesine yöneldi.²⁰⁹ O sıralarda Zeydîlerin elinde olan kalenin halkına gizlice İsmâîli davete başlamıştı. Kale halkından ve askerlerinden birçoğunu İsmâîli yapmayı başardıktan sonra gizlice kaleye girdi ve 483/1090 tarihinde kaleyi ele geçirdi. Daha sonra ise Alamut'un çevresindeki kaleler ve Kuhistan bölgesini ele geçirildi. Sabbah'ın kaleleri ele geçirmesi faaliyetlerini İran'da gizlice yürüten İsmâîliler için yeni bir dönemi başlatmış oldu.²¹⁰ Böylece İranlı İsmâîliler Alamut ve Kuhistan'da gizli yaptıkları davetlerine artık Fâtımîlerin desteğiyle kurmuş oldukları bağımsız devletin çatısı altında devam etmeye başladılar. Kalelerden davetlerini baskıcı ve zorla yapan İsmâîliler kendilerine tepki veren insanları hiç çekinmeden öldürürlerdi.²¹¹ Zorla yaptıkları davetlerinde onlarca insanı öldürmüş, kadınlara tecavüz etmiş, yağma etmiş ve zor kullanmışlardır.²¹² Hatta İnsanlara zor kullanarak yaptıkları davetlerde haşîş denilen bir ot kullandıkları bu gruba Sünnîler tarafından "Haşîşiyye" denilmiştir.²¹³ Cinayetlerini genellikle iki sınıf üzerine yoğunlaştırmışlardı. İlki şehzadeler, emirler ve vezirler üzerine, ikinci sınıf ise Sünnî âlim ve kadılar üzerinedi.²¹⁴ İbnü'l-Esîr'e göre yaptıkları bu suikastların ilki, davetlerini kabul etmeyen bir müezzinin

²⁰⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, trc. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2013) 547-548.

²⁰⁶ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 548.

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 8/ 384

²⁰⁸ Bernard Lewis, *Haşhaşiler İslam'da Radikal Bir Tarikati*, trc. Kemal Sarısözen, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018) 79.

²⁰⁹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 549.

²¹⁰ Daftary, *İsmaililer*, 480.

²¹¹ Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, 84.

²¹² Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 552.

²¹³ Mustafa Öz, "Haşîşiyye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/418-419.

²¹⁴ Ayşe Atıcı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batınî Hareketi, (Hasan Sabbah İle Halefleri ve Nizari İsmailileri 1090-1157)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 121.

öldürülmesiyle başlamıştır.²¹⁵ Planlı terör faaliyetlerinin ilk kıvılcımını ise Selçukluların büyük devlet adamı Nizâmülmülk'ü 485/1092 yılında öldürmekle başlamışlardır.²¹⁶ Bu şekilde kıyım yaparak başlattıkları davetleri büyük yankı uyandırmış, insanların birçoğu sadece korktukları için mezhebe bağlılıklarını bildirmek zorunda kalmışlardır.²¹⁷ İran İsmâilileri bu şekilde başlattıkları davet politikasında epey mesafe kat ettiler, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (ö. 458/1092) ölmesi üzerine çocukları taht mücadeleleri çıkması Hasan Sabbah'a büyük bir fırsat doğurdu. Karışıklıktan istifade eden Sabbah, Alamut'tan sonra çevre kaleleri kuşatma altına aldı. Boş bulduğu her yüksek kayalığa yeni kaleler inşa etti. Böylece taht kavgalarını fırsata çeviren Sabbah, etrafına hızlıca taraftar kitlesi topladı ve artık karşı konulamaz bir güç haline geldi.²¹⁸

İran'da İsmâililerin başlattıkları davet politikası Fâtımî halifelerinin desteği ile devam etmekteydi. Ne var ki 487/1094 yılında Müstansır'ın ölmesiyle Fâtımîler içerisinde yukarıda belirtildiği gibi büyük bir ayrılık çıktı. Müstansır'ın veziri Efdal, nassla tayin edilmiş olan Nizâr'ın yerine kendi damadı ve Nizâr'ın küçük kardeşi olan Ahmed el-Müsta'li'yi hilâfetin başına getirdi.²¹⁹ Efdal'in gücünden korkan Mısırlı İsmâililerin çoğunlu, Suriyeli İsmâililerin çoğunluğu, Yemen ve Batı Hindistan'daki İsmâili cemaatlerin tamamı Müsta'li'nin imâmetini kısa süre içerisinde destekledi. Ancak Mısırlı Fâtımîlerin desteklediği ancak tahakkümlerinin yeteri kadar olmadığı İranlı İsmâililer yani Hasan Sabbah ve taraftarları ve Irak İsmâilileri Müstansır'ın nassını savunup on dokuzuncu imamları olarak Nizâr'ın imâmetini savundular. Bu olaydan sonra özellikle İran İsmâilileri ve Hasan Sabbah, Mısır Fâtımîleri ile ilişkisini kesti. Hatta imâmetin Nizâr'ın elinden alındığını düşündüklerini için Fâtımîlere düşman olan İranlı İsmâililer, Nizârî-İsmâili olarak İran'da tam manasıyla bağımsız bir şekilde hareket etmeye başladılar.²²⁰

Mısır'da azınlık bir grup Nizâr'ın öncülüğünde ayaklandı ancak Nizâr, Efdal'in baskısıyla hapse atıldı. Nizâr'ın 488/1095'te ölümü üzerine Nizârîler imamsız kaldılar. Ne var ki Efdal 515/1121 tarihinde Hasan Sabbah'ın görevlendirdiği dâîleri tarafından öldürüldü. Sabbah görünür bir imamın yokluğunda kendisini imamın hücceti/vekili olarak gördü. Böylece

²¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/441; İbnü'l Cevzî, *Telbisü'l-İblis (Şeytanın Hileleri)*, trc. Mehmet Ali Kara, (İstanbul: Karınca-Polen Yayınları, 2020), 143.

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/560; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 554-555; Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, 85-87.

²¹⁷ Detaylı bilgi için bk. Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, 81-90.

²¹⁸ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 556-557; Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, 82-83; Ayşe Atıcı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batınî Hareketi, (Hasan Sabbah İle Halefleri ve Nizari İsmailileri 1090-1157)*, 59.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/ 383- 384; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/ 291.

²²⁰ Daftary, *İsmaililer*, 446.

Nizârielerde imam tekrar zuhur edinceye kadar yeni bir setr dönemi başladı. Nizâr tekrar zuhur edinceye kadar Hasan Sabbah ve halefleri imamın tam yetkili vekilleri veya hüccetleri olarak kabul edildi.²²¹

Alamut'ta ve çevre kalelerde hâkimiyeti ele geçirmiş olan Nizâri-İsmâîlileri Selçuklularla mücadele içerisindeydiler. Bu mücadele boyunca birçok İsmâîli öldürüldü. Alamut defalarca kuşatıldı ancak kalenin yüksek ve ulaşılmaz olması nedeniyle bu kuşatmaların hiçbirinden bir sonuç alınamadı. 511/1118'de yapılan bir kuşatma sonuç vermek üzereydi ancak Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine zaruri olarak bu kuşatma kaldırıldı.²²² Alamut'u ele geçirdikten sonra neredeyse hiç kalesinden ayrılmayan Hasan Sabbah ömrünün neredeyse tamamını İsmâîli davete ve Selçuklularla mücadeleye ayırdıktan sonra 518/1124 yılında öldü.²²³ Hasan Sabbah öldükten sonra Nizâri-İsmâîlilerin yeni hücceti Kiya Büzüğümmid (ö.532/1138) oldu. Selefinin yolunu olduğu gibi takip eden Büzüğümmid, Selçuklular ve Fâtımîler ile mücadele içerisinde kalmaya devam etti.²²⁴ Fırsatını buldukça dâîleri aracılığıyla büyük suikastlar düzenlemeye devam etti. Yaptığı suikastlardan en önemli ikisi Fâtımî ve Abbâsî halifelerinin öldürülmedir. İlk olarak 524/1130'da Fâtımî halifesi Âmir'i öldürüp ardından Abbâsî halifesi Müsterşid Billâh'ı 529/1135 yılında öldürdüler.²²⁵ Bu sıralarda Nizâri-İsmâîli davete devam eden Büzüğümmid, 532/1138'de ölmeden önce Suriye'de Cebelübahra'nın güneyi dâhil Rudbar, Kuhistan Alamut'ta hâkimiyetlerini ellerinde tutmaya devam ediyordu. Kiyâ Büzüğümmid ölmeden üç gün önce oğlu Muhammed b. Büzüğümmid'e kendisinden sonra hüccet olarak tayin ettikten sonra öldü. Muhammed'de babasının politikalarını sürdürmeye devam etti. Bu dönemde de Abbâsî ve Fâtımî halifelerine karşı suikast girişimlerine devam edildi. Abbâsî halifelerinden Raşid Billâh Muhammed b. Büzüğümmid'in görevlendirdiği dâîleri tarafından 532/1138 tarihinde öldürüldü.²²⁶ Muhammed b. Büzüğümmid kendisinden sonra oğlu Hasan Âlâ Zikrihi's-Selam'ı halefi tayin ettikten sonra 557/1162 yılında öldü. II. Hasan daha babasının yaşadığı dönemlerde Nizâri-İsmâîli düşünceye yeni yorumlamalar getirmiş ve kendine bu şekilde ayrı bir taraftar kitlesi toplamayı başarmıştı.²²⁷ Bu düşüncesi ilerde ilan edeceği "Kıyamet Nazarisinin" temellerini oluşturuyordu. Bu düşüncelerini tahta çıktıktan iki buçuk yıl sonra uygulama fırsatı buldu.

²²¹ Daftary, *İsmaililer*, 495-496; Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, 89.

²²² Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 558; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/594-596.

²²³ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 560.

²²⁴ Daftary, *İsmaililer*, 521-524.

²²⁵ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 561-562; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/80 ve 112; Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, 113-114.

²²⁶ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 562-563; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/141.

²²⁷ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 563.

Düşüncelerini insanlara anlatmak amacıyla 559/1164 yılında Nizâri liderlerini Alamut'ta toplayıp bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Kâim- Mehdînin emri ile Nizâriilerin inançları bölümünde anlatılacak olan kıyameti ilan etti.²²⁸ Bu düşünceye göre İslâmi şeriat yok sayılıyor dünyada bir kıyamet hayatı yaşanıyor. Taraftarları zaten şeriatın uygulanmasından sıkılmış olduğu için böyle bir düşüncenin ortaya konmasına karşı çıkmadılar.²²⁹ Kıyametin ilanı ile Alamut'ta önemli bir statü değişikliği başladı. Buna göre II. Hasan artık imamın hücceti değil, imamın halifesi olmuş oldu.²³⁰ Böylece Hasan'ın halifelik statüsü Allah'ın halifesiyle eşitlendi ve imam olan Fâtımî halifesi Müstansır'ın makamıyla özdeşleştirdi.²³¹

Kıyameti ilan eden Hasan bir buçuk yıl sonra 561/1166 öldükten yerine Nûreddin Muhammed geçti. Nûreddin babası gibi kıyamet düşüncesini devam ettirdi. Hatta babasından da ileri giderek kendisinin ve babasının imâmetini savundu.²³² Bu düşüncesini temellendirebilmek için yeni bir Nizâri soy şeceresi ortaya attı. Ortaya atılmış bu iddiaya göre Hasan Ala Zikrihi's-Selam aslında Muhammed b. Büzüğümmid'in oğlu değil, gizlice Alamut'a sığınmış olan Nizâr'ın torununu soyundan gelen biridir. Bu iddiaya göre Müstansır'ın ölümünden bir yıl sonra 488/1095'te Ebû'l Hasan Said adlı bir kadı, Nizâr'ın el-Mühtedi olarak bilinen torununu gizlice yanına alarak Alamut'a gitmiş ve bunun bilgisini sadece Hasan Sabbah'a vermiştir. Gizli bir şekilde yetiştirilen bu çocuk aslında Hasan Ala Zikrihi's-Selamın atalarındandır.²³³ Nûreddin'in kendisi ve babasının imâmetini savunması Nizâri-İsmâililer arasında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Buna göre Nûreddin ile birlikte Nizârilerce gizlenmiş olduğu kabul edilen imam zuhur etmiş ve Alamut'ta setr dönemi tamamlanmış oldu.²³⁴

Nûreddin Muhammed 607/1210'da öldükten sonra yerine oğlu Celaleddin Hasan geçti. Celaleddin tahta çıktıktan sonra kıyamet düşüncesini reddetti bununla da kalmayıp Sünnî İslâm'a bağlılığını bildirdi. Müslüman olduğunu ilân edip yanlış yolda olan kavmini ve tebaasını, zorla sapık mezhepten vazgeçirmeye, İslâmiyet'e girmeye ve şeriat hükümlerine uymaya sevk etti.²³⁵ Ne var ki Celaleddin'in Sünnî İslâm'a geçmesi Nizâriiler tarafından takıyye olarak kabul edildi. Takıyye olarak düşünülmesinden dolayı Nizâriiler tarafından Celaleddin'in

²²⁸ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 565.

²²⁹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 565.

²³⁰ Daftary, *İsmâililer*, 545.

²³¹ Daftary, *İsmâililer*, 545-546.

²³² Daftary, *İsmâililer*, 548-549.

²³³ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 565; Daftary, *İsmâililer*, 548-549.

²³⁴ Daftary, *İsmâililer*, 550.

²³⁵ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 573.

bu düşüncesi kolayca kabul edildi.²³⁶ Böylece Celaleddin Hasan Nizâriiler içerisinde Sünnîliği kabul etmiş ve bunu halka telkin etmiş bir şekilde ölen ilk Nizâri imamı oldu. 618/1221'de öldükten sonra yerine dokuz yaşındaki oğlu Alaaddîn Muhammed geçti. Alaaddîn döneminde Nizâriiler ilk başta Sünnî olarak yaşamaya devam ettiler. Ancak Sünnîlik zamanla gevşetildi ve Nizâriiler eski inançlarına ve kıyamet öğretisine tekrar döndüler.²³⁷ Alaaddîn hilâfeti boyunca mücadeleler içerisinde girdiği Harzemşahlarla hep kavga içerisinde oldu. Bu mücadeleler Nizâriilerin yıpranmasına ve zayıflamasına sebep oldu.²³⁸ Harzemşahların Anadolu Selçukluları tarafından yıkılmasından sonra Nizâriiler tüm İslâm dünyasıyla yıkıcı faaliyetler içerisinde olan Moğollar ile karşı karşıya kaldılar. İran'ın tamamını ele geçirme arzuları olan Moğollar, kısa süre içerisinde Nizâriilerin elinde bulunan birçok yeri ele geçirdiler.²³⁹ Moğolların baskılarının devam ettiği Alaaddîn Muhammed devri 653/ 1256 yılında yerine geçen oğlu Rukneddîn Hürşah ile birlikte yıkılış sürecine girdi.

Hilâfeti sadece bir yıl kadar süren Rukneddîn, İslâm âleminin tümünün nasibini aldığı Moğol istilasından nasibini aldı. 653/ 1256 yılında İran'a giren Moğollar, Alamut'a ve diğer kalelere saldırılar düzenledi. Saldırıları şiddetinden endişelenen Rukneddîn fazla mukavemet göstermeden Alamut'u Moğollara teslim etmek zorunda kaldı.²⁴⁰

Alamut Kalesi 653/1256'da yıkıldıktan sonra Nizâriiler devletleri yıkılmış bir şekilde dağınık bir halde yaşamaya başladılar. Ancak kalenin yıkılışından itibaren iki asır boyunca karanlık bir devir yaşamışlardır.²⁴¹ Dağınık halde yaşayan Nizâriiler, varlıklarını sürdürebilmek amacıyla takıyye prensibine uygun hareket ederek ve dinsel anlayışlarını gizleyerek bazen Sünnî bazen mutasavvıf kivesi altına bazen İmâmiyye Şîa'sı gibi bazen de Hindular gibi yaşadılar.²⁴² Bu gizlilik 9/15. yy'de İran'ın Encudan bölgesinde Nizâri imamaların tekrar ortaya çıkmasına kadar devam etti.

Alamut yıkıldıktan sonra Kuhistanlı Nizâriilerin çoğunluğu zaten daha önce dâîleri aracılığıyla faaliyetlerini yürüttükleri Afganistan, Orta Asya, Sind, Pencap ve Hint Alt Kıtasının bazı bölgelerine göç ettiler. Ancak Nizâriilerin bir kısmı İran'da kalmaya devam etti. İran'da kalan bu Nizâriilere göre Rukneddîn Hürşah'ın oğlu Şemseddin Muhammed, babasından

²³⁶ Daftary, *İsmaililer*, 569.

²³⁷ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 576.

²³⁸ Daftary, *İsmaililer*, 587.

²³⁹ Daftary, *İsmaililer*, 592.

²⁴⁰ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 586-587.

²⁴¹ Daftary, *İsmaililer*, 609.

²⁴² Zahide Ay, *Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği*, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012), 61; Daftary, *İsmaililer*, 610.

imâmeti hakkında nass almış ve gizlenmiştir.²⁴³ Şemseddin imâmeti aldıktan sonra Moğol baskısından kurtulabilmek için Takıyye yaparak tasavvuf kisvesi altına bürünmüştür.²⁴⁴ 710/1310 yılında Şemseddin öldükten sonra imâmete kimin geçeceği konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Şemseddin'den sonra oğulları Alaaddîn Mümiñşah ile Kâsım şah ayrılığa düştü. Bu ayrılık sonrası Nizârililer, Muhammedşahiler/Mümiñşahiler ve Kâsımşâhîler olmak iki gruba ayrıldılar.²⁴⁵

Muhammedşahiler 10/16. yy'e kadar İran, Afganistan ve Bedaşan'da yaşamışlar. Bu tarihlerden sonra Hint alt kıtasına göç ettiler ve orada taraftar kazandılar. Mümiñşahilerin son imamı Emir Muhammed el-Bakır'ın 1210/1796'da ölümünden sonra Mümiñşahilerin bir kısmı Kâsımşâhîlere bir kısmı da İran'da Safevilerin resmi mezhebi sayılan İmâmiyye'ye geçtiler.²⁴⁶

Kâsımşâhîler ise günümüze kadar varlıklarını devam ettirebilmiş Nizârililerdir. Kâsımşâhî imamlarının 9/15. yy'de Encüdan²⁴⁷, da ortaya çıkmalarına kadar ki süreç hakkında tam bir bilgi yoktur.²⁴⁸ Encüdan'da ilk ortaya çıkış, Kâsımşâhîlerin otuz ikinci imamı Muhammed İslâm Şah ile başlamıştır. Muhammed İslâm Şah'tan sonra 868/1463 yıllarında imamlığa geçen II. Müstansır Billâh Encüdan'a kalıcı bir şekilde yerleşip Alamut'tan sonraki ilk zuhuru başlattılar. Buna göre takıyye yaparak Sünnî ve Mutasavvıf görünümünde olan Nizâri-Kâsımşâhîler Encüdan ile birlikte açıktan davet ve faaliyetlerine başladılar.²⁴⁹

Encüdan'da Kâsımşâhî faaliyetlerin başladığı dönemde İran'da Safeviler İmâmiyye mezhebini devletin resmi mezhebi ilan etmişti. Safevilerin baskıcı politikalarından Sünnîlerle birlikte Kâsımşâhîler de etkilendi. Safevilerin baskısından kurtulmak isteyen Bazı Kâsımşâhîler Hindistan'ın Sind bölgesine göç etmek zorunda kaldılar. Hindistan'da etkili bir biçimde faaliyetlerine devam eden Kâsımşâhîler günümüzde Ağahanlar olarak bilinen haleflerinin ilk temellerini attılar. 11/17. yy'nin sonuna gelindiğinde Kâsımşâhîler Afganistan, Orta Asya ve İran'ın Mehallat ve Encüdan bölgelerine iyice yerleşmişti. Encüdan'ın son imamı II. Şah Nizâr ile birlikte Kâsımşâhîlerin merkezi Encüdan'dan Kahak'a²⁵⁰ taşındı.²⁵¹ 18. yy'de İran'da Kaçarlar Hanedanlığını kurulması, Kâsımşâhîler için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Kırk altıncı Kâsımşâhî imamı olan Hasan Ali Şah Kaçarların elinde bulunan Kirman bölgesinin

²⁴³ Daftary, *İsmaililer*, 620.

²⁴⁴ Daftary, *İsmaililer*, 623; Ay, *Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği*, 61.

²⁴⁵ Daftary, *İsmaililer*, 624.

²⁴⁶ Ay, *Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği*, 61; Daftary, *İsmaililer*, 685-686.

²⁴⁷ İran'ın otuz yedi kilometre doğusunda ve Mehallat'ın batısında aynı mesafede bulunan bir bölgedir.

²⁴⁸ Daftary, *İsmaililer*, 630-631.

²⁴⁹ Daftary, *İsmaililer*, 631.

²⁵⁰ Encüdan'ın kırk beş kilometre doğusunda bulunan bir köydür.

²⁵¹ Daftary, *İsmaililer*, 681.

valiliğine getirildi. Ayrıca Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah (ö. 2150/1834) tarafından kendisine “Ağa Han” lakabı verildi. Ondan sonra da artık Hasan Ali Şah Ağahan olarak anıldı.²⁵² Ancak ilerleyen tarihlerde Kaçarlar ile I. Ağahan’ın ilişkileri bozuldu. Bunun üzerine I. Ağahan, Kâsımşâhî taraftarları ile birlikte İngilizlerin işgali altında bulunan Afganistan’ın Kandahar kentine gitti. Orada İngilizler ile yakın ilişkiler kurup onlara hizmet etti.²⁵³ I. Ağahan daha sonra 1265/1848 yılında kalıcı olarak yerleşeceği Hindistan’a gitti. Hindistan’ın Bombay kenti Kâsımşâhîlerin kalıcı merkezi oldu. Hindistan’da da İngilizler ile yakın ilişkilerine devam etti. İngilizlerin koruması altında Hindistan’da konumunu ve faaliyetlerini iyice güçlendirdi. I. Ağahan altmış dört yıllık imâmetinden sonra 1298/1881 yılında öldü. Yerine oğlu II. Ağahan Aka Ali Şah geçti. II. Ağahan da babası gibi İngilizlerle dostane ilişkilerini devam ettirdi.²⁵⁴ 1302/1885 yılında öldükten sonra yerine oğlu III. Ağahan Muhammed Şah el-Hüseyni geçti. III. Ağahan modernleşmeye önem verdiği için kendisinden sonra oğullarından biri yeri yerine zamanın ve modern hayatın şartlarına ayak uydurabilecek genç yaşlarda olan torunu Kerim’i kendine halef tayin etti.²⁵⁵ 1957’de imâmete geçen IV. Ağahan Kerim, günümüzde hâlâ yaşıyor olup, dedesinin modernleşme ve laiklik politikalarını devam ettirmektedir.²⁵⁶

Günümüzde Hindistan, Pakistan, Afganistan, Amerika, Avrupa ve Körfez ülkelerinde dağınık bir şekilde yaşayan Ağahan-Nizârililerinin sayıları tam olarak bilinmemektedir. Ancak sayılarının beş ila on beş milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.²⁵⁷

4.1.6 Nizâri Düşünce

Nizâriler, İsmâililerin temel düşüncelerini devam ettirmişlerdir. İsmâili düşüncede yer alan bâtınîlik, yeni Eflatunculuk, devir anlayışı düşünceleri devam ettirmişlerdir. Ancak İsmâili düşünceye ek olarak yeni düşünceleri Nizârilğin içerisine dâhil etmişlerdir. Bu düşünceler Talimiyye ve Kıyamet düşünceleridir.

Talimiyye Düşüncesi

Hasan Sabbah tarafından sistemleştirilen bu düşünce, İmâmiyye Şîa’sının imamların öğretileri düşüncesinin revize edilmesidir. Şîî talim öğretisine göre Şîîler ruhani konularda kendi keyfi kararlarına göre hareket edemezler. Dini konulardaki kararlar insan tercihiye göre

²⁵² Mustafa Öz “Ağa Han”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/453-455; Daftary, *İsmaililer*, 698.

²⁵³ Daftary, *İsmaililer*, 706.

²⁵⁴ Daftary, *İsmaililer*, 715.

²⁵⁵ Daftary, *İsmaililer*, 741; Ay, Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği, 67-68.

²⁵⁶ Daftary, *İsmaililer*, 742-743; Mustafa Öz “Ağa Han”, 1/453-455

²⁵⁷ Mehmet Ali Büyükkara, “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımları ve Tahmini Nüfusları”, *e-MakalatDergisi* 6/2 (Güz 2013), 337.

değil, nass ile tayin edilen masum imamlar tarafından ortaya konur. Hasan Sabbah bu düşünceye yeni bir soluk getirmiştir. Hasan Sabbah tarafından ortaya konan bu talim düşüncesi kendisi tarafından Farsça yazılmış olan Fususü'l-Erbaa'da dört fasılda sistematize edilmiştir. Ancak bu eser günümüze kadar gelmemiş olup, Şehristânî el-Milel ve'n-Nihal'inde bu öğretiye yer vermiştir.²⁵⁸

Birbirine bağlı olarak dört fasılda ele alınan öğreti son fasılda sonuca bağlanır, yani gerçek imamı ortaya koyar. Buna göre Birinci fasılda Hasan Sabbah nihai hakikati kavramada, dini konularda ve Allah'ı bilmede insan aklının yetersizliğini savunur. İkinci fasıla göre dini konularda kendisine ihtiyaç duyulan kişinin işini ehli ve güvenilir olması gerekir. Üçüncü fasılda işinin ehli olan bu muallimin ortaya çıkabilmesi için yetkinliğini ispatlaması gerekir. Bu ispat ise ancak yetkisi ispatlanmış olan başka bir yetkili tarafından mümkün olur. Dördüncü fasılda ise ihtiyaç duyulan muallimin yetkisi, kendisinin ötesinde bir şey aracılığıyla değil; bizzat bilgisinin mahiyeti üzerinden bilinir. Yani kişinin muhakemesi kendi başına ilgili muallimin kim olduğunu belirlemez ve onu hakikate götürmez. Ancak bu muhakeme ona güvenilir bir imamdan öğrenme ihtiyacını doğurur.²⁵⁹ Hasan Sabbah'a göre gerçek muallim ve hak sahibi imam, doğruluğu ve imâmeti konusunda hiçbir şüphenin olmadığı İsmâîli imamdır.²⁶⁰ Bununla birlikte her imam öğretide kendinden önceki imamlardan bağımsızdır. Bu bağımsızlık ise Nizârî imamlara itikadi alanlarda ıslahat yapma hakkı tanır.²⁶¹ Talim öğretisi Nizârîlerde özel bir yere sahip olduğundan kendilerine zamanla "Talimiyye" de denilmiştir.

Kıyamet Düşüncesi

Nizârîlerin dördüncü imamı olarak kabul edilen Hasan Alâ Zikrihi's-Selam, Nizârîler tarihinde yeni bir dönemi başlatarak büyük bir devrim gerçekleştirmiştir.²⁶² 557/1162'de tahta çıktıktan iki buçuk sene sonra İran'daki Nizârî liderlerini Alamut'a topladı. Ardından cemaate, kendisine imam tarafından gönderildiğini iddia ettiği bir hutbeyi okudu.²⁶³ Hutbeye göre zamanın imamı cemaatinin üzerinden şeriatı kaldırmış ve kıyamete girildiğini haber vermiştir. Ayrıca hutbede Hasan'ın imamın sadece dâîsi ve hücceti değil, imamın tam yetkili halifesi de olduğu da söylenmiştir. Hasan bununla Fâtımî halifesi Müstansır Billâh'ın (ö.487/1094) halife olması gibi kendisinin de yeryüzünün halifesi olduğunu iddia etmiş ve kendini Müstansır'ın

²⁵⁸ Detaylı bilgi için bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 260-266.

²⁵⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 260-266; Daftary, *İsmaililer*, 517-518.

²⁶⁰ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 260-261.

²⁶¹ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 261.

²⁶² Daftary, *İsmaililer*, 545.

²⁶³ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, 565.

hilâfeti ile özdeşleştirmiştir.²⁶⁴ İmam artık cemaate dini ve uhrevi konularda Hasan'a uymayı, ona uymanın imamın emri olduğunu konusunda cemaatini uyarmıştır. Hasan konuşmasından sonra kıyameti ilan etmiş ve zamanın sonuna gelindiğini bildirmiştir. Hasan kıyameti ilan etmesi tabiiileri tarafından sevinçle karşılanmış ve hep birlikte eğlenceler düzenlemişlerdir. Bundan sonra sevinçle karşılanan bu tarih yani 17 Ramazan günü Nizâriiler tarafından bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır. Nizâriiler tarafından sembolik olarak kabul edilen kıyamet nazariyesinde imamı tanıyanlar (hakikati ya da dini gerekliliği bilen Nizâriiler) şeriatın batınını kavrayabilir. Bunu kavrayan Nizâriilerden ise şeriat düşmüş olur. Bu haliyle cennet, Nizâriiler için dünyada başlamış olur. Nizâri imamı tanımayanlar ya da reddedenler ise hakikati idrak edemedikleri için ruhani yok sayılırlar. Bu da onların dünyada cehennemi tatması anlamına gelir.²⁶⁵

Hasan'ın ortaya atmış olduğu kıyamet nazariyesi oğlu Nûreddin Muhammed tarafından devam ettirildi. Hatta o daha da ileri giderek kendisinin ve babasının soyunun Muhammed b. İsmâil'in soyundan geldiğini iddia ederek zamanın imamının kendisi olduğunu iddia etti. Nûreddin Muhammed'den sonra 607/1210'da oğlu Celaleddin Hasan tahta çıktı ancak o babasının ve dedesinin kıyamet düşüncelerini açıkça reddetti ve Sünnî İslâm'a yakınlaştı. İnsanlara tekrar şeriate uymalarını emretti. Nizâriiler onun takıyye yaptığını düşünerek Hasan'ın Sünnî İslâm'a geçişe dair emirlerine uydu. Onlara göre imamın şeriatın tekrar getirilmesini istemesiyle birlikte hakikat yeniden dinin batınında kalmıştır. Ancak Celaladdin'den sonra selefleri tarafından tekrar kıyamet düşüncesine geri dönmüştür.

4.1.7 Karmatîler (Karâmita)

Muhammed b. İsmâil'in 179/795 yılında öldükten sonra kendisinin imâmetini ve Mehdî olarak tekrar zuhur edeceğini düşünen İsmâililer, başta Irak, Kûfe, Suriye, Bahreyn, Yemen, Horasan, Mâverâünnehir ve Kuzey Afrika'da dâîleri aracılığıyla İsmâili davetin propagandasını yapmaya başlamışlardı. Bu davet sürecinde bir ayrılık neticesinde bir süre sonra ilk olarak Kûfe Sevadı'nda ortaya çıkan "Karmatîlik"²⁶⁶ adı altında yeni bir oluşum ortaya çıktı.

Fâtımîler öncesi İsmâililer içerisinde çıkmış olan Karmatîlik, 286/899 yılında Kûfe Sevadı'nda Hamdân Karmat (ö. 293/906) adlı İsmâili bir dâînin Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî'nin imamlığını kabul etmemesiyle başlamaktadır. Kûfe Sevadı'nda İsmâili davet, ilk

²⁶⁴ Daftary, *İsmaililer*, 546.

²⁶⁵ Daftary, *İsmaililer*, 543-544.

²⁶⁶ Karmatî isminin anlamları için bk. Abdullah Ekinci, *IX-XI. Yüzyıllarda Karmatîler'in Siyasi, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri* (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 69-71.

olarak Hüseyin el-Ehvâzî adlı bir dâînin Ehl-i Beyt'ten bir imamın (Muhammed b. İsmâil) Mehdîliği ve tekrar zuhur edeceğini telkin etmesiyle başlamıştır.²⁶⁷ Burada zühd hayatı yaşayarak etrafında taraftar toplamıştır. Topladığı taraftarlarının birçoğu işçilerden oluşmaktaydı. Ve onlara sürekli olarak züht hayatının ve elli vakit namazı telkin etmesi bazı sorunları beraberinde getirdi. Çünkü bu durum işçileri işlerinden alıkoymuş ve iş sahiplerinin tepkisine sebep olmuştur.²⁶⁸ Bu tepkiler sonucu o bölgeden kaçan Hüseyin'den bir daha haber alınmamıştır. Hüseyin el-Ehvâzî'den sonra 260-270/873-883 yıllarında Kûfe'ye geldiği tahmin edilen dâî Hamdân b. Eş'as el- Karmat (ö.293/906) bu bölgede İsmâili hareketin başına geçmiştir.²⁶⁹ Yardımcısı ve kayınbiraderi olan Abdan²⁷⁰ ile burada bir hayli taraftar toplayan Hamdân, tabiiilerinden belli isimler altında vergiler toplamıştır.²⁷¹ 277/890'da yapımı tamamlanan amacı taraftarlarının daha güvenilir bir yerde yaşamlarını devam ettirebilmek için ismi Daru'l-Hicre olan kaleler inşa ettirdi.²⁷²

Hamdân, kayınbiraderi Abdan ile birlikte Kûfe'de İsmâili davetin propagandasını yapmaya devam ediyordu. Ancak 286/899 yılına gelindiğinde daha önce Mehdînin vekili/hücceti olarak kabul ettiği Ubeydullah el-Mehdî'den bir mektup aldı.²⁷³ Mektupta Ubeydullah'ın İsmâili düşünce içerisine yeni bir öğretinin yerleştirmesinden ve kendisini hüccet değil, Mehdînin bizatihi kendisi olduğu bilgisi yer almaktaydı. Yeni öğretinin niçin ortaya atıldığını öğrenmek isteyen Hamdân Karmat, Abdan'ı Ubeydullah'ın bulunduğu Selimiye'ye gönderdi. Abdan Ubeydullah'ın gerçekten de kendisini Mehdî olarak ilan ettiğini öğrenmiş bir şekilde Kûfe'ye geri döndü. Haberi teyit eden Hamdân, eski düşünceye sadık kalarak (Muhammed b. İsmâil'in Mehdîliği) 286/899 yılından itibaren İsmâili davete son verdi.²⁷⁴ Hamdân Karmat'ın yeni İsmâili düşünceyi (Ubeydullah'ın Mehdîliği) kabul etmemesiyle birlikte adına nispetle artık kendisine ve taraftarlarına "Karmatîler" denmeye başlandı. Böylece Karmatîlik dediğimiz bu oluşum Ubeydullah el-Mehdî'nin imâmetini kabul etmeyip eski öğretiye bağlı kalarak Muhammed b. İsmâil'in Mehdîliğini kabul edenlere söylenmiş olan bir isim halini aldı. Hamdân eski öğretiye bağlı kalması kendisiyle ilgili birtakım tehditleri de beraberinde getirdi. Talikan bölgesinin Fâtımî dâîsi, Zikreveyh b.

²⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 290-294.

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 6/ 291.

²⁶⁹ Ali Avcu, Karmatîler; "Ortaya Çıktıkları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010), 210.

²⁷⁰ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 632.

²⁷¹ Ali Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 155-156.

²⁷² Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 156-157.

²⁷³ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 156-157; Daftary, *İsmaililer*, 192.

²⁷⁴ Daftary, *İsmaililer*, 192; Ekinci, *IX-XI. Yüzyıllarda Karmatîler'in Siyasi, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri*, 83; Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 165-169.

Mihreveyh (ö. 294/907) Fâtımîler adına Irak dâisi olarak görevlendirdi. İlerde kendisi de Karmatî tarafa geçecek olan Zikreveyh Abdan'ı öldürdü.²⁷⁵ Hamdân Karmat ise Fâtımî tehdidi altında gizlenmiş ve bir daha ortaya çıkmamıştır.²⁷⁶

Hamdân Karmat 286/899 yılında gizlendikten sonra Abdan'ın yeğeni İsa b. Musa Irak'ta eski öğretiyi devam ettirdi.²⁷⁷ İsa b. Musa'dan başka Karmatî dâîlerinden biri de taraftarlarına soğan, sarımsak, pırasa vb. şeyleri yemeyi yasaklayan bundan dolayı taraftarlarına "Bakliye" denilen Ebû Hatim ez-Zütfî'dir.²⁷⁸ Ebû Hatim Kûfe'de bir yıl kaldıktan ortadan kayboldu. Bu Irak'taki Karmatîler davetlerini zor kullanarak, şehirleri yağmalayarak, insanları öldürerek, esir alarak devam ettirmişlerdir. Ne var ki Abbâsî halifesi Muktedir'in Karmatîlere karşı yaptığı çalışmalar sonucunu vermiş ve Irak'ta Karmatîler ortadan kaldırılmıştır.²⁷⁹

Ubeydullah'ın imâmet iddiasında bulunması sadece Kûfe'de değil, Yemen, Bahreyn, Irak, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde de etkisini gösterdi. Bu bölgelerdeki dâîlerin de birçoğu eski öğretiye bağlı kalarak yeni öğretiyi reddedip, Fâtımî-İsmâîlileri ile ilişkilerini koparmasını sağladı. Böylece Kûfe'de 286/899 yılı itibariyle Hamdân Karmat ile başlayan eski öğretiye sadık kalma düşüncesi yukarıdaki bölgelerde de kendini gösterdi ve bu bölgelerdeki İsmâîli taraftarlara Karmatîler/Karâmita denilmeye başlandı.

Suriye'de de İsmâîli davet Zikreveyh tarafından devam ettiriliyordu. 286/899 yılındaki Karmatî-Fâtımî bölünmesinden sonra Zikreveyh 289/902 yılına kadar Ubeydullah el-Mehdî'ye bağlılığını devam ettirdi ve onun adına davette bulundu.²⁸⁰ Ancak bu tarihte Zikreveyh ile Ubeydullah'ın arası açıldı.²⁸¹ Bunun üzerine o da Kûfe'deki Karmatîlerin safında yer aldı. Oğulları vasıtasıyla Ubeydullah'ı öldürmek istedi ancak başarılı olamadı.²⁸² Ayrıca Abbâsîlere karşı çeşitli saldırılar düzenlemeye başladılar. Ancak bunlardan da bir sonuç alınamadı. 294/906 yılında Kadisiye'de Abbâsîlere karşı yaptıkları bir savaşta Suriye Karmatîlerinin çoğu etkisiz hale getirildi.²⁸³ Ve Zikreveyh yaralı olarak ele geçirilidi, birkaç gün sonra da öldü.

²⁷⁵ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 170.

²⁷⁶ Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 212.

²⁷⁷ Daftary, *İsmâîliler*, 203.

²⁷⁸ Daftary, *İsmâîliler*, 203.

²⁷⁹ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 189.

²⁸⁰ Daftary, *İsmâîliler*, 200-201.

²⁸¹ Avcu, Karmatîler; "Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 214.

²⁸² Avcu, Karmatîler; "Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 214-215; Daftary, *İsmâîliler*, 201-202.

²⁸³ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 204.

Böylece Zikreveyh'in ölümüyle Suriye Karmatîleri etkinliklerini kaybettiler ve yok olmaya yüz tuttular.²⁸⁴

Bahreyn Karmatîlerinde ise durum biraz farklıydı. Irak ve Suriye Karmatîleri mahalli olarak faaliyet gösterip Mehdî'nin zuhurunu beklerken, Bahreyn Karmatîleri ise devlet kurmayı başarmışlardır. Bahreyn'e gönderilein ilk İsmâili dâfler 237/886 yılında Mansuru'l-Yemen tarafından gönderilen Ebû Zekeriyâ Mehdî es-Semânî ve Hamdân Karmat tarafından gönderilen ve Ebû Said el-Cennabî'dir.²⁸⁵ Her iki dâflin yaptığı davetler sonucunda taraftarları çoğalmıştır. Fakat Ebû Said daveti daha da güçlendirerek Bahreyn'in tek hâkimi olma düşüncesiyle Ebû Zekeriyâ'yı öldürdü.²⁸⁶ Böylece Bahreyn'de tek söz sahibi oldu. Ebû Said İsmâili davet içerisinde büyük bir etki bırakan ve ilk olarak 286/899 yılında Kûfe'de başlayan Fâtımî-Karmatî ayrılığında Karmatî tarafında yer aldı ayrıca Fâtımîlere karşı politika güttü.²⁸⁷ Bundan dolayı bu ayrılıkla birlikte davet propagandasının tamamı Karmatî düşüncesi (eski öğretisi- Muhammed b. İsmâil'in imâmetini ve Mehdîliğini savunma düşüncesi) üzerine oldu.

Bahreyn'de etkili bir davet içerisine giren Ebû Said, Ahsa, Katif ve Taif bölgelerini Karmatî hâkimiyeti altına aldı. Ahsa'da bir kale inşa etti ve orayı Karmatîlerin davet merkezi haline getirdi.²⁸⁸ 301/913 yılında öldürülmeden iktidarını vekâleten oğlu Said'e bıraktı, o da 305/917 yılında yönetimi kardeşi Ebû Tâhir'e bıraktı.²⁸⁹ Karmatî düşüncesine göre Mehdînin zuhuru 316/928 yılı civarındaydı.²⁹⁰ Ve bu tarih git gide yaklaşıyordu. Mehdînin gelebilmesi için de İslâm şeriatinin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bundan dolayı Mehdînin zuhurunu hızlandırmak isteyen Bahreyn Karmatîleri şeriatini ortadan kaldırmak için birtakım yıkıcı faaliyetlerin içerisine girdiler.²⁹¹ Bunun için 312/924 yılında hacdan dönen bir kabileye saldırarak büyük bir kıyım yaptılar.²⁹² 315/927 yılında Ebû Tâhir, Kûfe'ye saldırdı²⁹³ ve ele geçirdi. Bağdat'ı ele geçirmek ve İslâm şeriatini ortadan kaldırmak isteyen Ebû Tâhir, Kûfe'den hemen sonra aynı tarihte Bağdat'a doğru hareket etti.²⁹⁴ Ancak başarılı olamadan Ahsa'ya geri

²⁸⁴ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 205.

²⁸⁵ Daftary, *İsmaililer*, 198; Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 207; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/ 329; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, trc. Mehmet Kanar (İstanbul: Say Yayınları, 2019), 337.

²⁸⁶ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 210; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu delâilîn-nübüvve*, trc. M. Şerif Eroğlu (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017), 694.

²⁸⁷ Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 216.

²⁸⁸ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 211; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu delâilîn-nübüvve*, 698.

²⁸⁹ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 213; Daftary, *İsmaililer*, 237; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu delâilîn-nübüvve*, 696.

²⁹⁰ Daftary, *İsmaililer*, 239.

²⁹¹ Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 217-218.

²⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/ 490.

²⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/ 496.

²⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/ 508; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu delâilîn-nübüvve*, 696-700.

dönmek zorunda kaldı. 317/929 yılında Mekke'ye girerek, Mekke emiri dâhil binlerce insanı öldürerek, birçoğunu zemzem kuyusuna attı. Bu saldırıda Kâbe'nin örtüsü, kapısı, oluğu ve Haceru'l-Esved'i sökerek Ahsa'ya götürdü.²⁹⁵ Yaptığı bu yıkıcı faaliyetlerin tamamını Mehdî'nin zuhurunu kolaylaştırmak içindi ancak bu faaliyetlerin hiçbiri sonuç vermedi ve neticede Mehdî zuhur etmedi. Hal böyle olunca Bahreyn Karmatîleri arasında Mehdî'nin zuhur etmemesi bir krizi doğurdu.²⁹⁶

Krizi sonlandırmak isteyen Ebû Tâhir, 319/931 yılında Kûfe'den getirdiği esirleri arasında bulunan Zekeriyâ el-İsfehanî adlı bir esirin sözlerinden etkilenerek onu Mehdî ilan etti ve yönetimi ona devretti.²⁹⁷ Bununla Mehdî krizini sonlandırmak isteyen Ebû Tâhir, yağmurdan kaçarken doluya tutuldu ve daha büyük bir krizle başbaşa kaldı. Çünkü Zekeriyâ Mecûsîliğin inançlarını yeşertmeye çalışıyor ve Karmatî liderlerini öldürüyordu.²⁹⁸ Hal böyle olunca Ebû Tâhir bir sene sonra Zekeriyâ'yı öldürmek zorunda kaldı.²⁹⁹ Zekeriyâ öldürüldükten sonra Karmatîler eski inançlarına dönerek Mehdî'nin (Muhammed b. İsmâil) zuhurunu beklemeye devam ettiler. Ebû Tâhir'in Mehdî konusundaki yanlılığı; Bahreyn, Irak, Horasan ve Mâverâünnehir'deki Karmatîler arasındaki saygınlığını yitirmesine sebep oldu. Sarsılan otoritesini tekrar güçlendirmek isteyen Ebû Tâhir, 323/935 yılında tekrar hacılara saldırdı.³⁰⁰ Hareketin başına geçtiği tarihten ölümüne kadar Mehdî'nin zuhurunu bekleyerek ve bunun için şeriatı ortadan kaldırmak için her türlü çaba içerisine girip yıkıcı faaliyetleri içerisinde bulunan Ebû Tâhir, 332/943 yılında öldü.³⁰¹ Ölümünden sonra Bahreyn'in idaresini içerisinde kardeşlerinin de olduğu bir şura meclisi devam ettirdi.³⁰² 339/950 yılında artık Mehdî'nin zuhurunun kılıç zoruyla olmayacağını düşündüklerinden Haceru'l-Esved'i iade ettiler.³⁰³ Böylece Karmatîler İslâm Şeriatini ve hükmünü ortadan kaldırma görevini Mehdî'ye havale etmiş oldular.³⁰⁴

²⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/ 538-539; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 338; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilin-Nübüvve*, 702-704.

²⁹⁶ Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 218; Daftary, *İsmaililer*, 239.

²⁹⁷ Daftary, *İsmaililer*, 239; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/23; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu delâilin-nübüvve*, 706.

²⁹⁸ Daftary, *İsmaililer*, 239.

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/23; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilin-Nübüvve*, 706-708.

³⁰⁰ Avcu, Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları, 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6/ 624.

³⁰¹ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 211; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/ 360-361.

³⁰² Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 230.

³⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/ 379; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/143; Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 220; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 246.

³⁰⁴ Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 220.

375/985 yılında Büveyhîlerle yaptıkları savaşları kaybeden, ardında Esfar adlı birinin 378/988 yılında Ahsa'da yaptığı savaşı kaybeden Bahreyn Karmatîleri böylece hızlı bir yıkılış sürecine girdiler.³⁰⁵ 465/1076 yılında Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın görevlendirmesiyle Artuk Bey tarafından Bahreyn Karmatîlerine son verildi.³⁰⁶

Karmatîlerin davetlerini devam ettirdikleri yerlerden biri de Yemen'di. Yemen'de ilk davet Mansuru'l-Yemen ve Ali b. Fadl tarafından başlatılmıştır.³⁰⁷ Mansur davetinin propagandasını Aden-i Laa bölgesinde, Ali b. Fadl ise Yâfi Servin bölgesinde davetinin propagandasını yapmıştır.³⁰⁸ Ali b. Fadl 291/903 yılında Muzeyhira bölgesine saldırarak orayı ele geçirdi.³⁰⁹ 293/905 yılında Dave, Sana, Şibam ve Mağrib'i ele geçirdi.³¹⁰ Bu sıralarda yaptığı davetlerin tamamı Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî adınaydı. 286/899 yılındaki bölünmeden sonra Ubeydullah'a bağlılığını bildirdi ancak 299/911 yılında Ubeydullah'a olan bağlılığını sona erdirip, Ubeydullah'a bağlılığına devam eden Mansuru'l-Yemen'e karşı harekete geçti.³¹¹ Hemen ardından da Karmatîler içerisinde Mehdîlik iddiasında bulunup kendisinin Muhammed b. İsmâil olduğunu iddia ettikten sonra Yemen'de İslâm şeriatini ortadan kaldırdı.³¹² 303/915'te öldükten sonra yerine oğlu geçti ancak o da 304/916'da öldürüldü.³¹³ Böylece Yemen'de Karmatîlik bir daha toparlanamamak üzere sona erdi.

Karmatî davetini devam ettiği son bölge ise Horasan ve Mâverâünnehir bölgeleridir. Bu bölgelerde III/IX. yy'nin ikinci yarısında başlayan davet kısa süre içerisinde Isfahan, Kum, Ferec, Hemedan, Horasan ve Rey'de kendisini gösterdi.³¹⁴ Bu bölgeye gönderilen ilk dâî Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh tarafından İsmâîli davet amacıyla gönderilmiş olan Halef b. Hallac'tır.³¹⁵ Rey bölgesinde davetine devam eden Halef bölgedeki taraftarlarına yakın zamanda Mehdî'nin zuhur edeceğini müjdelemiş ve 286/899 yılında ölmüştür.³¹⁶ Halef'ten sonra hareketin başına oğlu Ahmed geçmiştir. O da Gıyas adlı bir dâîyi kendi yerine halife olarak bırakmıştır. Burada çok sayıda taraftar toplayan Gıyas, yerine Ebû Hatim er-Razi'yi Rey'de vekili olarak bırakmış ve davet amacıyla ve Hanefî ve Mutezilî tehlikelerinden

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/384.

³⁰⁶ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 239.

³⁰⁷ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 246; Hammâdi, *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*, 83.

³⁰⁸ Hammâdi, *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*, 82-83; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilil-Nübüvve*, 690.

³⁰⁹ Hammâdi, *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*, 121-122.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* 6/374; Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 248-249.

³¹¹ Kadî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilil-Nübüvve*, 690

³¹² Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 222.

³¹³ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 252.

³¹⁴ Avcu, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*, 258; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 314

³¹⁵ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 314; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 634.

³¹⁶ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 315.

kaçınmak amacıyla başka bir bölge olan Horasan'a gitmiştir.³¹⁷ Merv er-Ruz'a yerleşen Gıyas, şehrin yöneticisi olan Hüseyin el-Mervezi'yi davete kazandırmayı başarmıştır.³¹⁸ Gıyas burada Mehdînin zuhurunu telkin ediyordu ancak verdiği tarihte Mehdî zuhur etmeyince kendisine olan destek azalmış ve bunun üzerine ortadan kaybolmuştur.³¹⁹

Gıyas'tan sonra Halef el-Hallac'ın torunu olan Ebû Ca'fer el-Kebir,³²⁰ Horasan'da hareketin başına geçmiştir. Ancak hastalandığından dolayı hareketin başına vekâleten Ebû Hatim er-Razi'yi getirmiştir. Hastalığını geçmesinden sonra görevi geri almak istemiş ancak Ebû Hatim buna razı olmayarak görevi ona vermeyip idareyi ona teslim etmemiştir.³²¹ Artık tek başına yönetimi elinde tutan davetleriyle birçok taraftar toplamıştır ancak Mehdî'nin zuhuru konusunda yanılınca kendisine olan destek azalmış ve bundan dolayı kaçmak zorunda kalmış ve 322/934 yılında ölmüştür.³²²

Yukarıda ismi geçen Merv er-Ruz emiri olan Hüseyin b. Ali daveti kabul ettikten sonra kendisi de Karmatî davete başlamıştır.³²³ Samani hükümdarı Nasr b. Ahmed döneminde 301/913 yılında ayaklanmış ancak 306/918 yılında yakalanmıştır. Daha serbest kalan Hüseyin, bir süre Samani hükümdarına hizmet ettikten sonra ölmüştür.³²⁴ Öldükten sonra hareketin başına Muhammed b. Ahmed en-Nesefî geçmiştir.³²⁵ Merv er-Ruz'da büyük bir taraftar kitlesi toplayan Nesefî, daha sonra Nahşeb de denilen Nesef bölgesine gitti. Burada Samani hükümdarı Nasr b. Ahmed'i davete kazandırmayı başardı.³²⁶ Nasr b. Ahmed'in İsmâili-Karmatî olması askerler ve devlet büyükleri tarafından tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine yönetimi oğlu Nuh'a bırakmak zorunda kaldı. Nuh'da kendisini hapse attırdı. Nuh yönetime geçtikten sonra şehirdeki Karmatîlerin birçoğunu öldürdü. Nesefî'de 331/942 ya da 333/944 yılında öldürüldü.³²⁷ Nesefî'den sonra Ebû Yakub İshak b. Ahmed es-Sicistani hareketin dâîliğini yürütmeye başladı.³²⁸ Sicistânî başta Karmatî tarafında olmuştur ancak daha sonra Fâtımî halifesi Muiz'in etklili propaganda ve telkinleriyle Fâtımî-İsmâili tarafa geçmiştir.³²⁹

³¹⁷ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 316.

³¹⁸ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 316.

³¹⁹ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 316.

³²⁰ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 316.

³²¹ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 316.

³²² Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 224; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 318.

³²³ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 318.

³²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8/ 77-78.

³²⁵ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 318; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 634.

³²⁶ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 319; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 634.

³²⁷ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 326.

³²⁸ Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 226.

³²⁹ Avcu, "Karmatîler; Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", 226.

Sicistani'nin Fâtımî tarafa geçmesi ve Fâtımî halifesi Muiz'in propagandalarıyla Horasan ve Mevaraünnehirde Karmatîlik etkileri azalmaya başlamış ve Fâtımî etkileri artmıştır.

4.2 Nusayriyye

Nusayrilik, Şîî İmâmiyye imamlarından Ali en-Nâki (ö. 254/868), Hasan el-Askerî (260/874) ve şuan gaybette olduğuna inanılan son imam Muhammed el-Mehdî'nin (ö.255/869) dönemlerinde yaşamış olan Ebû Şuayb b. Nusayr en-Nemîrî (ö. 270/883) tarafından kurulmuş daha sonra itikadi bir mezhep halini almış olan bir harekettir. Hareketin ismi genel kabule göre İbn Nusayr'ın nisbesinden gelmektedir.³³⁰

Nusayrilik diğer bâtinî Şîî fırkalar gibi, karma bir inanç sisteminin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. İçerisinde gnostik, yeni Eflatuncu, Manici, Budacı, Sabîlik, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi birçok inançtan unsurlar barındırmaktadır.³³¹ Bununla birlikte gizliliğe önem çok fazla önem veren kapalı bir toplum yapısına sahiptir.

Hareketin ortaya çıkışı İbn Nusayr tarafından başlatılmıştır. İbn Nusayr, İmamiyye'nin onuncu imamı olan Ali en-Nâkî'nin imameti döneminde kendisinin onun tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia etmiş, tenâsüh inancını savunuyor, haramları helal kılıyor ve livatayı meşru kılıyordu.³³² Başka bir rivayete göre ise İbn Nusayr, on birinci imam Hasan el-Askerî'nin babı olduğunu ileri sürmüştü ve onun ölümüyle de on ikinci imam olan Muhammed el-Mehdî Muntazar'ın Mehdîliğini kabul ederek kendisinin onu babı sefiri olduğunu ileri sürmüştür.³³³ Ancak sefirlik görevini kendi üzerine alması başta Şîî fırak yazarları olmak üzere diğer Şîîlerin tamamı tarafından kabul edilmemektedir. Çünkü İmamiyye Şîâsına göre sadece dört kişiden oluşan Gaybet-i Süğra dönemindeki sefaret vazifesinde kendisi yer almamaktadır. Bundan dolayı yalancı sefir olarak kabul edilmektedir.³³⁴ Nusayriliğin yukarıda anlatılanlar gibi aşırı fikirler içerisinde olması hem ehl-i sünnet hem de İmamiyye Şîâsı tarafından kabul edilmeyip eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. Ancak içerisinde

³³⁰ Mezhep isminin kaynakları ile ilgili farklı görüşler için bk. Abdulhamid Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, (Konya: Esra Yayınları, 1997), 15-17.

³³¹ Hasan Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 299; İrfan Abdülhamid Fettah, "Nusayriyye", trc. Avni İlhan, *DEÜİFD* 9 (1995), 16-17.

³³² Nevbahtî-Kummî, *Şîî Fırkalar: Kitabı'l-Makalat ve'l Fıraku's-Şia*, 238.

³³³ Ethem Ruhi Fıglalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, (İzmir, İLVAK Yayıncılık, 2014), 392.

³³⁴ Mustafa Öz, "Nusayriyye", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler Sempozyumu Bildirileri*, haz. İSAV, (İstanbul: Ensar Yayınları, 1999), 181-182; Muhammed Ahmed el-Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtuniyye fi Aleml-i İslam*, (Amman: Mektebetü'l- Aksa, 1984), 323-324.

tenâsüh, hulûl gibi eski inançları barındırması, bu eski inanlara yakın olan Şîflerin ilgisini çekmiş ve taraftar kitlesi oluşturmasını sağlamıştır.³³⁵

İbn Nusayr'ın ölümünden sonra hareketin başına Muhammed b. Cündeb (ö. H. III. yy'nin son çeyreği) geçmiştir. Kaynaklarda Fars asıllı olmasından başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.³³⁶ Cündeb'den sonra mezhebin liderliğine Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cennan el-Cünbülânî (ö. 287/900) geçmiştir. Cünbülânî İran kültürüyle ilgili olan Nevruz ve Mihrican gibi bazı bayramları Nusayriliğe sokan, bundan dolayı eski Fars kültürünün bu fırkanın görüşlerinin şekillenmesinde etkili olduğu düşünülen kişidir.³³⁷ Ayrıca Cünbülânîye adı altında kurduğu tasavvufî tarikat ile hareketin yayılması için çeşitli bölgelerde çalışmalarında bulunmuştur.³³⁸ Hareketin yayılması için yaptığı faaliyetler sonucunda Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî'nin (ö. 346-358/957-969) mezhebe girişini sağlamıştır. Mezhebin bütün fikirlerini öğrenen Hasîbî, Cünbülânî'den sonra hareketin başına geçmiştir.³³⁹

Halep'te faaliyetlerine devam eden Hasîbî, Abbâsî veziri İbnü'l Furat dâhil Büveyhîler ve Hamdâniler ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu devletlerin himayesi altında faaliyetlerini yürütmeye devam etmiş ve bundan dolayı hareketi büyük bir gelişme göstermiş ve yayılma fırsatı bulmuştur.³⁴⁰ Tenâsüh, hulûl gibi bazı inanışları savunan Hasîbî, fikirlerinin yayma çabasından dolayı İbn Nusayr'dan sonra Nusayrilik içerisinde etkisini gösterebilen en önemli kişi olmuştur. Bu sebeple taraftarları onu “Şeyhu'd-Din” olarak tanır. Halep'te ölen Hasîbî'nin kabri orada olup, ‘Şeyh Yabrak Türbesi’ olarak bilinmektedir.³⁴¹ Hasîbî, hareketin asıllarını açıklayan, fırkayı sistemleştirip temellerini oturtan, Nusayri akidesine son şeklini veren namaz, dua gibi ibadetlerin son şeklini ortaya koyan ve fırka taraftarlarının birbirlerini tanımaları için gizli bir formül olan “AMS” sembolünün ortaya koyan ayrıca Nusayriyye'nin kutsal kitabı olarak bilinen Kitabı'l-Mecmû'nun yazarı olan kişidir.³⁴² Bundan dolayı Nusayrilik içerisinde çok önemli bir konuma sahiptir.

³³⁵ Muhammed Raşit Batur, “Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları”, *İnsan ve Toplum Dergisi* 3/5 (2013): 60-61; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 302.

³³⁶ Tavi, *Arap Alevileri Tarihi*, 125; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 302.

³³⁷ Heinz Halm, “Nusayriyya”, In *The encyclopaedia of Islam, Yeni Edisyon* (Holland, 1960) 8/145-148; Batur, “Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları”, 64.

³³⁸ Tavi, *Arap Alevileri Tarihi*, 127.

³³⁹ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 302; Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 19; Ömer Uluçay, *Nusayrilik; İnanç esasları-Tenasüh*, (Adana: Karahan Yayınları,2003), 6-7.

³⁴⁰ Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 393-394; Uluçay, *Nusayrilik; İnanç esasları-Tenasüh*, 7.

³⁴¹ Tavi, *Arap Alevileri Tarihi*, 127; Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 20; Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 394; Uluçay, *Nusayrilik; İnanç Esasları-Tenasüh*, 6.

³⁴² Batur, “Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları”, 64-65; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 303; Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 37.

Hasîbî öldükten sonra yerine talebesi olan Muhammed b. Ali el-Cilli (ö. 384/994) geçti. Cilli'den sonra Said el-Meymûn Surur b. Kâsım et-Taberânî (ö.424/1035) geçti. Hareketini Suriye ve Irak'ın belli bölgelerinde devam ettiren Taberânî bölgedeki savaşlar ve muhaliflerinin baskılarından dolayı Nusayriliğin merkezini Halep'ten Lazkiye'ye taşıdı.³⁴³ Yazılı Nusayri geleneğinin önemli bir bölümünü oluşturan Taberânî 424/1035 yılında öldü. Ölümünden sonra hareketin liderliğini bir daha kimse üstlenmedi.³⁴⁴ Ancak ondan sonra İsmetü'd- Devle(ö. 700/1300), Hasan Acrud (ö. 836/1432), Yusus Kilâzî (ö. 1011/1602) gibi şahıslar hareketin devamı için manevi liderlik vazifelerini yürüttüler.³⁴⁵

Taberânî 'nin ölümünden sonra liderleri olmaksızın varlıklarını sürdürmeye çalışan Nusayriler Antakya, Lazkiye ve Suriye'nin belli bölgelerinde, ilgili yerlerde bulunan devletlere bağlı olarak yaşamlarını sürdürdüler. Malazgirt Savaşı'nın (463/1071) hemen ardından Antakya'yı ele geçiren Nusayriler, Haçlı kuvvetleri içerisinde bulunan Fransızların 492/1088 yılında bölgeyi işgal etmesi sonucunda Fransızların hâkimiyetine girdiler.³⁴⁶ Selâhaddîn Eyyûbî'nin 492/1098 yılında Lazkiye bölgesini ele geçirmesiyle Eyyûbîlerin hâkimiyeti altına girdiler. Ancak Selâhaddîn'in 589/1193 yılındaki ölümünden sonra bölge tekrar Haçlıların eline geçti. Ancak Nusayriler burada rahat bir hayat sürmemişler, Nizari İsmâillerin ve ve kürtlerin baskısı altında kalırlar. Bu şekilde sıkıntılı bir hayat yaşayan Nusayriler, Sincar dağlarında yaşayan Emir Hasan Yusuf el-Mekzun'un önderliğinde Cebel-i Nusayriyye denilen bölgeye yerleştiler.³⁴⁷ Nusayriler tarafından çok sevilen Emir Hasan 638/1240 yılında öldükten sonra Memluklerin hâkimiyeti altına girdiler.

Memlüklüler tarafından özellikle Sultan Baybars zamanında (1260-1277) Nusayrilere Sünnîliği kabul etmeleri için baskılarda bulunulur. Sultan Kalavun döneminde (1277-1290) Nusayrilerin yaşadığı her beldeye bir cami yaptırılır. Ve camilerin hizmetlerinden Nusayriler sorumlu tutulur.³⁴⁸ Yine bu dönemde İbn Teymiyye tarafından Nusayriler hakkında onların müşrik olarak kabul edilmeleri gerektiği ve İslam'a zararlarının kâfirlerden daha fazla olduğuna

³⁴³ Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 130.

³⁴⁴ Tavil, *Arap Alevileri Tarihi*, 131.

³⁴⁵ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 394.

³⁴⁶ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 305; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 395; Batur, "Nusayriliğin Teşekkeülü ve İnanç Esasları", 66.

³⁴⁷ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 395; Batur, *Nusayriliğin Teşekkeülü ve İnanç Esasları*, 66; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 305

³⁴⁸ Öz, "Nusayriyye", 184; Uluçay, *Nusayrilik; İnanç Esasları-Tenasüh*, 9.

dair çeşitli fetvalar verilir. Bu fetvalar yüzünden Nusayriler büyük baskılar ve yıldırma politikalarıyla karşı karşıya kalmışlardır.³⁴⁹

Emir Hasan es-Sincari'den sonra Nusayriler, tek bir otorite altında yaşamayıp ayrı ayrı aşiretler halinde varlıklarını sürdürmeye devam ettiler.³⁵⁰ 922/1516 yılında Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık zaferi ile Suriye bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlı diğer tüm inançlara olan hoşgörülü yaklaşma prensibini Nusayriler üzerinde de kullanmıştır. Bundan dolayı Nusayrilere Osmanlı egemenliği altında Mukataa Kalemî marifetiyle mahalli şeyhlerin denetimi altında muhtar bir şekilde yaşamalarına izin verildi.³⁵¹ Ancak özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı çöküş içerisine girmesiyle kendilerine uygulanan anarşist ve isyancı hareketlere karşı birtakım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri de 1854 yılında isyan etmeye kalkışan Nusayrilere karşı yapılmıştır.³⁵²

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) toplumsal bütünlüğün korunması amaçlanarak Nusayrilere karşı Sünnîleştirme politikası güdülmüştür. XIX. yy'nin ortalarında Osmanlı içerisindeki azınlıkların elde ettiği hakların kendilerine de verilmesini isteyen Nusayriler Fransızların da desteğini alarak böyle bir hak talebinde bulunmuşlardır.³⁵³ II. Abdülhamid diplomatik bir manevra ile kendilerine hangi dine mensup olduğunu sormuş, onlar da “Müslüman” olduklarını söyleyince II. Abdülhamid tarafından tüm Nusayri beldelerine camiler yaptırılmasını, Nusayri köylerine mektepler açılmasını, bu mekteplerde ehl-i sünnete göre göre kitaplar okunmasını ve nüfus kayıtlarına kendilerinin “Hüdâyî” olarak yazılmalarını emretmiştir.³⁵⁴ 1908 yılında Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte nüfus defterlerine kendilerinin “Haydârî” olarak yazılmalarını istemişlerdir.³⁵⁵

Birinci Dünya Savaşı esnasında Fransa ve İngiltere'nin aralarında yapmış oldukları Skyes-Picot adlı gizli anlaşmayla Suriye, Lübnan, Filistin, Irak gibi bölgeler, devletler arasında paylaştırılmıştır. Bu durum Nusayriliğin en parlak dönemini yaşamasını sağlamıştır.³⁵⁶ Bu anlaşmayla birlikte Fransa 1918 yılı başlarında Adana, Hatay, Maraş, Suriye, Lübnan ve Nusayrilerin yaşadığı sahil bölgelerini işgal ettiler. 1 Eylül 1920 tarihinde Fransız mandası

³⁴⁹ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 306; Öz, “Nusayriyye”, 185; Uluçay, *Nusayrilik; İnanç Esasları-Tenasüh*, 9-10; Laoust, *İslamda Ayrılıkçı Görüşler*, 358-359.

³⁵⁰ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 306.

³⁵¹ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 397; Öz, “Nusayriyye”, 185.

³⁵² Öz, “Nusayriyye”, 185.

³⁵³ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 397.

³⁵⁴ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 397-398; İlber Ortaylı, “Alevilik, Nusayrilik ve Bab-ı Ali” *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Aleviler Bektaşiler Nusayriler Sempozyumu Bildirileri*, haz. İSAV, (İstanbul: Ensar Yayınları, 1999), 40.

³⁵⁵ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 398; Uluçay, *Nusayrilik; İnanç esasları-Tenasüh*, 4.

³⁵⁶ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 307.

altında olan bu yerler dört ayrı bölgeye ayrılır: Lübnan; Cebel-i Durûz dâhil Şam; İskenderun dâhil Halep ve 1 Temmuz 1992’de Devletü’l- Aleviyyîn olarak adlandırılan bölge ve 1933’te Lazkiye Hükümeti olan bölge.³⁵⁷ Bu dönemde Nusayriler ve Dürziler inanışlarını teminat altına alabilmek için 1941 yılına kadar emperyalist amaçlar ile orada bulunan Fransızların hâkimiyeti altında hiçbir mukavemet göstermeden yaşaya devam ettiler.³⁵⁸ Fransızların manda idaresi döneminde o güne kadar kullanılan “Nusayri-Nusayriyye” isimleri kaldırılarak yerine “Alevi-Aleviyyûn” isimleri kullanılmaya başlandı.³⁵⁹ Bu durum Nusayri isminden rahatsızlık duyan fırka taraftarları tarafından memnuniyetle karşılandı. Ancak Anadolu Aleviliğinden farklılıklarını vurgulamak için kendilerine “Arap Alevileri” denildi.³⁶⁰ Fransızların bölgeden çekilmesiyle Suriye’nin hâkimiyeti altına girdiler. İskenderun sancağı olarak isimlendirilen Antakya, Hatay ve İskenderun bölgesi ise 11 Temmuz 1939’da Türkiye sınırları içerisine dâhil edildiği için burada yaşayan Nusayriler Türkiye sınırları içerisinde kaldılar.³⁶¹

İkinci Dünya Savaşı sonunda işgal kuvvetlerinin Suriye’den tamamen çekilmeleri üzerine tam bağımsızlığına ulaşan Suriye’de 1946-1963 yılları arasında Sünnî hâkimiyeti devam etti. 1963-1970 yılları arasında Aleviler Baas Partisi adı altında güçlenerek varlıklarını kabul ettirdiler.³⁶² 22 Şubat 1971’de kendisi de Alevi-Nusayri olan Hafız Esad, yaptığı bir darbeyle Suriye’nin ilk Nusayri başkanı oldu.³⁶³ Zulümle başa geçen Hafız Esad, özellikle Sünnîlere karşı baskıcı politikalar uygulamaya başladı. 10 Haziran 2000 tarihinde öldükten sonra yerine oğlu Beşşar Esed devlet başkanı olarak başa geçti. Beşşar Esed uyguladığı politikalarla babasının yolundan gitmeye devam etti. Sünnîlere yaptıkları zulümler günümüzde de devam etmekte olup, ülkede 2011 yılından bu yana devam eden bir iç karışıklık ve iç savaş durumu günümüzde hâlâ devam etmektedir.

Nusayrilik kendi içerisinde bazı gruplara ayrılmıştır. Daha çok şeyhlerinin buldukları bölgelere göre farklı isimlendirmeler alan Nusayriler içerisinde Haydariyye, Şemsiyye, Kameriyye Ve Gaybiyye adı altında dört farklı grup bulunmaktadır. Bu gruplar içerisinde küçük farklar haricinde pek fark bulunmamaktadır. Ancak özellikle Şemsiyye ve Kameriyye grupları

³⁵⁷ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 398.

³⁵⁸ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 398.

³⁵⁹ Öz, “Nusayriyye”, 185, Uluçay, *Nusayrilik; İnanç esasları-Tenasüh*, 4; Mustafa eş-Şek’a, *İslam Bilâ Mezahib*, (Kâhire: Darü’l-Mısriyye’l-Lüblaniyye,1987), 323.

³⁶⁰ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 308.

³⁶¹ Öz, “Nusayriyye”, 185; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 307; Abdurrahman Bedevi, *Mezâhibü’l-İslâmiyyîn*, (Beirut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 1997), 1/1244-1250.

³⁶² Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 398-399.

³⁶³ Öz, “Nusayriyye”, 185; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 399.

arasında Hz. Ali'nin makamı konusunda ihtilaflar çıkmıştır. Şemsiyye'ye göre Hz. Ali şuan güneşte bulunmaktadır. Kameriyye'ye göre Hz. Ali aya yerleşmiştir.³⁶⁴

Bugün çoğunlukla Suriye'de yaşayan Nusayriler Hatay, Tarsus, Adana ve Lübnan'da varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Suriye'de daha çok Lazkiye ve Cebel-i Ensariyye bölgelerinde yaşamakta olup, ülke içerisinde nüfusa oranları yüzde on beş civarındadır.³⁶⁵ Lübnan'da sayıları on-on beş bin civarında olup, Türkiye'de sayılarının beş yüz bin civarında olduğu bildirilmektedir.³⁶⁶

4.2.1 Nusayri İnanç Esasları

Nusayrilik, İslam coğrafyasında ortaya çıktığı için temel inanlarında büyük etki İslam'a ait olmakla birlikte içerisinde Sâbiîlik, Yahudilik, Hristiyanlık, Gnostik, Budacı, Manici gibi inançlardan izler bulunmaktadır.³⁶⁷ Bununla birlikte inançlarının neredeyse tamamı bâtinî tevellere dayanmaktadır.³⁶⁸ İnançlarının temelinde bulunan ulûhiyet, nübüvvet, âhîret, tenâsüh, hulûl gibi düşüncelerde aşırılığa giden bâtinî tevellere yönelmişlerdir. Bâtinî tevellere dayanan inançlarının temel kaynağı, mezhebin ikinci kurucusu olarak sayılan Hamdân el-Hasîbî tarafından yazıldığı kabul edilen ve mezhep mensuplarınca kutsal kitap olarak kabul edilen Kitabu'l-Mecmû'da bulunmaktadır.³⁶⁹

Ulûhiyet

Nusayriliğin ulûhiyet inancının temelinde Hz. Ali'nin ilahlaştırılması yatmaktadır. Bu nedenle Nusayrilik'teki Allah inancı, Ali'nin tanrı oluşu akidesine ve "AMS" formülüne dayanmaktadır.³⁷⁰ Kitabu'l- Mecmû'da fırkanın temel akidesi şu şekilde ifade edilmektedir: "Ben şahadet ederim ki Ali b. Ebi Talib'ten başka *ilâh*, Muhammed Mahmud'dan başka *hicâb*, Selmân-ı Fârisî'den başka *bâb* yoktur.³⁷¹ Fırkanın amentüsünde açıkça belirtildiği üzere Ali ilah ve mâbuddur, Hz. Muhammed onun altında bir mertebede hicab makamında bulunmaktadır, Selmân-ı Fârisî ise üçüncü sırada bulunan bab konumundadır.³⁷² Diğer bir ifade

³⁶⁴ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 400.

³⁶⁵ İlyas Üzümlü, "Nusayrilik", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/ 270-274.

³⁶⁶ Öz, "Nusayriyye", 186.

³⁶⁷ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 310.

³⁶⁸ Öz, "Nusayriyye", 186-187; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 400.

³⁶⁹ Ahmet Turan, "Kitabu'l- Mecmu'unun Tercümesi" *On Dokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1996), 5-6; Süleyman Efendi el-Ezenî, *Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye fi Keşfi Esrâri'd-Diyâneti'n-Nusayriyye*, (Beirut: y.y.1863), 7-34; Mustafa Öz, "Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/ 548-550.

³⁷⁰ Hüseyin Türk, *Anadolu'nun Gizli İnanıcı Nusayrilik*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), 48; Öz, "Nusayriyye", 187; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 311.

³⁷¹ Turan, "Kitabu'l- Mecmu'unun Tercümesi", 15.

³⁷² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 592.

ile Ali, Allah'tır, manadır. Kendi nurundan Muhammed'i yaratmıştır ve o isimdir, Muhammed ise Selmân-ı Fârisi'yi yaratmıştır o da bâbtır.³⁷³ Nusayriler inançlarının temelinde aşırı bâtinî fikirlerin bulunması ve muhaliflerinin saldırılarından kaçınmak için Ali, Muhammed ve Selmân arasındaki ilişkiyi takıyye ve gizlilik gereği belli sembollerle ifade etmişlerdir. Gizli semboller "AMS" olarak ifade edilmektedir. Buna göre Ali ع (A), Muhammed م (M) , Selmân س (S) harfleriyle sembolize edilir ve ortaya AMS üçlemesi çıkar. Böylece AMS fırkanın sembolü ve sır olarak ortaya çıkmıştır.³⁷⁴

Nusayrilere göre aşkın, içkin ve bilinmez nitelikte olan bir tanrı vardır. O birdir, onun eşi, benzeri ve ortağı yoktur. O saf haliyle bilinemez ve anlaşılmazdır. Allah sadece somut bir varlık olmayıp onun hem nasûti (beşeri, görünen) hem de lahûtî (ilahi, görünmeyen) iki yönü bulunmaktadır. Tanrı, kullarının kendisini tanıyabilmesi için nâsutî kalıba girerek insanlara tecelli etmektedir. Bundan dolayı Hz. Ali'nin şahsında zuhur edip, Ali şeklinde insanlığa kendini göstermiştir. Nitekim tanrı daha önce altı kez beşeri kalıba girerek tezahür etmiş ve yedincisi Hz. Muhammed döneminde Hz. Ali'nin bedenine girerek gerçekleşmiştir. Toplamda yedi devir olarak tamamlanan bu süreçler sırasıyla Âdem, Nuh, Yakub, Musa, Süleyman, İsa ve Hz. Muhammed dönemlerinde gerçekleşmiştir. Yani bu dönemlerde sırasıyla yedi kişiye tecelli etmiş ve onların bedenine hulûl etmiştir. Bunlar sırasıyla; Habil, Şit, Yusuf, Yuşa, Asef, Şem'unu's-Safa (Petrus) ve Ali b. Ebi Talib'dir.³⁷⁵

Nusayrilere göre Ali Zâhirde imam, batında ise mabud ve ilahtır. Ali ya doğrudan doğruya ilahtır ya da Allah, Ali'ye hulûl etmiştir. Bu sebeple ilah olmuştur. O doğmamış, doğurmamış ve ölmemiştir. Ali bulutlarda sakın olup, gök gürültüsü onun sesi, şimşek ise gülümsemesidir. O Muhammed'i natık yani kendine sözcü tayin etmiş olup, gece onunla beraber gündüz ise ondan ayrıdır. Çünkü Ali gündüz vakti, varlığına delalet eden aydınlatıcı nuru âleme salar. Muhammed de Ali'nin nurundan meydana gelmiş ve onun ulûhiyetine delalet etmektedir.³⁷⁶ Ali yani Mânâ Nusayrilere göre tek olan, ihtiyaçsız, zatıyla kâim, ilim, kudret ve fiil sahibidir. Kendisinden başka ilah yoktur. O sayıya girmediği gibi bir cesetle de cesetlenemez. Zuhur ettiği ceset onun gerçek ceseddeğildir. O kalpleri ve gözleri çeviren olması sebebiyle, insanlar onu beşer şeklinde görmektedir. Onun gerçekliği rab oluşuna, sureti ise

³⁷³ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 402; Şek'a, *İslam Bilâ Mezahib*, 335-336.

³⁷⁴ Louis Massignon, "Nusayriler", MEBİA, (İstanbul: MEB Yayınları, 1964) 9/367; Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 37; Türk, *Anadolu'nun Gizli İncancı Nusayrilik*, 48; Öz, "Nusayriyye", 187; Şek'a, *İslam Bilâ Mezahib*, 335-336; Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtiniyye fi Alemi'l-İslam*, 351-352.

³⁷⁵ Massignon, "Nusayriler", 9/367-368; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 1/1219-1220; Türk, *Anadolu'nun Gizli İncancı Nusayrilik*, 49.

³⁷⁶ Şek'a, *İslam Bilâ Mezahib*, 335.

insanların ona ihtiyacı sebebiyledir. Çünkü insanlar onu ancak bir beşer şeklinde görebilirler, bu suretin gerçekliği ise mevcut değildir.³⁷⁷ Nusayrilere göre Allah'ın insan suretini (nâsutîlik) bürünmesi, onun insan olduğu anlamına gelmez, insan suretinde tezahür etmiş olmasına rağmen, O gerçekte ilahtır.³⁷⁸

Nusayrilerin inanç üçlemesi olan AMS'nin ikinci unsuru isim denilen, "M" harfiyle ifade edilen ve ilah olan Ali'nin delili olan Muhammed, Ali'nin özel nurundan yaratılmıştır. Din dilinde bir adı da "hicab"tır. Bu unsur Kur'an'da Muhammed olarak geçer. Keza Kur'an'da bazı surelerin başında olan elif, lam, mim, ta, sin, mim gibi huruf-ı mukattaa ismin gizli adlarındandır.³⁷⁹ Nusayri itikadına göre Muhammed bâb olan Selmân-ı Fârisî'yi yaratmıştır.³⁸⁰ Nusayrilerin inanç üçlemesi olan A.M.S.'nin üçüncü unsuru olan "S" harfiyle ifade edilen ve bâb adını alan Selmân, Muhammed tarafından yaratılmış yahut Muhammed denilen akıldan sudur etmiş küllî nefistir.³⁸¹ Nusayri inancına göre Ali'nin nurundan yaratılmış olan Muhammed, Selmân-ı Fârisî'yi yaratmış, Selmân ise semaların ve arzın anahtarları veya hükümranlılığı kendilerine verilmiş olan beş yetimi yaratmıştır.³⁸² Bâb olan Selmân-ı Fârisî'nin yarattığı beş eytam ve her birinin görevleri sırasıyla şunlardır:

1. Mikdad b. Esved: Tabiat olayları ve zelzeleyi yapmakla görevlidir.
2. Ebû Zer el- Gıfârî: Yıldızların hareketini idare etmekle görevlidir.
3. Abdullah b. Revâha: Canlıların hayatlarını idare eder.
4. Osman b. Mazûm: Rızık ve hastalıklarıyla ilgilenir.
5. Kanber b. Kadân ed-Devrî: Ruhları cesetlere göndermekle görevlidir.

Bâb olan Selmân'ın mertebesinden sonra en büyük mertebe, yetimlerin makam ve mertebeleridir. Buna göre İsim olan Hz. Muhammed nurunu Mana'dan (Hz. Ali) alır. Bâb nurunu ismin (Hz.Muhammed) nurundan, Mikdad da nurunu bâbın nurundan alır. Ebû Zer, nurunu Mikdad'dan, Abdullah b. Revaha nurunu Ebû Zer'den, Osman b. Mazûn

³⁷⁷Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 593; Öz, "Nusayriyye" 187-188; Türk, *Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrilik*, 50-56.

³⁷⁸ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 312.

³⁷⁹ Öz, "Nusayriyye" 188; Bedevi, *Mezâhibü'l- İslâmiyyîn*, 1221-1222.

³⁸⁰ Öz, "Nusayriyye" 188.

³⁸¹ Bedevi, *Mezâhibü'l- İslâmiyyîn*, 1/1222-1223.

³⁸² Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 402; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 594.

nurunu Abdullah b. Revâha'dan, Kanber ise nurunu Abdullah b. Revâha'dan alır. Aralarında böyle bir hiyerarşi bulunmaktadır.³⁸³

Nübüvvet

Nusayrilerin nübüvvet inancı, ulûhiyet inançları gibi aşırı bâtinî tevillere dayanmaktadır. Yukarıda anlatıldığı üzere, Allah keyfiyetinin, mahiyetinin bilinmesi için birtakım varlıklara hulûl eder. Hulûl ettiği bu varlıklara bazı kişileri kendisi için isim (peygamberler) yapar, bunları mananın(Tanrı) anlaşılması için vesile kılar. Yani peygamberler, Tanrı'nın nâsutî kalıba girdiği bedenler veya bu bedenleri haber veren kimseler olup, ilahi azametın manasını bizlere tanıtan kişilerdir.³⁸⁴ Bu şekilde tanıtılan peygamberler Nusayrilere göre yeryüzüne cesetsiz bir şekilde iner ve orada yaşarlar. Ancak bu onların cisminin hakikati değildir. Onlar yemez, içmez, evlenmez, çocuk edinmez, eşleriyle ilişki içerisine girmezler.³⁸⁵

Nusayrilerin melek inancına göre meleklerin sayısı bilinemeyecek kadar çoktur. Gökteki yıldızlar aslında birer melektir. Bu sebepten dolayı yıldızlar kutsal varlıklardır. Her bir yıldız ayrı bir meleği temsil eder ve bunların her birisinin dünyada bir karşılığı vardır. Mesela en büyük yıldız olan Zühâl yıldızının dünyadaki karşılığı Mikdad b. Esved, Terazi yıldızının karşılığı Ebû Zer el-Gıfârî'dir.³⁸⁶ Geri kalan yetimler de melektir. Arşı taşıyan melekler sekiz tanedir. Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hamdân Hasîbî de birer melektir.³⁸⁷ Ayrıca Nusayri olup da nefesine hâkim olan herkes melektir.³⁸⁸ Nusayrilerin kitap inancına göre ise dört büyük kitabın da hak olduğuna inanılır ancak bu ilahi mesajlarda asıl olan Zâhirî anlam değil bâtinî anlamdır.³⁸⁹

Âhiret İnancı ve Tenâsüh

Nusayri inancının bir diğer esası ise âhiret inancıdır. Ancak onların âhiret inancı Müslümanlardan farklı bir şekilde bâtinî esaslarla şekillenmiş bir inançtır. Onlara göre Müslüman inancında var olan mükâfat ve cezanın karşılığı olan cennet ve cehennem bu dünyada olacaktır.³⁹⁰ Nusayrilere göre cennete sadece Ali'nin ilahlığını ve diğer Nusayri

³⁸³ Massignon, "Nusayriler, 9/367-368; Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 110; Öz, "Nusayriyye" 188-189; Uluçay, *Nusayrilik; İnanç esasları-Tenasüh*, 16-18; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 594-595; Hatîb, *el-Hareketü'l-Bâtiniyye fi Alemi'l- İslam*, 360.

³⁸⁴ Massignon, "Nusayriler, 9/366-368; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 314.

³⁸⁵ Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 52; Ezenî, *Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye*, 24-25.

³⁸⁶ Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 47.

³⁸⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 596.

³⁸⁸ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 316.

³⁸⁹ Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 51; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 596.

³⁹⁰ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 316; Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 54-55.

inançlarını kabul edenler girecektir. Ali'nin ilahlığını kabul etmeyenler ise Cehenneme girecekleridir. Günahkâr Nusayriler ise günahlarından arınıncaya kadar Hristiyan ve Müslüman olarak dünyaya geri geleceklerdir.³⁹¹ Nusayrilere göre ceza ve mükâfat bu dünyada verilecektir. Bu da ruhların tenâsühü³⁹² ile mümkün olmaktadır. Günahkâr insan, kendi mertebesinin aşağısındaki bir değerde bulunan bir başka insan, hayvan veya bitki şekline girecek ve bu hayatında eziyet çekerek yaşayacaktır. Gerçek manada mümin olan Nusayriler ise yedi kez diğer insanların suretine bürünecek daha sonra da ruhu yıldızlar arasında kendisine ayrılmış olan yere ulaşacaktır.³⁹³ Günahkâr Nusayriler de Hristiyan veya Müslüman şeklinde ya da bir hayvan olarak tenâsüh hayatı yaşayıp cezalarını çektikten sonra yıldızlara yükselecektir.³⁹⁴ Çok çirkin amel işleyenler ise necis hayvanlar ve haşerelerin bedenlerinde doğarak tenâsüh hayatı yaşayacaklardır.³⁹⁵ Bu durum devirler boyu sürüp gidecektir. Sonunda beklenen Mehdî ortaya çıkacak ve hepsi birlikte insan şekline döndürülüp öldürülecektir.³⁹⁶

Takıyye İnancı

Bir tehlike karşısında kişinin gerçekte benimsediği görüş ve kanaatin aksini izhar etmesi anlamına gelen takıyye³⁹⁷ ile Nusayrîler, hem kendi inançlarının başkaları tarafından bilinmemesini sağlamışlar, hem de değişik baskılar altında kalan mensupları ile özellikle de mezhep büyüklerini korumuşlardır.³⁹⁸ Nusayrîler, aslında inançlarını son derece gizli tutarlar. Öğretiler, uzun bir üyeliğe kabul süreci içinde öğretilir. Bu süreç, ancak uygun görülen on dokuz yaşına basmış erkekler için başlar.³⁹⁹ Kadınlar fıtraten zayıf varlıklar olduğu için mezhep sırları onlara öğretilmez, bundan dolayı kadınlar mezhebe de dâhil edilmez.⁴⁰⁰

Nusayrîler, inanç esaslarını gizleme şartından dolayı diğer gruplar arasından onlardan biriymiş gibi görünürler. Müslümanların arasına girdiklerinde oruç tuttuklarına, namaz kıldıklarına yemin ederler. Müslümanlarla mescide gittikleri zaman namazda bir şey okumadan

³⁹¹ Sinanoğlu, *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*, 54.

³⁹² Tenasüh, insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen mânevî unsurun ölümden sonra bu âlemde başka bir bedene geçmesidir. Batı dillerindeki karşılığı *reenkarnasyon*, Türkçedeki karşılığı ise *ruh göçü* veya *yenidendoğuştur*. Detaylı bilgi için bk. Ali İhsan Yitik, "Tenâsüh", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/443-446.

³⁹³ Öz, "Nusayriyye" 190; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 1/1233; Hatîb, *el-Hareketü'l-Bâtuniyye fi Aleml-İslam*, 355-356.

³⁹⁴ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 319-320.

³⁹⁵ Öz, "Nusayriyye" 190; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 596; Ezenî, *Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye*, 81; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 1/1233.

³⁹⁶ Öz, "Nusayriyye" 190; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 596. Ayrıca bk. Türk, *Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrilik*, 243-279.

³⁹⁷ Detaylı Bilgi için bk. Mustafa Öz, "Takıyye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/453-454.

³⁹⁸ Hatîb, *el Hareketü'l- Bâtuniyye fi Aleml-İslam*, 373-374.

³⁹⁹ Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtuniyye fi Aleml-İslam*, 374.

⁴⁰⁰ Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 402; Batur, "Nusayriliğin Teşekkülü ve İnanç Esasları", 72.

eğilip kalkarlar.⁴⁰¹ Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a küfredeler.⁴⁰² Bu davranışlarının gerekçesi, kendilerini beden, diğer insanları da elbise şeklinde düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. İnsan herhangi bir elbiseyi giydiğinde ona zarar vermez. Kim böyle davranmazsa delidir. Çünkü sokakta çıplak gezmek akıllının yapacağı iş değildir.⁴⁰³ Nusayrîlerin bu gizlilik anlayışı yüzünden Nusayrî inancını ihtiva eden eserler asırlarca gizli kalmış, inanç esaslarını açıklama cesaretini gösteren bazı kimseler, müessir cezalara çarptırılmışlardır. Adanalı Süleyman Efendi'nin *el-Bâkuretü's-Süleymâniyye* adlı eserini yazıp neşrettikten sonra 1863 yılında Tarsus'ta öldürülmesi, buna bir misal teşkil etmektedir.⁴⁰⁴ Nitekim Süleyman Efendi, Nusayrî sırlarını kendisine öğreten nakîbin şöyle dediğini belirtmiştir: “Kafanın, ellerinin ve ayaklarının parçalanmasını istemiyorsan, bu büyük sırrı açma!” Bu lafızlar, aynı zamanda mezhebin sırlarını öğrettikleri herkese dinî bir törende söylenmektedir. Yani onlar, sırrı açıkladıkları kimseleri, önce etini paramparça edip kanını içeceklerini belirtmek suretiyle çok acı bir ölümle tehdit etmekte, ondan sonra sırlarını bildirmektedirler.⁴⁰⁵ Nusayrîliğin takıyye anlayışı o kadar sıkı bir şekilde sürdürülmüştür ki, İslâm tarihinde onlar hakkında aşırı şüpheler oluşmuş ve onların dini ortadan kaldırmak isteyen mülhidler oldukları ileri sürülmüştür. Nitekim İbn Teymiyye onlar hakkındaki meşhur fetvasında onların müşrik, mülhid, kâfir hatta bunlardan da tehlikeli olduklarını, bunların kestiklerinin yenilemeyeceğini, kadınlarının nikâh edilemeyeceğini, mürted olduklarından dolayı cizye ödeyerek bile hayat hakkına sahip olamayacaklarını bildirmiştir.⁴⁰⁶

4.3.2 Nusayri İbadetleri

Nusayrilik'teki ibadetler, İslam'da mevcut olan ibadetlerle aynı isimleri taşımakla birlikte, onları bâtinî düşünceye uygun olarak tevil etmek suretiyle, gerek ferdi gerekse cemaatle ifa edilecek bir kısım ibadetlerden oluşmaktadır. Nusayrilere göre mertebeleri Zâhir ve batın olarak bilmek, ibadetin zirvesini teşkil eder. Bu mertebelerin ayrımını yapabilen, batınının ne olduğunun bilen kişinin üzerinden câhillerin ve kusurluların yapmış olduğu farzlar ve diğer ibadetler düşer.⁴⁰⁷

Namaz ibadetleri İslamiyet'teki uygulamadan tamamen farklıdır. Şekil ve içerik olarak önemli farklar mevcuttur. Onlar namazı sesli yapılan dua şeklinde kabul edip uygularlar. Ferdi

⁴⁰¹ Ezenî, *Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye*, 82.

⁴⁰² Ezenî, *Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye*, 82.

⁴⁰³ Ezenî, *Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye*, 82; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 323.

⁴⁰⁴ Öz, “Nusayriyye” 191; Öz, “Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye”, 4/548-550.

⁴⁰⁵ Ezenî, *Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye*, 4-7.

⁴⁰⁶ Fetva metni için bk. Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 1/1189-1190.

⁴⁰⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 597.

ve cemaat halinde uygulanan iki çeşit namazları vardır.⁴⁰⁸ Gerçek namaz, Ali'ye açılan kalbin niyazı şeklinde olduğundan ferdi yapılmalıdır. Ancak özel günlerde, bayramlarda ve büyük şeyhin beldeleri ziyareti esnasında cemaat ile yapılan son derece gizli bir namazları vardır. İbadetleri öncesinde abdest alınmasına gerek yoktur.⁴⁰⁹ Namazın kılınacağı yer önemli değildir. Yürürken, yolculuk yaparken, bir araç içerisinde yapılabilir. Bunun için kibleye dönülmez, herhangi bir yere dönülebilir.⁴¹⁰ Nusayri inancına göre beş vakit namaz, beş masuma tahsis edilmiştir. Öğle namazı Hz. Muhammed'e, ikinci namazı Hz. Fâtıma'ya (Fatır), akşam namazı Hz. Hasan'a, yatsı namazı Hz. Hüseyin'e ve sabah namazı Muhsin'e⁴¹¹ tahsis edilmiştir.⁴¹² Bu beş vakit namaz bu beş kişiye tahsis edilmiş ve bu beş kişinin adını anmakla ve dua etmekle namaz tamamlanmış olur.⁴¹³ Cemaatle idrak edilen namazlara kadınların dâhil olması kesinlikle yasaktır. Nitekim Nusayrilere göre kadınlar hoş ve değersiz varlıklardır. Kadınlar iblis tarafından yaratılmış varlıklardır. Bundan dolayı kadınlar hor görülmeğe layık olan, mezhebin sırlarının kendilerine açıklanmaması gereken kişilerdir. Onların hiçbir dini sorumluluğu yoktur. Bu inançları yüzünden masum olarak gördükleri Hz. Fâtıma'nın adını kullanmaktan kaçınıp, bu kelimenin müzekkeri olan "Fâtır ya da Fâtım" ismini kullanmayı tercih ederler.⁴¹⁴

Nusayrilerde bilinen şekliyle bir oruç yoktur. Oruç Hz. Peygamber'in babası Abdullah b. Abdulmuttalib'in sessizliğini temsil etmektedir. Bundan dolayı oruç, bâtinî bir kısım sırları diğer mezheplerin mensuplarından saklamak ve onlara ifşa etmemektir.⁴¹⁵ Nusayrilerdeki bir diğer ibadet ise zekâtıdır. Zekât, Nusayri inancına göre Selmân-ı Fârisî'yi temsil etmektedir. Zekât mezhebin gereklerini öğrenip başkasına aktarmak ve cemaatin işlerini yürütmektir. Ne olursa olsun cemaatin işlerini yürütebilmek için maddi desteğe ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sebeple toplumun işlerini düzenleyen şeyhlere, emeklerinin karşılığı olan bir maddi destekte bulunmak da zekât kapsamına girmektedir.⁴¹⁶ Nusayrilerde hac ibadeti ise Nusayri büyüklerinin türbelerine yapılan ziyaretten ibarettir.⁴¹⁷ Nusayrilikte türbe ziyareti çok önemli bir görevdir.

⁴⁰⁸ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 406.

⁴⁰⁹ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 382.

⁴¹⁰ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 407.

⁴¹¹ Muhassin olarak da bilinen, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dan olan küçük yaşta veya anne karnında öldüğü belirtilen çocuklarıdır. Bk. İlyas Üzüm, "Muhassin b. Ali b. Ebû Talib" *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/21-22.

⁴¹² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 597-598; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 407.

⁴¹³ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 382.

⁴¹⁴ Öz, "Nusayriyye", 190-191; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 403.

⁴¹⁵ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 598.

⁴¹⁶ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 598; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 408.

⁴¹⁷ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 408.

Ziyaretgâh olarak kullanılan yüzlerce türbeleri bulunmaktadır. Ölmüş olan şeyhlerinin mezarlarına kubbeler yapılarak beyaza boyanır.⁴¹⁸

4.2.3 Nusayrilikte Din Adamları ve Mezhebe Giriş

Nusayrilikte din işlerini yürüten dört sınıf bulunmaktadır. İlki *Büyük Şeyh*'tir. Ali'nin yeryüzündeki gölgesi ve vekili olarak kabul edilen büyük şeyhin son derece büyük ve geniş yetkisi bulunmaktadır. İnsanüstü yetkilerinin olduğuna inanılan büyük şeyh, son derece saygı görür. Her bölgede sadece bir kişiden oluşmaktadır. Şeyh ve imam adaylarını büyük şeyh belirler.⁴¹⁹ İkincisi *şeyh*'tir. Soylarının meleklerden geldiğine inanılan şeyhlerin sayısı oldukça fazladır. İnançlarına göre melekler, kanunları ve kuralları belirlemek için bu şeyhlere hulül etmiştir. Vazifeleri dini konularda cemaatin ihtiyaçlarını gidermektir. Bunlar Ali'nin huzurunda cemaatlerinin affı için şefaathçi olacak olan gruptur. Cemaatin manevi önderleri olup, merasimlerin ve ziyaretlerin idarecileridir. Sosyal anlamda toplumun en itibarlı kişilerinden olan şeyhlerin, şeyh olabilmesi için şeyh soyundan gelmeleri gerekmektedir.⁴²⁰ Üçüncü din adamları *Nüveb* veya *Nüvvâb*'dır. Aşağı derece şeyhleri olarak bilinirler. Şeyh olmayan fakat şeyhlere vekâlet eden, ileride şeyh olma ihtimalleri bulunan kişilerdir. İyi bir eğitim gören ve kendini ispatlayan kişi büyük şeyhin onaylamasıyla şeyh olabilmektedir.⁴²¹ Sonuncusu ise klasik Nusayri sisteminde olmayan, II. Abdülhamid tarafından kendilerinin Müslüman olduğunu söyleyen cemaat mensupları için, kadro tahsis edilip, mevcut imamet ve hitabet görevlerine atanmalarıyla ortaya çıkmış, din görevlileri sınıfı olan *imamlardır*. Bunlar Nusayrilerin bulunduğu bölgelerde mevcut bulunan camilerde ezan okumakla birlikte, nadiren namaz kıldıran kişilerdir. İmamlar cemaatin asıl önderleri olmayıp, asıl önderler yukarıdaki üç sınıftır.⁴²²

Nusayrilikte mezhebe giriş belli aşamalarla gerçekleşmektedir. Mezhebe dâhil edilecek çocuğun erkek, sağlıklı sekiz-on yaşından büyük veya on altı-on sekiz yaşını tamamlamış olması gerekir.⁴²³ Daha önce de söylenildiği gibi kadınlar mezhebe alınmamaktadır. İlgili şartları sağlayan çocuk mezhebe girecek yaşa gelince, babası onu güvendiği bir Nusayri büyüğüne teslim eder ve onun çocuğun müşidi olmasını ister. Nusayri büyüğü çocuğu iyice tanır ve onun manevi babası olur. Müşid çocuğu tanıyanlardan güvenilir olduğuna dair şeyhin

⁴¹⁸ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 408; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 599; Türk, *Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrilik*, 159.

⁴¹⁹ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 408

⁴²⁰ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 408; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 600.

⁴²¹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 601.

⁴²² Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 601; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 409.

⁴²³ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 409

huzurunda teminat alır. Çocuğun mezhebin sırlarını vermemesi gerektiği, aksi halde sonu ölüme giden cezalarla cezalandırılacağı açıkça ifade edilir. Daha sonra üç meclisten oluşan merasimle çocuğun mezhebe girişi sağlanmış olur. Bu şekilde mezhebe giriş üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamaya “Meşveret Cemiyeti” adı verilir. Bu aşamada çocuk gizli olarak şeyhin veya ileri gelen mezhep mensuplarının evinde bu meclise katılır. Çocuk burada nefsinin alçalttığını, şeyhe itaat edeceğini ifade ederek birtakım kuralları yerine getirir. Ulûhiyetin sembolü olarak kabul edilen bir kadeh şarabı içtikten sonra gizlilik esaslarına uyacağına riayet edeceğine söz verir. Ardından “AMS” harflerinin manaları söylenmeksizin çoğu tekrar ettirilir ve ilk cemiyet tamamlanmış olur.⁴²⁴

Meşveret cemiyetinden yaklaşık kırk gün sonra “Melik Cemiyeti” yapılır. Bu merasimde şeyhin yanında bulunan bir nakip, mezhebe giriş adayına bir kadeh şarap verdikten sonra “AMS” sembollerinin açılım ve manalarını açıklar.⁴²⁵ Bunu her gün beş yüz defa tekrar etmesini söyledikten sonra Kitabu’l- Mecdû’nun bazı kısımları adaya öğretilir. Üçüncü ve son aşama ise “Yeni Bir Hayata Davet Merasimidir.”⁴²⁶ Adayın tam olarak mezhebe kabul edildiği bu merasimde aday, ileri bir ailenin çocuğu ise yedi ay sonra, avamdan ise dokuz ay sonra yapılır. Bu defa büyük bir salonda büyük şeyhi temsilen ortada imam, sağ ve sol tarafında nakib ve necib bulunur. İmam Hz. Ali’yi, nakib Hz. Muhammed’i, necib de Selmân-ı Fârisî’yi temsil eder.⁴²⁷ Nakibin sağında havarileri temsilen on iki oturur. Necibin solunda ise yirmi dört kişi oturur. Bunların on ikisine necibler denir ve Kitabu’l-Mecdû’nun beş defa tekrar edildiğine şahitlik ederler. Diğer on iki kişi ise havarilerin koruyucularıdır. Nakibin sağındaki on iki ise İmamiyye’nin on iki imamını temsil etmektedir. Merasim başlayınca imam, sır saklayacağına dair adaydan söz ister. Havariler onun sır saklayacağına dair şahitlik ederler. Bu arada on iki havari sır saklamadığı takdirde öldürüleceğini adaya bildirir. Bu arada merasimde bulunanlar ve aday, birer kadeh şarap içerler. Bu uygulamalar tamamlandıktan sonra aday, artık ulûhiyet sırrına ermiş olur ve Nusayri toplumunun sadık bir ferdi olur.⁴²⁸

4.3 Dürziyye

Dürzilik, Fâtımi İsmâilîlerinin altıncı halifesi olan Hâkim Biemrillâh (ö. 411/1021) döneminde İsmâiliyye’ye muhalefet ederek ve Hâkim’in ilahlığını kabul ederek ortaya çıkmış aşırı bir fırkadır. Dürzi isminin kaynağı, fırkanın dâîlerinden olan Muhammed b. İsmâil ed-

⁴²⁴ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 410.

⁴²⁵ Türk, *Anadolu’nun Gizli İncancı Nusayrilik*, 96.

⁴²⁶ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 410.

⁴²⁷ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 410.

⁴²⁸ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 602; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 410.

Dürzi ya da ed-Derezî'ye (ö. 410/1020) nispet edilmektedir. Ancak fırka mensupları bu isimlendirmeyi kullanmayı tercih etmezler. Onlar kendilerine “Muvahhidûn” ya da “Ehlü't-Tevhid” denilmesini tercih ederler.⁴²⁹ Son dönemlerde mezhebin önde gelenleri, misafirperverliklerinden dolayı kendilerine “Benû Mâruf” demektedirler.⁴³⁰ Ancak Dürzilik isimlendirmesi zaman içerisinde yaygınlaşarak fırka mensupları tarafından kabullenilmiştir.⁴³¹

4.3.1 Hâkim Biemrillâh'ın Hayatı

Dürzilik Hâkim Biemrillâh'ın ilahlığının iddia edilmesiyle ortaya çıkmış bir mezheptir bundan dolayı Hâkim'in hayatının ve ilahlığa giden iddialarının bilinmesi gerekmektedir. Asıl adı Ebû Ali Mansur b. Aziz'dir. 23 Rebûlevvel 375/13 Ağustos 985'te doğmuştur. 383/993 yılında sekiz yaşında veliaht tayin edildi. 386/996 yılında on bir yaşında halife oldu.⁴³² On beş yaşına kadar babası Aziz'in vasiyeti üzerine Ebû'l-Futûh Bercevan'ın vasiliğinde halifeliğini devam ettirdi.⁴³³ Ancak bu süreçte halifeliği sadece ismen vardı. Devlet idaresi Bercevan'ın elindeydi. Bercevan'ın tek başına iktidarda olması ve keyfi uygulamalarından rahatsız olan Hâkim 390/1000 tarihinde Bercevan'ı öldürerek tek başına Fâtîmi hilâfetinin başına geçmiş oldu.⁴³⁴ Hayatı boyunca birbirinden tuhaf ve çelişkili faaliyetler içerisinde olan Hâkim, ulûhiyeti ilan edilmeden önce sık sık gittiği Kâhire yakınlarındaki Mukattam Dağına gider ve geceleri vaktini orada geçirirdi. Âdeti üzerine 411/1021 tarihinde yine gittiği Mukattam Dağından dönmedi ve kendisinden bir daha haber alınamadı.⁴³⁵ Birkaç gün sonra bindiği eşeği yaralanmış ve elbiseleri parçalanmış bir şekilde bulundu. Nasıl öldüğü tam olarak bilinmeyen Hâkim'in ölümüyle ilgili bazı rivayetler bulunmaktadır. İlk rivayete göre Hâkim, kendisine ağır ithamlarda bulunduğu ve gayri meşru ilişki içerisinde bulunduğunu düşündüğü kız kardeşi Sittül-Mülk tarafından öldürtülmüştür.⁴³⁶ İkinci rivayete göre ise Hâkim, Dürziler tarafından öldürülmüştür. Dürzilerin ilah olarak gördükleri Hâkim'i öldürme sebepleri, onun gaybete girdiği ve göğe çıktığı izlenimini vererek mezheplerinin selametini kazandırmaktır.⁴³⁷ Dürzilere

⁴²⁹ Mustafa Öz, “Dürzilik” *MAÜİFD* 7-8-9-10 (1989-1990-1991-1192), 486.

⁴³⁰ Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 435.

⁴³¹ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 547.

⁴³² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/514-542; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/431; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/292; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk. Necib Mustafa Fevz (Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 2004), 28/105.

⁴³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/431

⁴³⁴ Makrizî, *İtti'azu'l-Hunefa*, thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed (Kâhire: y.y.1996), 2/25-26; İbnü'l-Kalanî, *Zeylû Tarihi Dimeşk*, thk. H. F. Amedroz (Leiden: y.y.1908). 55-56; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/21.

⁴³⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/79-80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/579.

⁴³⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/127; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/79-80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 7/579.

⁴³⁷ Daftary, *İsmaililer*, 299.

göre Hâkim'in kayboluşu inananlara imtihan olsun diye, tanrısal varlığın kendi isteği ile gaybete çekilmesidir.⁴³⁸ Bu düşünceden dolayı Dürziler Hâkim'in hayatta olduğuna, onun ölmediğine ve kıyamette kesinlikle döneceğine inanmaktadırlar.⁴³⁹ Ancak kabul edilen görüşe göre Hâkim kız kardeşi tarafından öldürülmüştür. Çünkü Hâkim döneminde herhangi bir etkinliği olmayan Sittül-Mülk'ün, Hâkim'in ortadan kaldırılmasıyla yeni halife Zâhir'in naibeliğini üstlenmesi ve ülkeyi ölene kadar tek başına yönetmeye çalışması, Hâkim'i onun öldürttüğü ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁴⁴⁰

Hâkim, yirmi beş yıllık hilâfeti boyunca birbirinden tuhaf, çelişkili, baskıcı uygulamalarıyla ve dinlere ve mezheplere yaklaşımıyla kendisinden en çok söz ettiren halife olmuştur. Yaptığı uygulamaların ilki 390/1000 yılında veziri Bercevan'ı öldürtmesi olmuştur. Ardından hilâfeti boyunca pek çok devlet adamını ve kadıları öldürmüştür.⁴⁴¹ 391/1001 yılında geceleri Mısır sokaklarının, çarşıların ve dükkânların tamamının aydınlatılmasını, alışverişlerin gece yapılmasını emretmiştir.⁴⁴² Döneminde İsmâîlî akideye taassup derecesinde bağlanan Hâkim, bundan dolayı zimmilere ve İsmâîl olmayan Müslümanlara acımasız baskılar uygulamıştır.⁴⁴³ 395/1005 yılında bütün mescitlere, cadde ve sokaklara Ashab-ı Kiram'a karşı küfürlü sözler yazılmasını emretti. İki yıl boyunca devam ettirdiği bu uygulamayı sonlandırdı.⁴⁴⁴ Aynı tarihte Hristiyan ve Yahudilerin zünnar bağlamalarını ve farklı elbiseler giymelerini emretti.⁴⁴⁵ Ayrıca Kâhire ve Fustat arasında yaptırdığı bir mescide Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in naaşlarının nakletme hazırlığı içerisinde olduğu ancak Medinelilerin olayı haber alması üzerine bundan vazgeçtiği rivayet edilir.⁴⁴⁶ Bu tarihte yine Yahudilerin siyah imame takmalarına, Müslümanlar ile aynı gemiye binmemelerine, Müslümanların eşeklerine binmemelerine, onlarla ayın hamamı kullanmalarına dair bir sicil çıkardı.⁴⁴⁷ Yine bu sene arpadan yapılan bir içki türü olan fukka içilmesini, muluhiye, cırcır, mütevekkiliye ve pulu olmayan balık yenmesini yasakladı.⁴⁴⁸ Yine bu sene taze hurma satışını

⁴³⁸ Ahmet Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 105.

⁴³⁹ E. Toftbek, "Kısa Dürzi İlmihali", trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, *AÜİFD*, 25 (1982), 216.

⁴⁴⁰ Aytakin Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik* (Bursa, Emin Yayınları, 2012), 165; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 104.

⁴⁴¹ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 65.

⁴⁴² Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, s. 66.

⁴⁴³ Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, 4/ 58; Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 66.

⁴⁴⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/293. Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefa*, 53-54; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/558.

⁴⁴⁵ Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefa*, 53.

⁴⁴⁶ Abdü'l Mün'im el-Himyari, *Ravdu'l-Mi'tar fi Haberi'l-Aktar*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1974), 450; Lütfullah Çelebi, *Tercüme-i Risale-i Fâdihatü'l-Mülhidîn Ashabi'n-Nüşûz mine't-Teyâmüneti ve'n-Nusayriyye ve'd-Durûz*, (Fatih, 2916), 41b.

⁴⁴⁷ İbn Tağrıberdî, *Nücumu'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*: (Kâhire: y.y. 1970), 3/193; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/ 560.

⁴⁴⁸ Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefa*, 2/53-54; Bedevi, *Mezâhibü'l- İslâmiyyîn*, 2/ 557.

yasakladı. Bu emirlere uymayanları öldürmekten hiç çekinmedi.⁴⁴⁹ Ayrıca bu dönemde içki satışını durdurmak için üzüm bağlarını tahrip edip yaş üzüm satışını yasakladı.⁴⁵⁰ Bu dönemdeki bir diğer uygulaması, şehirdeki bütün köpekleri öldürmüş olmasıdır.⁴⁵¹ Son olarak bu sene öğle ezanının saat yedide, ikindi ezanının saat dokuzda okunmasını emretti.⁴⁵² 397/1007 tarihinden itibaren Sünnîlere karşı uygulamış olduğu baskıcı politikaları sonlandırdı. Bunun için daha önce cami duvarlarına ve sokaklara astırdığı sahâbîlere küfür içeren yazıları kaldırttı.⁴⁵³ Ve on senedir kılınması yasak olan teravih namazının tekrar kılınmasına müsaade etti.⁴⁵⁴ Aynı yıl daha önce yasaklamış olduğu yaş üzüm satışıyla birlikte kuru üzümün de satışını yasakladı.⁴⁵⁵ 399/1009 yılında Hristiyanlar için kutsal kabul edilen Kumame/ Kıyamet Kilisesi'ni yıktırıp içerisindeki bütün eşyaları yağmaladı.⁴⁵⁶ Aynı yıl yine birçok kiliseyi yıktırmıştır.⁴⁵⁷ Yine bu sene daha önce kılınmasına izin verdiği teravih namazını tekrar yasakladı ve yasağa uymayanları öldürdü. Ancak bu yasak 408/1017 yılında kaldırıldı.⁴⁵⁸ 403/1013 yılında İslamiyet'i kabul eden Hristiyanların hürmet görececeklerini, reddedenlerin ise boyunlarına ters haç takarak dolaşmalarını, Yahudilerin ise boyunlarına buzağı kafası takmalarını emretti. Bu emirden sonra birçok gayri Müslim ülkeyi terk etmiş bir kısmı ise Müslüman olmuştur. Yayınladığı ikinci bir emirde dinini terk etmeyen Hristiyanların boyunlarına 4 kıyye ağırlığında tahtadan haç takmalarını, Yahudilerin ise 6 kıyye ağırlığında tavukyağı resmini taşıyan bir tahta takmalarını, bu emirlere uymayanların öldürüleceğini emretmiştir.⁴⁵⁹ Yine bu tarihte daha önce huzuruna girenlerin yeri öperek, secdeye kapanmalarını yasaklamış, kendisine sadece “es-selamü alâ Emiri'l-Mü'minîn” denilmesini istemiştir.⁴⁶⁰ Bu tarihte Hâkim, zühd hayatına yönelmiş yün elbise ve siyah yünden imame takmaya başlamıştır ayrıca at yerine eyerli eşeğe binmeyi tercih etmiştir.⁴⁶¹ 404/1014 kadınlara ayakkabı yapımı ve satımını, hamamlara girmelerini ve evlerden dışarı çıkmalarını yasaklamış

⁴⁴⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/293.

⁴⁵⁰ Yahya b. Said el-Antakî, *Tarihu'l-Antakî*, thk. Ömer Abdusselam et- Tedmûrî, (Trablus, Cirus Bers, 1990), 243-254.

⁴⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/ 293.

⁴⁵² Makrizi, *İtti'azu'l- Hunefa*, 2/53.

⁴⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/ 293. Makrizi, *İtti'azu'l- Hunefa*, 69.

⁴⁵⁴ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 70; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/557.

⁴⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/ 294; Makrizi, *İtti'azu'l- Hunefa*, 69.

⁴⁵⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/ 294; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/39-40; ⁴⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 7/503.

⁴⁵⁷ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 71.

⁴⁵⁸ İbn Tağrîberdî, *Nücumu'z-Zahire*, 3/177.

⁴⁵⁹ Antakî, *Tarihu'l-Antakî*, 295; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/ 294; Makrizi, *İtti'azu'l- Hunefa*, 93-94; Abu'l-Farac, *Abu'l- Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: TTK Basımevi, 1945), 280.

⁴⁶⁰ Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefa*, 2/93-95; Bedevi, *Mezâhibü'l- İslâmiyyîn*, 2/557.

⁴⁶¹ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 74; Antakî, *Tarihu'l-Antakî*, 300; Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefa*, 2/99

ve yasağa uymayan bazı kadınları öldürmüştür.⁴⁶² 411/1017 tarihinde ölmeden önce gayr-i Müslimlere karşı uyguladığı baskıcı politikalarının tamamını sonlandırdı.⁴⁶³ Bunun üzerine zorla Müslüman olan gayr-i Müslimler tekrar eski dinlerine döndüler. Gayr-i Müslimlerden ülkeyi terk edenler geri döndüler.⁴⁶⁴ Ayrıca yıkılan kiliselerin onarılarak tekrar ibadete açılmasına izin vermiştir.⁴⁶⁵

Yukarıda görüldüğü üzere Hâkim hilâfeti boyunca çelişkilerle, taassupla ve baskıcı politikalarından oluşan sayısız uygulamayı yürürlüğe koymuştur. Yaptığı uygulamaları ve davranışları neden yaptığı konusunda birtakım ihtilaflar bulunmaktadır. Kimileri onun bunları yapmasındaki sebep olarak beyindeki sıvı eksikliğinden dolayı melankoli hastalığına tutulduğunu ve bundan dolayı kendini ilah gördüğünü ve birbirinden tutarsız faaliyetlerin içerisine girdiğini söylemektedir.⁴⁶⁶ Başka bir rivayete göre ise delirdiği için bu uygulamaları yaptığı söylenilmektedir.⁴⁶⁷ Başka bir rivayete göre ise Hâkim'in bunları yapmasının sebebi İsmâil imametinin delilidir.⁴⁶⁸ Dürzilere göre ise Hâkim'in bu tür uygulamaları onun ulûhiyetinin delilidir.⁴⁶⁹

4.3.2 Hâkim'in Ulûhiyeti ve Mezhebin Teşekkülü

Dürziliğin hazırlık süreci, gizliliğe önem veren fırkaların özelliğine uygun olarak gizli bir şekilde yürütülmüştür. Bu gizliliğin temel sebebi fırkanın düşüncelerinin Sünnîler İsmâililer tarafından tepkiyle karşılanmasıdır.⁴⁷⁰ Gizlilik esasından dolayı Dürzi davetinin ilk olarak ne zaman başladığı konusu ihtilaflıdır. Ancak mezhebin ilan ve teşkilatlanmanın sona erdiği tarih 408/1071 yılıdır.⁴⁷¹

Dürzilere göre mezhebin hazırlık süreci, Hâkim'in hilâfete çıkışından üç ay sonra başlamıştır. Dürzilere göre Hâkim hilâfete geldikten üç ay sonra yeni bir devrin/ hak devrin başladığını müjdelemek için etrafa dâîler göndermiştir.⁴⁷² Bu yeni devirde hakikat ortaya çıkacak ve Allah'ın birliğinin bilgisi, kendisini bu hareket için hazırlayan kişilere kapalı

⁴⁶²İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/61-63; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/293-298; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/557-558.

⁴⁶³Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 75.

⁴⁶⁴İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/293-298.

⁴⁶⁵ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1998) 5/1971.

⁴⁶⁶ Antakî, *Tarihu'l- Antakî*, 330-333.

⁴⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 5/294-300; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 84.

⁴⁶⁸ Ahmed Hamidü'd-Din el-Kirmânî, *Mecmuatü Resaili'l-Kirmani*, thk. Mustafa Galib (Beyrut: Müessesetü'l-Camiatü'd-Dirasetü ve'n-Neşr ve't-Tarih, 1987), 123.

⁴⁶⁹ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 79.

⁴⁷⁰ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 87-88.

⁴⁷¹ Bedevi, *Mezâhibü'l- İslâmiyyîn*, 2/562; Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 79.

⁴⁷² Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 92-93; Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 88.

kalmayacaktır. Bu yeni dönemin önünü açabilmek, alt yapısının hazırlamak ve hakikati insanlara açıklamak için üç dâî seçilmiştir. Bu dâîlerden ilki Seleme b. Abdulvehhab'dır. O ilk daveti başlatıp, yedi yıl görev yapıp, davette bulunduktan sonra Hâkim'in emriyle görevini Muhammed b. Vehb el- Kureşi'ye devretmiş ve Vehb'in emri altına girmiştir. Vehb de Allah'ın vaadinin gerçekleşeceği günü insanlara duyurmak ve vaadin hazırlığını yapmak için yedi yıl görevde bulunmuş ardından Hâkim'in emriyle görevini İsmâil b. Muhammed'e devrederek onun emri altına girmiştir. Bu dâî de seleflerinin aynı şekilde sürdürmüştür. İsmâil b. Muhammed beklenen yeni dönemin gelişini müjdelemek üzere son aşamayı hazırlayarak yedi yıl boyunca görevde bulunmuştur. Böylece üç dâî tarafından toplamda yirmi bir yıllık davet süreci gerçekleştirilmiştir. Davet sürecinin bitiminin ardından davette bulunan üç dâî ve onların emri altında bulunan diğer dâîler Kâhire'ye geri geldiler. Kâhire'de yapılan hazırlıkların ardından 1 Muharrem 408/30 Mayıs 1017 yılının Perşembe akşamı Hâkim Biemrillâh yeni dönemin başladığını bildirmiştir.⁴⁷³ Dürzilere göre bu ilanla birlikte ulûhiyetini ilan eden Hâkim, yeni bir dönemi başlatmış ve setr dönemi sona ermiştir. Ulûhiyetini açıkça ilan ettiği için keşf dönemi başlamıştır. İlah olan Hâkim'den boşalan imamet makamına ise davetin lideri konumunda olan Hamza b. Ali geçmiştir.⁴⁷⁴ Böylece Hamza yeni davetin imamı ilan edilmiştir. Dürzilere göre Hâkim'in ulûhiyetini ilan ettiği, Hamza b. Ali'nin ise imam ilan edildiği 408/1017 senesi "Hamza Seneleri" isimlendirilir ve Dürzi tarih sisteminin başlangıcı olarak kabul edilir.⁴⁷⁵

Dürzilerce ortaya atılan yukarıda ulûhiyet iddiaları bazı sebeplerden dolayı kurgudan ibarettir.⁴⁷⁶ Çünkü davetin ilk başladığı tarihlerde Hâkim daha on iki yaşındadır ve vezir Bercevan'ın vesayeti altındadır. Bercevan'ın baskısı altında iken böyle bir düşünce içerisinde olması zor bir ihtimaldir. Ayrıca Hâkim'in hilâfetinin ilk yıllarında devlet içerisinde baş gösteren birtakım isyanlardan dolayı bu düşüncelere girişmesi imkânsız gibidir. Ve henüz tam olarak devlet idaresini eline almamış Hâkim'in ulûhiyetini iddia etmesi Sünnîler ve İsmâîliler tarafından tepkiyle karşılanmalardır. Nitekim tarih kitaplarında Hâkim'in o sıralarda böyle bir işe giriştiğine dair bilgi yoktur.⁴⁷⁷

⁴⁷³ Sami Nasib Makarem, *The Druze Faith* (New York, Caravan Books, 1974), 15-17.

⁴⁷⁴ Necla Ebu İzzeddin, *ed-Durûz fi't-Tarih* (Beyrut: Daru'l-İlmi li-Melayin, 1985), 130; Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 93.

⁴⁷⁵ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 93; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 434; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 93; Şehabettin Tekindağ, "Dürziler", *MEBİA*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1977), 3/666.

⁴⁷⁶ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 93.

⁴⁷⁷ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 89-90.

Dürziler tarafından ortaya atılan Hâkim'in ulûhiyeti ile ilgili hazırlık süreci bazı sebeplerden dolayı eleştiriye tabi tutulsa da tarihçilerin birçoğuna göre ulûhiyetin ilanı ilk olarak 408/1017 yılında başlamıştır.⁴⁷⁸ Bu seneye kadar Dürziler davetlerini gizlice devam ettirmişler ve belli bir taraftar kitlesi toplamayı başarmışlardır. Gizlice yaptıkları davet sürecinde öne çıkan birkaç isim çıkmaktadır. Bu isimlerden ilki *Hasan b. Haydara el-Ferganî el-Ahram*'dır. Ferganî Dürzi inancının temelini oluşturan ve Hâkim'e ulûhiyet izafe etme fikrini ilk ortaya atan kişidir.⁴⁷⁹ Ancak Ferganî'nin ismi Dürzi kutsal risaleleri olan "Resailü'l-Hikme'de" hiç geçmemektedir.⁴⁸⁰ Dürzi fikirlerin ilk nüvesini atan Ferganî, Allah'ın Hâkim'de zuhur ettiğini, Peygamberliğin yanlış bir şey olduğunu ve şeriatte bulunan hükümlerin yeniden yorumlanması gerektiğini iddia etmiştir.⁴⁸¹ Ancak Ferganî'nin Hâkim'in ulûhiyeti ile ilgili yapmış olduğu davet muhalifleri tarafından tepkiyle karşılandı ve 409/1018 yılında bir Sünnî tarafından öldürüldü.⁴⁸²

Ferganî'den sonra Hâkim'in ulûhiyetini iddia edenlerden bir diğeri de Muhammed b. İsmâil Neştekin ed-Derezî/Dürzi'dir.⁴⁸³ 407/1016 yılında Mısır'a gelmiş olan Derezî, yaptığı davetlerle birçok insanı etkilemiş, hatta mezhebin kurumsallaşmasını sağlayan Hamza b. Ali'den daha çok faaliyette bulunmuştur.⁴⁸⁴ O davete başladığı sıralarda Hâkim'in hizmetinde çalışmış ve onun tanrı olduğunu, yaratılanların yaratıcısı olduğunu söyleyerek kendisini hareketin imamı olarak ilan etmiştir. Ferganî'den sonra hareketin liderliğini üzerine alan Derezî, mezhebe ismini verecek kadar etkili faaliyetlerde bulunmuştur.⁴⁸⁵ Ancak Hamza b. Ali'nin mezhebin dâfliğini yaptığı sırada kendisine "Hâdî" sıfatını kullanmasına karşılık Derezî'nin "Seyyidü'l-Hâdîn" sıfatını kullanması, hareketin imamlığını Hamza'yı yok sayarak kendi üzerine alması, tek başına hareket etmesi ve vakti gelmeden yüce hakikatleri insanlara açıklamış olmasından dolayı Hamza, Derezî'nin şirke düştüğünü ve mürted olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁶ Bundan dolayı mezhep müntesipleri kendilerine Dürzi denmesini kabul

⁴⁷⁸ Makarem, *The Druze Faith*, 16-17; Abu İzzeddin, *ed-Durûz fi't-Tarih*, 130; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/592; Antakî, *Tarihu'l-Antâkî*, 343; Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 90-91; Tekindağ, "Dürziler", 666.

⁴⁷⁹ Kirmânî, *Mecmuatü Resaili'l-Kirmani*, 137; Cemaleddin Ali b. Zafir, *Ahbaru'd-Düveli'l-Munkatı'a*, thk. Andoria Ferre (Kâhire:Institut Français, 1972), 52.

⁴⁸⁰ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 109.

⁴⁸¹ İbn Zafir, *Ahbaru'd-Düveli'l-Munkatı'a*, 52; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/124; Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 94.

⁴⁸² İbn Zafir, *Ahbaru'd-Düveli'l-Munkatı'a*, 52; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/124.

⁴⁸³ Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefa*, 2/112; Antakî, *Tarihu'l-Antâkî*, 334.

⁴⁸⁴ Antakî, *Tarihu'l-Antâkî*, 334; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 114; Makrizi, *İtti'azu'l-Hunefa*, 2/112.

⁴⁸⁵ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 546.

⁴⁸⁶ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 117.

etmezler. Ancak zamanla bu isim yaygınlaşarak fırka mensupları tarafından kabullenilmiştir.⁴⁸⁷ Aktif bir şekilde propagandasına devam eden Derezî, selefi Ferganî gibi ağır bir muhalefet ile karşılaşmış ve 410/1020 tarihinde öldürülmüştür.⁴⁸⁸

Dürzi davetinde öne çıkan önemli isimlerden biri de Hamza b. Ali Ahmed ez-Züzenî'dir. Mezhebin kurumsallaşmasını sağlayıp, esaslarını ortaya koymuştur. Bundan dolayı mezhebin asıl kurucusu sayılmaktadır.⁴⁸⁹ Dürziliğin kurucusu olarak kabul edilen Hamza b. Ali, Hâkim Biemrillâh'ın doğduğu sene olan 375/985 yılında doğmuştur. Dürzilere her ikisinin de doğum günü Perşembe gününe denk gelmektedir. Ayrıca Hâkim'in ulûhiyetinin ilanı ve Hamza'nın imametinin ilanı da (408/1017) Perşembe günü akşamına denk gelmiştir. Bundan dolayı Perşembe akşamı Dürzilerce dini ayın günü olarak kabul edilmektedir.⁴⁹⁰ Hamza b. Ali 405/1015 senesinde Mısır'a gelmiş ve Hâkim'in sarayında hizmetkâr olarak çalışmıştır. Hâkim tarafından kurulmuş olan İsmâili düşüncenin öğretildiği Daru'l- Hikme'de kendini geliştirmiş ve kuracağı mezhebin temellerini atmıştır.⁴⁹¹ Dürziliğin daha önceki dâîlerinden olan Ferganî ve Neştekin Derezî'nin kısa süre içinde öldürülmeleri Hamza'nın yeni tedbirler almasını sağladı. Davetinin çok titizlikle ve gizlilikle yürüten Hamza, Kâhire surları dışındaki Reydan Camisini kendisine merkez edinerek, gözlerden uzak bir şekilde faaliyetlerini sürdürdü.⁴⁹² Hareketin liderliğini ve örgütlenmesini devam ettirdiği süre içerisinde etrafına birçok insanı toplamayı başardı. Öyle ki daveti süresince Biladü'ş- Şam denilen Ürdün, Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerinde yeteri kadar taraftar kitlesi toplamış ve mezhebin hızla yayılmasını sağlamıştır.⁴⁹³ Ancak Hâkim'in ulûhiyeti ve kendisinin de Hâkim'in imameti üzerine yaptığı davetler, muhalifleri tarafından selefleri gibi muhalefetle karşılandı. Bundan dolayı 410/1019 senesinde davete ara vererek bir yıl boyunca ortadan kayboldu.⁴⁹⁴ Bu sene dürzilerce "Gayb Senesi" olarak kabul edilmektedir. Dürzilere göre bu ortadan kayboluş bir imtihan cezalandırmadır.⁴⁹⁵ Ortamın Mukattam Dağında kaybolması ya da öldürülmesi üzerine Hamza da yukarıda isimleri geçen İsmâil b. Muhammed, Muhammed b. Vehb el-Kureşî ve Seleme b. Abdulvehhab ile birlikte gayba çekilmiştir.⁴⁹⁶ Gaybete çekilmeden önce ise Muktenâ

⁴⁸⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 547.

⁴⁸⁸ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 120.

⁴⁸⁹ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 123.

⁴⁹⁰ Abdullah en-Neccar, *Mezhebü'd-Dürûz ve't-Tevhid* (Kâhire: Daru'l-Meârifî bi-Mısır, 1965), 123; Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 110; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 127.

⁴⁹¹ Makrizî, *İtti'azu'l- Hunefa*, 2/56; Nüveyrî, *Nihâyetü'l- Ereb*, 28/124.

⁴⁹² Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 127-128.

⁴⁹³ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 149-150.

⁴⁹⁴ Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/602.

⁴⁹⁵ Neccar, *Mezhebü'd-Dürûz ve't-Tevhid*, 109-110.

⁴⁹⁶ Makarem, *The Druze Faith*, 24-25.

Bahâeddin'i hareketin liderliğine getirir.⁴⁹⁷ Hâkim Biemrillâh'ın ölümünden sonra hilâfete geçen Zâhir Lii'zâzidînillâh, (ö. 427/1036) Dürzilere karşı sert politikalar uygulamaya başlamıştır.⁴⁹⁸ Dürzi davetinin şekillenmesinde ve yayılmasında Hamza'dan sonraki en önemli isim olan Bahâeddin, Zâhir'in ağır baskıları altında gizlilikle 417/1026 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir.⁴⁹⁹ Gizlice yazdığı risalelerle ve davetlerle mezhebin teşekkülünü sağlamış ve birçok insanı mezhebe dâhil etmiştir. Dürzilerin en büyük temsilcileri olan Tenühi kabilesini mezhebe sokmayı başarmıştır.⁵⁰⁰ Ancak Müktenâ Bahâeddin mezhep içerisinde anlaşmazlıklardan ve İbnü'l Kürdi olarak bilinen birinin Hâkim'in kendisine hulûl ettiğini iddia etmesinden dolayı 426/1035 yılında davete son vermiştir.⁵⁰¹ 427/1036 yılında Fâtîmi halifesi Zâhir'in ölümüyle Dürziler üzerime yapılan baskılar azalınca 429/1038 yılında tekrar ortaya çıkarak daveti yeniden yaymaya başlamıştır. Fakat baskılar tekrar artmaya başlayınca 434/1042 yılında davete kesin olarak son verdiğini, Tevhid inancının son şeklini aldığını ve yeni hükümlerin artık gelmeyeceğini bildirerek gaybete girdi. Müktenâ'nın gaybıyla birlikte Dürzi mezhebi son şeklini almış, ictihad kapısı kapanmış ve mezhebe giriş çıkışlar yasaklanmıştır.⁵⁰²

Büyük oranda davetin yayılma süreci Hamza b. Ali ve Müktenâ Bahâeddin döneminde gerçekleşmiştir. Yazdıkları risalelerle insanlara vaaz etmiş ve mezhebin şekillenmesini sağlamışlardır. Hareketin başlangıç tarihi olan 408/1017 yılından, hareketin sona erdiği tarih olan 434/1042 yılına kadar Dürzilik birçok yerde taraftar kitlesi toplamayı başarmıştır. İlk olarak Mısır'da başlayan davet, mensuplarına yapılan basılardan dolayı Biladü's-Şam bölgesinde yayılma göstermiştir. Biladü's-Şam'da Vadi't-Teym bölgesini hareket merkezi olarak kullanan Dürziler, Suriye, Filistin, Lübnan bölgelerinde Tenühiler, Ma'noğulları ve Şihabileri davetlerine dâhil etmişlerdir.⁵⁰³ Bu bölgelerde yaşayan Dürziler günümüze kadar gelmeyi ve varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.⁵⁰⁴

4.3.3 İnanç Esasları

Dürzi inanç esasları Tanrı anlayışı, yaratılış, hududları bilme, tekammüs, yedi esası bilme, kıyamet, hesap günü ve takıyye esasları altında incelenmektedir.

⁴⁹⁷ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 130; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 132; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/603.

⁴⁹⁸ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 132; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 132.

⁴⁹⁹ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 141-142.

⁵⁰⁰ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 143.

⁵⁰¹ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 143-144.

⁵⁰² Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 145; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/ 602-603.

⁵⁰³ Tekindağ, "Dürziler", 667-669.

⁵⁰⁴ Detaylı bilgi için bk. Ahmet Bağlıoğlu, *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 115-127.

Tanrı Anlayışı

Dürzi inancında Tanrı, tecelli ve zuhurlar yoluyla insanlara yaklaşır ve bu onun birliğini gerçek bilgisidir. Bu bakımdan Dürzi inancında Tanrı'nın lahûtî (ilahi) ve nâsutî (beşeri) olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Onlara göre Tanrı'nın lahutunun gerçekliği hislerle ve hayallerle idrak edilemez, rey ve kıyasla bilinemez. O'nun lahutunun gücü gözle görülemez, nasıllığı ve nerede olduğu bilinemez. O'nun bilinen bir mekânı yoktur, ancak hiçbir mekân ondan hali değildir. O akıllara ve hayallere sığmaz. O sıfatlandırılanların sıfatlamasından ve insan idrakinden yücedir. O benzersiz, ortaksız, kadim ve ebedidir. O her mekânda ve meskende nurların nurudur. Bütün eşyayı nurundan yaratandır, O, Vahid (Bir) olandır.⁵⁰⁵

Bu kadar yüceliklere sahip olan Allah ile insanlar arasında, insan düşüncesinin ifade vasıtası olan kelimelerle konuşmak mümkün olmadığı için, Allah milyonlarca yıllık bir süreyi kapsayan farklı zuhur ve tecelli dönemleriyle kendisini açığa vurmuş ve insanlara yaklaşmıştır. Sonunda Allah'ın en son ve en mükemmel tecellisi ve zuhuru, Fâtımilerin altıncı halifesi el-Hâkim Biemrillâh'ta görülmüştür.⁵⁰⁶ Dürzi inancında aslolan tecelli ve zuhur inancıdır. Lahutunu tanımaktan aciz olan insana, lahûtî yönünü anlatmak isteyen Tanrı, bu isteğini tecelli ve zuhur yoluyla gerçekleştirmiştir. Lahut beşerden hiç kimsenin idrak edemediği Allah'ın zatıdır. Nasut sıfat ve kabiliyetlerin tümüyle insan idrakine görünen nurdur. Bundan dolayı Hâkim bir yansıma ve bu tecellinin görünüşüdür.⁵⁰⁷

Dürziliğe göre bu tecelli ve zuhurun en önemli sebebi, Tanrı'yı ma'dum bir varlıktan kurtarmaktır. Çünkü zuhur etmeyen bir Tanrı ademdir. Görünmeyen bir varlık ise yok/adem hükmündedir. Ancak bir Tanrı vardır. İnsanlar ise bu Tanrı'nın varlığını sadece O'nun tecelli etmesiyle bilebilirler. Tecelli ve zuhurun bir diğer sebebi ise Tanrı'nın kullarından kendisini bilmelerini ve kendisine kulluk etmelerini emretmesidir. Ancak Tanrı'nın, yarattıklarının ancak kendileri gibi konuşan, canlı suretleri bilme imkânlarının olduğunu bildiği halde sınırlı insan aklı ile idrak edilemeyen, hayallere sığmayan bir konumda bulunarak kullarına kendisini bilmelerini ve yalnızca kendisine kulluk etmelerini emretmesi imkânsız olanı emretmesi anlamına gelir ki Allah bundan münezzehtir. Bu durumda Tanrı'nın bilgisini elde ederek O'na kulluk etmenin iki yolu vardır: Ya insan, örtüleri yırtarak yedi kat semanın üzerindeki Allah'a ulaşmalıdır ve onun bilgisini elde etmelidir ki bu durum da imkânsızdır. Ya da her şeye kadir

⁵⁰⁵ AYTEKİN ŞENZEBEK, *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipleri* (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 68-73; BAĞHOĞLU, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 161-162; ŞENZEBEK, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 147-148.

⁵⁰⁶ ÖZ, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 552.

⁵⁰⁷ ŞENZEBEK, *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipler*, 74; EBU İZZEDDİN, *ed-Durûz fi't-Tarih*, 141-142.

olan Tanrı'nın yeryüzünde tecelli ederek insanlara kendisini yine kendisinin anlatmasıdır. Dürzî tevhit akidesi ikinci yolu, Tanrı'nın bilgisini elde etmenin en sıhhatli yolu olarak kabul eder ve bu kabulden hareketle Tanrı'nın cismanî âlemde farklı insani suretlerde tecelli ederek kendisi hakkındaki bilgileri bizzat kendisinin varlıklara açıkladığı inancını ortaya atar.⁵⁰⁸

Dürzi inancına göre Tanrı mutlak kudretini göstermek, insanları kendi varlığı hakkında bilgilendirmek için adaletini gereği olarak pek çok defa tecelli etmiştir. O yaptığı tecelliler ile insanlara kendi hüccetini ortaya koyuyor daha sonra da imtihanın kâmil olabilmesi için gaybete giriyordu.⁵⁰⁹ Tanrı yaratılıştan Hâkim Biemrillâh'a kadar toplamda yetmiş iki defa tecelli etmiştir. İlk tecelli ve zuhur, *Aliyyü'l-A'la* ile başlamıştır, *Aliyyü'l-A'la* ile *el-Bâr* arasında yetmiş tecelli olmuştur. Yetmiş ikinci tecelli ise son ve en mükemmel tecelli ve zuhuru olan Hâkim Biemrillâh ile olmuştur. Hâkim'in tecellisinden önce gerçekleşmiş olan *Ebû Zekeriyâ*, *el-Aliyy*, *el-Muill*, *el-Kâim Biemrillâh*, *Mansur Billâh*, *Muiz Lidinilah* ve *Aziz Billâh*'ta oluşan tecelliler ise son ve mükemmel tecelli olan Hâkim'in tecellilerine hazırlık zuhurlarıdır. Bunlar Tanrı'nın gerçek tecellileri makamları olmayıp, Tanrı bu zuhurlarla insanları asıl tecelli makamı olan Hâkim'in tecelli ve zuhuruna hazırlamaktadır.⁵¹⁰

Aliyyü'l-A'lâ devri cismanî âlemdeki ilk tecellidir. Bu dönemde *el-Bâr*'ın tecellisine kadar ayrıca altmış dokuz tecelli daha olmuştur, toplamda ise yetmiş tecelli/devir olmuştur. Yetmiş tecellide her devir arası yetmiş hafta, iki hafta arası yetmiş yıl, her yıl da bin senedir. Buna göre iki devir arası 4.900.000 yıl, yetmiş devir ise 343.000.000 yıldır.⁵¹¹ Tanrı bu süreçlerdeki tecellilerinin ilkinde *Aklü'l-Küllî*'yi yaratmıştır. *Aklü'l-Küllî* yaratılmışları *el-Aliyyü'l-A'lâ*'nın marifetine, vahdaniyetine ve helal ve haramların bilgisine çağırmakla görevlidir. Ancak *Akl*'in karşısında *İblis* yani *Zıdd* bulunmaktadır. *Zıdd* insanlara Tanrı'nın nâsutî bir surette olmasından münezzehe olduğunu bildiriyordu.⁵¹² İnsanlar Tanrı'yı hafife alıp günah işlemeye başlayınca, Tanrı onlardan ayrılmış ve gaybete girmiştir.⁵¹³ Tanrı *el-Bâr* ismiyle yetmiş birinci kez tecelli ederken *Küllî Akl* ise *Âdem es-Safâ* veya *Şantil* olarak cisimleşerek ortaya çıkmıştır.⁵¹⁴ Bundan sonra ise Tanrı son kez Hâkim'e tecelli etmeden önce hazırlık zuhurları gerçekleştirmiştir. *Ebû Zekeriyâ*, *el-Aliyy*, *el-Muill*, *el-Kâim Biemrillâh*,

⁵⁰⁸ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 159; Muzaffer Tan, "Geçmişten Günümüze Dürzilik", *e-Makalat* 5/2 (Güz 2012) 66.

⁵⁰⁹ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 169.

⁵¹⁰ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 169; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 167; el-Hafîb, *el-Hareketü'l-Bâtiniyye fi Alemi'l-İslam*, 225.

⁵¹¹ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 167

⁵¹² Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 173.

⁵¹³ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 175.

⁵¹⁴ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 167.

Mansur Billâh, Muiz Lidinilâh ve Aziz Billâh'ta gerçekleşen zuhurlardan sonra Tanrı son kez Hâkim Biemrillâh'ta zuhur etmiştir.⁵¹⁵ Hâkim döneminde Akl-ı Küllî ise Hamza b. Ali olmuştur. Dürzilere göre Hâkim ile birlikte *Keşf dönemi* tamamlanmıştır. Tanrı'nın zuhuru artık kıyamete kadar gerçekleşmeyecektir. Bir, yani Tanrı, Hâkim'in suretinde kendini insanlığa açmıştır. Hâkim yaratanın son makamıdır ve insanın kendini arındırması ancak Hâkim'in ulûhiyetinin tanınıp kabul edilmesiyle gerçekleşmektedir.⁵¹⁶ Yani Dürzilere göre Akl'ın cisimleşmesi olan Hamza b. Ali'nin görevi, müminlere Hâkim yoluyla Tanrı'nın birliğini kabul ettirerek, kendi varlıklarını gerçekleştirebilmeleri için insanlara yardım etmektir. Artık İslam şeriatı, önceki bütün dinler ve hükümler ilga edilmiş ve insanlığın son devri başlamıştır. İnsanın var oluş sebebi, kendini Hâkim'de ortaya koyan Tanrı/Bir'e kulluk etmektir.⁵¹⁷

Yaratılış

Dürzilikteki yaratılış inancı İsmâiliyye'de olduğu gibi Yeni Eflatuncu görüşlere dayanır.⁵¹⁸ Buna göre Dürzi inancında bütün yaratılışın kaynağı Allah'tır. Var olan her şey O'nun iradesiyle olmuştur. Ancak Tanrı fiziki âlemlerle doğrudan temas kuramayacak kadar münezzeh olduğu için yaratma işini *Aklü'l-Küllî (Küllî Akl)* vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Ancak Küllî Akl, Tanrı'nın kendisini övmesi ve muhalifi olmaması sonucu kendi nurundan hayrete düşüp gururlanıp, kibirlenmiştir. Bundan dolayı da Küllî Akl'in itaatinden itaatsizlik, nurundan karanlık, tevazuundan kibir, hikmetinden cehalet ortaya çıktı. Böylece Küllî Akl'in iradesi dışında *Zıdd'ın (İblis)* ortaya çıkmasıyla Küllî Akl, günahının affı için yaratıcıya yalvarıp, ondan *Zıdd'a* karşı yardım istedi. Bunun üzerine Akl'in nurundan *Küllî Nefs* yaratıldı. Ancak Küllî Akl'in nuru Nefs'e hâkim olurken *Zıdd'ın* zulmetinin cüzî bir kısmı da Nefs'e intikal etti. Böylece Nefs iyi-kötü, hak-batılı seçme konusunda özgür kılındı. Ancak Nefs, Akl-ı Küllî gibi Allah'a itaati seçti. Küllî Akl'dan neşet eden Nefs-i Küllî aldığı görevle tüm yaratılmışların ortaya çıkışını sağlamıştır. Ancak *Zıdd'ın* kötülüğünü engellemede Akl ve Nefs'e yardımcı olacak nurani bir varlık olan *Kelime* zuhur etmiştir. Böylece Tanrı'nın aktif iradesi olan Küll-i Nefs'den *Kelime* meydana gelmiş ve tüm varlıkların hayat ilkesi olmuştur. *Kelime*, evrendeki ahenk, ölçü ve düzenin kaynağıdır. O böylelikle hayatın en önemli ilkesi haline almıştır. Fakat *Kelime Bir'le* (Tanrı) beraber olmaktan kendini alıkoyan benliğinin karanlığına karşı Tanrı'dan yardım istemiş ve niyazı sonucunda *Kelime*den *Sâbık*, *Sâbık*tan da

⁵¹⁵ Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 169.

⁵¹⁶ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 171; Şenzeybek, *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipler*, 70-71.

⁵¹⁷ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 172.

⁵¹⁸ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 553.

Tâlî meydana gelmiştir. Ayrıca Hamza b. Ali tarafından Sâbık'a mecazi olarak Cenâhü'l-Eymen, Tâlî'ye de Cenâhü'l-Eyser denilmiştir. Cismani dünya Tâlî aracılığıyla yaratılmıştır. Semalar, arz, soğukluk, sıcaklık, kuruluk, rutubet ve Anasır-ı Erbaa denilen hava, su, ateş ve toprak Tâlî'den çıkmıştır. Semalar, bitkiler ve canlıların bulunduğu arz yaratıldıktan sonra mevcudatın son halkası olan insan yaratılmıştır. Böylece kâinatın nizamı tamamlanmıştır.⁵¹⁹

Dürzilere göre Tanrı aslında bütün varlıkların gerçek yaratıcısıdır. Tanrı'nın iradesi olan Küll-i Akl, tüm kozmik prensiplerin sebebidir ve kozmik prensipler (hudûdlar) maddî varlıkların kaynağı olmuştur. Akl, onların ilk sebebi ve en mükemmelidir. Bu kozmik unsurlara (hudûdlara) inanmak bu bakımdan Dürzilerin temel inançlarındandır.⁵²⁰

Hududları Bilmek

Dürzilere göre Hududlar, Hâkim Biemrillâh veya Hamza b. Ali tarafından görevlendirilmiş olan, İslam'daki peygamberler derecesinde bulunan, dini bakımdan salâhiyetli ve muayyen görevleri yüklenen kişilerdir.⁵²¹ Dürzilere göre bu hududların varlığına inanan kişinin imanı gerçekleşmez. Bu açıdan hududlara iman Hâkim Biemrillâh'ın ulûhiyetine imandan sonra gelen en önemli iman esasıdır.⁵²² Dürzilere göre bu hududların sayısı beş tanedir.

a. Küllî Akl: Dürzilere göre Küllî Akl, Hamza b. Ali ez-Züzenî'dir. Hamza, Dürzilikte Hâkim Biemrillâh'tan sonra gelen en önemli unsur olan olan *Emr* makamındadır. Hamza'nın mezhep içerisinde Tariku'l-Müstakim, Kâimu'l-Hak, İmamu'z-Zaman, en-Nebiyu'l-Kerim İletu'l-İlel ve Hâdi'l-Müstecibîn gibi sıfatları bulunmaktadır. Hududların başı olan ve değişik isimlerle farklı dönemlerde zuhur ettiğine inanılan Hamza'nın, Âdem döneminde Şantil, Nuh döneminde Pisagor, İbrahim döneminde Elyasa, Musa döneminde Şuayb, İsa döneminde Mesih, Hz. Muhammed döneminde Selmân olarak zuhur edildiği kabul edilmektedir.

b. Küllî Nefs: Küllî Nefs, Dürzilere göre Ebû İbrahim İsmâil b. Muhammed b. Hamid et-Temimî'dir. Zü Massa, Meşie, İdrisu'z-Zemanih, Hermesu'l-Heramise, el-Hucetu's-Safiyetü'r- Radyıye, eş-Şeyhu'l-Mücteba ve Nefsu'l-Küllîye olarak bilinir. Akl'ın yaratıcıya olan nispeti gibi Nesf de Akl'a nispet edilir. Nefs, Akl'dan fezeyan eden tamamlayıcı bir cüzdür. Hamza, ona diğer hudûdlar üzerine emir ve nehiy yetkisi vermiştir.

⁵¹⁹ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 172-175; Öz, "Dürzilik", 492; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 553-554.

⁵²⁰ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 175.

⁵²¹ Öz, "Dürzilik", 498.

⁵²² Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 175.

c. **Kelime:** Dürzilere göre Kelime, Ebû Abdullah Muhammed b. Vehb el-Kureşî'dir. Fahru'l-Muvahhidîn, Beşîru'l-Mü'minin, eş-Şeyhu'r-Radî gibi sıfatları vardır. Nefse nispet edilir. Nefsten sonra gelen hudud olup Sefiru'l-Kudre makamına getirilmiştir.

d. **Sâbık:** Dürzilere göre Sâbık, Ebû'l-Hayr Seleme b. Abdülvehhab es-Sâmîrî'dir. Cenahü'l Eymen, Nizamü'l-Müstecibîn, Şeyhu'l-Mustafa gibi isimler almıştır. Kelimeye nispet edilir ve onun yardımcısı olarak yaratılmıştır.

e. **Tâlî:** Dürzilere göre Tâlî, Bahaüddin Ebû'l-Hasan b. Ahmed et-Tâî es-Semûkî'dir. Cenahü'l-Eyser, Lisanü'l-Mü'minin, Ed-Dayf gibi isimler almıştır. Cismani dünyanın yaratılması ona nispet edilmiştir.

Bu beş hududdan başka dereceleri daha düşük olan üç hudud daha bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; *Cedd:* Eyyüb b. Ali, *Feth:* Rifa b. Abdilvarisve *Hayal:* Muhsin b. Ali'dir. Dürzilere göre hududları bilmek ve onlara hürmet göstermek kesin bir inançtır. Çünkü onların ilahın babları/ kapıları ve elçileridir. Onlarla ancak Bir'e ulaşılabilir, onların yardımları olmaksızın Bir'e ulaşmak imkânsızdır.⁵²³

Yedi Esası (Vesâyâ-Hisal) Bilmek

Dürziler daha önce gönderilmiş olan tüm dini hükümleri yanlış ve batıl olarak görmüşler ve onları neshetmişlerdir. Buna göre İslamiyet'teki şahadet, namaz, oruç, zekât, hac, cihad ve velayet gibi ibadetlerin tamamı neshedilerek onların yerine yedi esas konulmuştur.⁵²⁴ Bu yedi esas şunlardır:

a. **Doğru Sözlü Olmak (Sıdku'l-Lisân):** Yedi esasın en önemlisi olan doğru sözlülük, Namaza karşılıklı konulmuş bir esastır. Bir Dürzi, dindaşı için doğru sözlü olmak zorundadır. Ancak diğer din mensupları için, katil suçu bile olsa, doğruluk prensibini uygulamasına gerek yoktur.⁵²⁵ Dürziler صدق (sıdk) kelimesindeki ص (sad) harfi yerine س (sin) harfini kullanmaktadırlar. Çünkü ebced hesabına göre Sin 60, Dal 4, Kaf 100 sayısına tekabül etmektedir. Toplamları ise 164 olur. Çıkan bu rakam ise hudud ve dâîlerin sayısını vermektedir. Dâîlerin doksan dokuz adedi imama aittir. Allah'ın doksan dokuz ismi olduğu ve bunları sayanların cennete gireceği anlamındaki hadiste belirtilen mana, imamın doksan dokuz dâîsini

⁵²³ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 177; Neccar, *Mezhebü'd-Dürûz ve't-Tevhid*, 136-137; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/668-670; Öz, "Dürzilik", 499-502; Tekindağ, "Dürziler", 666-667.

⁵²⁴ Öz, "Dürzilik", 502; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 181; Şenzybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 346-348; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/ 707-729.

⁵²⁵ Öz, "Dürzilik", 502; Muhammed Kamil Hüseyin, *Taifetü Dürûz Tarihuha ve Akaiduha* (Kâhire: Daru'l-Mearifi Bimısır, 1962), 121.

tanıyan kimse, davetin hakikatine ulaşır, demektir. Cenahu'l-Eymen ve Cenahu'l-Eyser'e bağlı olan altmış dâî, dört hudud ve Hamza bu sayıya eklendiği zaman 164 sayısı elde edilecektir.⁵²⁶

b. Din Kardeşini Korumak (Hıfz ve Sıyânetu'l-İhvân): Din kardeşinin hukukuna riayet etmek ve onun ihtiyaçlarını gidermek, her Dürzi'nin üzerine yapılması gereken vaciptir. Zekâtın yerine konulan bu esasa göre, aslolan insanların kardeşliği değil, mezhep kardeşliğidir.⁵²⁷

c. Var Olmayan ve Bühtâna İbadetten Vazgeçmek (Terk-i İbâdeti'l-Adem ve'l-Bühtân): Dürzilere göre, oruca karşılık olan bu esasa göre daha önceki her fırka, mezhep ve dinlerin batıl olduğu kabul edilir. Kurtuluş ise ancak Hâkim Biemrillâh'ın ulûhiyetine iman etmekle gerçekleşir.⁵²⁸

d. İblisten ve Bütün Şerlerden Uzaklaşmak (et-Teberri mine'l-Ebâlise ve't-Tügyân): Hacca karşı konulan bu kurala göre kaçınılacak ve uyulmayacak kimselerden maksat, geçmiş peygamberlerdir. Dürziler prensip itibariyle bütün peygamberlere muhaliftirler. Çünkü onlar Hâkim'i bırakıp, insanları katiyen zuhur etmeyen bir ilaha çağırılmışlardır. Bu sebeple bütün nebi ve resulleri, mevcut olmayan ilahın birliğine çağırarak, mevcut olanlardan yüz çevirmek ve cehaletle itham etmişlerdir. Bu yüzden Hamza bütün peygamberlerle özellikle şeriat sahibi, Âdem, Nuh, Musa, İsa ve Muhammed (a.s.) ile savaşmayı, onların bozulmuş akide, şeriat ve dinlerinden uzaklaşmayı zaruri sayar. Bu kurala göre, Hâkim'den önceki ibadetler, mevcut olmayan şeye yani yokluğa ibadet sayıldığı için, bunların hiçbir değeri yoktur. Bu nedenle değeri olmayan ve yok sayılanın bırakılıp el-Hâkim'e ibadet edilmesi gerekir.⁵²⁹

e. Hâkim Biemrillâh'ı Her Zaman ve Her Devirde Tek İlah Olarak Tanımak (Tevhidü'l-Hâkim fi Külli Asr ve Zamân): Bu esas Dürzî risalelerinde ortaya konulan Dürzî tevhid akidesinin odak noktasını oluşturur. Çünkü Dürzi öğretide asıl amaç el-Hâkim Biemrillâh'ın Tanrı'nın yeryüzündeki tecellilerinin son nâsûtî makamı olduğunu ve dolayısıyla Hâkim Biemrillâh'ın ulûhiyetini ispat etmektir. Kelime-i Tevhid'e karşı konulan bu kural, gizlilik esasına uymak maksadıyla, başka din mensuplarının yanında dil ile söylenmesi terk edilip, kalben uygulanabilir. Zor durumlarda el-Hâkim'in ulûhiyeti dille inkâr edilebildiği gibi, Hamza'ya da, dil ile küfür ve lanet caizdir.⁵³⁰

⁵²⁶ Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtuniyye fi Alemi'l-İslam*, 277; Kamil Hüseyin, *Taifetü Dürüz*, 121-122.

⁵²⁷ Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtuniyye fi Alemi'l-İslam*, 277; Bedevi, *Mezâhibü'l- İslâmiyyîn*, 2/ 617-618; Öz, "Dürzilik", 503.

⁵²⁸ Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/735-736; Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtuniyye fi Alemi'l-İslam*, 277.

⁵²⁹ Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtuniyye fi Alemi'l-İslam*, 302-303.

⁵³⁰ Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/736; Öz, "Dürzilik", 503.

f. Hâkim'in Hüküm ve fiiline rıza göstermek (er-Rızâ bi-Fiilih Keyfe mâ Kâne): Cihâda karşı konulan bu esasa göre önce Allah'ın cismanî âlemde kendileri ile tecelli ettiği nâsutî suretler tarafından islenen fiillerin ve lehte ya da aleyhte görünen hükümlerin bir hikmete binaen gerçekleştiğine iman etmektir.⁵³¹

g. Gizli ve Açık el-Hâkim'in Emir ve İradesine Kendini Teslim Etmek (et-Teslîm li-Emrih fi's-Sırr ve'l-Hadesân): Velayet yerine konulan bu esas ile açık ya da gizli onun bütün işlerde Hâkim'in iradesine teslim olmak ifade edilmiştir.⁵³²

Tekammüs

Dürziler, ruhun bir cisimden başka bir cisme intikaline inanmaktadırlar. Ancak bu değişim tenâsüh yoluyla değil, tekammüs yoluyla olmaktadır. Tekammüs, insan ruhunun beşeri bir cesetten diğer bir cesede ölüm yoluyla intikal etmesidir. Dürzilere göre ceset veya beşeri cisim, nefis veya ruhun elbisesidir. Bu elbise Dürzilere göre “gömlektir” ve ruh bu gömleği doğumla birlikte giyer, cesedin ölümüyle birlikte ruh hemen yeni doğmuş olan bir cesede intikal eder. Böylece ruh, eskimiş olan elbiseden kurtulup yeni bir elbise giymiş olur. Bu süreç ise kıyamete kadar devam eder.⁵³³ İşte bundan dolayı Dürzilere göre ruh ölmez sadece gömlek değiştirir gibi ceset değiştirir. Bu bakımdan Dürzilere göre insanların ruhları bir defada sınırlı olarak yaratılmıştır, sayıları artmaz ve eksilmez. Çünkü insanların sayısı devamlı olarak artacak olursa yeryüzü insanlara dar gelir. Ya da insanların sayısı azalırsa yeryüzü tamamen boş kalır.⁵³⁴ Nebi ve mürseller için de tekammüs geçerlidir. Zira Hâkim devrindeki Hamza b. Ali, Hz. Muhammed devrinde Selmân el-Fârisî idi.⁵³⁵

Dürzilere göre ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi sadece ayniyeti ile olabilir. Yani ruh tenâsühteki gibi insan bedeninden hayvan bedenine geçemez. Ya da bir erkek sadece erkek bedenine, Hristiyan'ın ruhu yine Hristiyan bedeni intikal edebilir.⁵³⁶ Nefsin hayvan bedenine ya da herhangi cansız bir bedene girmesi nefis için bir zulüm olur. Çünkü ruhların ilahi adaletten yararlanabilmeleri ancak zamanın yeni imkân tanınmasıyla gerçekleşebilir. Bu bakımdan ruhun devirleri boyu hayata dönüp imtihan olması gerekmektedir.⁵³⁷ Yine Dürzilere

⁵³¹ Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/ 737; Öz, “Dürzilik”, 504.

⁵³² Detaylı bilgi için bk. Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/737-738; Muhammed Kamil Hüseyin, *Taifetü Dürüz Tarihuha ve Akaiduha*, 121-123; Neccar, *Mezhebü'd-Dürûz ve't-Tevhid*, 148-149; Öz, “Dürzilik”, 502-504; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 181-190; Şenzeybek, *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipler*, 346-374.

⁵³³ Mustafa Galib, *Hareketü'l-Batniyye fi'l-İslam* (Beyrut: Daru'l Endülüs, tsz.), 263; Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 263; Şek'a, *İslam Bilâ Mezahib*, 301-302.

⁵³⁴ Öz, “Dürzilik”, 493.

⁵³⁵ Öz, “Dürzilik”, 493.

⁵³⁶ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 180.

⁵³⁷ Şenzeybek, *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipler*, 126; Şek'a, *İslam Bilâ Mezahib*, 301-302.

göre birey için yaşam süresi hayatın gerçek amacını idrak etmek için yeterli değildir. Eğer birey sadece bir kere yaşamışsa Bir/Tanrı ile beraber olmayı hissedemez. Bunun için insanlar Tanrı'nın birliğinin doğru bilgisi için hazırlık yapmalıdır. İlahi bilgi derece derece insanlara verilmelidir. Bu ise ancak tekammüs yoluyla olabilir.⁵³⁸

Kıyamet ve Hesap

Dürzilere göre âhiret günü, kıyamet ile aynı anlama gelmektedir. Çünkü onlara göre ruhun ölümü ve dirilmesi söz konusu değildir. Hesap günü, ruhların gelişmesinin son aşaması olup değişik gömleklere intikal ve geçiş bu zamanda son bulacaktır. İlahi irade tarafından, kötülüğün bastırılacağı bir vakit gelecektir. Bu vakitte yeryüzü adaletle dolacak, iyi, kötüye galip gelecektir. İşte o zamanda doğru şekilde inananlar (Dürziler) kendilerini Tanrı/Bir'de idrak edecekler. İşte bu gelecek olan, yeniden diriliş günü olacaktır. İlahi bilgiye ulaşmak, içinde ölümün olmadığı gerçek hayattır. Bu bakımdan cennet hakiki bilgi, cehennem ise cehalettir. Yani cehennem ilahi bilgiden uzak kalmaktır.⁵³⁹

Kıyamet gününde Hâkim Biemrillâh olan Mabud, nâsutî suretiyle ortaya çıkacaktır. Ancak bunun ne zaman olacağı bilinmemekle birlikte Receb ayında herhangi bir Cuma günü Çin'de gerçekleşecektir. Hristiyan ve Yahudilerin Müslüman ülkelere saldırması, Mısır'da fitnelerin çoğalması, Yahudilerin Beytü'l-Makdis'i ele geçirmesi, imamet soyundan gelen birinin idareyi ele geçirmesi, Deccal'in ortaya çıkması gibi sebepler kıyamet alametlerindedir.⁵⁴⁰

Dürziler âhiret gününden ziyade kıyamet ve hesap gününün var olduğuna inanırlar veya onlara göre âhiret sadece yeryüzünde olacaktır. Gayba inanmayan Dürziler, bundan dolayı melek ve cinlerin varlığını reddetmektedirler. Onlara göre melekler, Dürzi inancını kabul etmiş olan Muvahhidlerdir, şeytanlar ise onlara muhalif olanlardır.⁵⁴¹

İlahi Bilgiyi Gizli Tutma

Dürziler, inançlarını kendilerinden olmayan kişilerden gizlerler. Bu inançlarını açığa vurmamak büyük günah sayılmaktadır. Muvahhidlerin yegâne görevi, yedi esası korumak ve bu esasları ehil olmayanlardan korumaktır Bundan dolayı mezhep müntesipleri ilahi bilgileri gizlemek için son derece titizlikle hareket etmişlerdir. Hatta Dürzilere göre zor durumda

⁵³⁸ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 180; Şek'a, *İslam Bilâ Mezahib*, 301-302.

⁵³⁹ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 190; Şek'a, *İslam Bilâ Mezahib*, 303.

⁵⁴⁰ Kamil Hüseyin, *Taifetü Dürüz*, 124-125.

⁵⁴¹ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 192.

kalındığında ilahi bilgiyi gizlemek adına Hâkim Biemriilah'a ve Hamza B. Ali'ye küfür ve lanetlemeyi, namaz kılmayı caiz görmüşlerdir.⁵⁴²

Dürziler, inançlarını bu şekilde asırlar boyu gizlemeyi başarmışlardır. Ancak bu gizliliğin bir kısmı Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1832 yılında Suriye ve Lübnan'a yaptığı mütareke ile açığa çıkmıştır. İbrahim Paşa, burada Dürzilerin ibadet ve kutsal mekânları olan halvethanelerine girerek birçok yazma esere el koymuştur. Daha sonra bu eserlerin dünyanın çeşitli kütüphanelerine intikal etmesiyle birlikte mezhep hakkında bilgi edinme nispeten kolaylaşmıştır. Ancak yine de inançları gizlemenin bir inanç esası olarak kabul edilmesi ve kutsal saydıkları risalelerinde birtakım şifreli ifadelerin bulunmasından dolayı, fırka hakkında yeteri kadar bilgi edinilememektedir.⁵⁴³

Dürziler, dini inançlarının yegâne kaynağı olarak Dürzi Risalelerini kabul ederler.⁵⁴⁴ Bu risaleler, dört ya da altı kitaba taksim edilmiş, Resailu'l-Hikme, Kitâbu'l-Hikme veya el Hikmetu's-Şerife denilen yüz on bir risalenin meydana gelmesinden oluşmaktadır. Bu risalelerin Dürziler tarafından hudud kabul edilen ve mezhebin inançlarını ortaya koymuş olan Hamza b. Ali, Muhammed b. İsmâil et- Temîmî ve Bahauddîn Ahmed et-Tâî es-Semûkî tarafından yazıldığı kabul edilmektedir.⁵⁴⁵ Risalelerin içerisindeki metinlerin bazılarında yazım tarihinin olmaması veya olanlarda ise belli bir kronolojik sıranın olmamasından dolayı bu eserlerin ilk olarak ne zaman yazılmaya başlandığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak tarihli olan risalelerin en eskisi 400/1009 yılını göstermektedir.⁵⁴⁶ Dürzi kutsal risalelerinin son risalesi ise 434/1042 yılında Müktenâ Bahaüddin es-Semuki tarafından yazıldığı kabul edilen risaledir.⁵⁴⁷ Dürziliğin teşekkül süreci içinde yazılan bu risalelerin konuları, o dönemde meydana gelen olaylar ve ortaya çıkan dini tartışmalar neticesinde şekillenmiştir. Mezhebin temel görüşlerini açıklayan çok önemli malumatların yanı sıra, Dürzi hareketinden ayrılanlara veya muhalif olanlara karşı yazılmış reddiyeler ve dâîlerin görevlendirme mersumları da bu risalelerin içinde yer almaktadır.⁵⁴⁸

Bu risaleler gizliliğe önem veren Dürziler tarafından asırlar boyu titizlikle korunmuş ve saklanmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi 1832 yılında Suriye'ye giren Kavalalı Mehmet Paşa,

⁵⁴² Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 192-194.

⁵⁴³ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 193.

⁵⁴⁴ Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/513; Ahmet Bağlıoğlu, "Dürziliğin Temel Kaynakları: Dürzi Risaleleri", *Fırat üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 179.

⁵⁴⁵ Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/513-514; Şenzeybek, *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipler*, 24-25; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 19-20.

⁵⁴⁶ Şenzeybek, *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipler*, 27.

⁵⁴⁷ Şenzeybek, *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipler*, 28; Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 19.

⁵⁴⁸ Bağlıoğlu, "Dürziliğin Temel Kaynakları: Dürzi Risaleleri", 180.

bu risaleleri ele geçirmiş ve dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. Günümüzde bu risaleler Dürziler tarafından kutsal olarak kabul edilmektedir ve onlara göre bu risaleler sadece Dürzi toplum sınıfının en önemli parçası olan Ukkâl sınıfı tarafından okunabilmektedir.⁵⁴⁹

4.3.4 Dürzi Toplumsal Sınıfı

Dürzilik, Muktena Bahauddin'in 434/1042 yılında mezhebe giriş çıkışları kapatıp, kendisinin de gaybete girmesi üzerine sır mezhebi özelliği kazanmıştır. Dürziler bu şekilde kapalı ve gizli bir toplum olarak mezheplerini ve dini inançlarını muhafaza edip günümüze kadar gelmişlerdir. Bu sebepten ötürü Dürziler toplum tabakalarını dine bağlılık derecesine göre sınıflandırmışlardır. Bu yüzden Dürziler dini konuları bilip bilmeme konusunda iki sınıfa ayrılmaktadırlar.⁵⁵⁰

Ukkâl (Akıllılar) Sınıfı

Mezhebin prensiplerine sıkı sıkıya bağlı, sigara, içki ve benzeri şeylerden uzak, yiyecek ve giyecekler konusunda zühd ve takvaya uyan, doğru sözlü, şehvetlerden, haram yemekten, katl, fısk, zina, riya, hile, kin, cimrilik, dedikodu, yalan ve diğer kötülüklerden kaçınan münevver zümre, ukkâl (akıllılar) adını alır. Akıllıların, mahremi olmayan bir kadınlayalnız kalması, üçüncü şahıs olmadığı zaman selamına mukabele etmesi ve lüks içinde yaşaması caiz değildir. Kadınlar arasında akıllılar grubuna girenler, akilat olarak anılır. Bunlar da ukkâlın yükümlülüklerini taşırlar. Ukkâl zümresi ekseriyetle sarık sarar, koyu mavi cübbe ve aba giyer, sakallarını kesmezler. Eğer bu guruptaki kimseler herhangi bir makam veya göreve tayin edilmişlerse, ona uygun kıyafet giymeleri caizdir. Akilat ise nikab veya saye denilen elbiseler giyerler, gözlerden biri hariç olmak üzere yüzü kapatmak yaygın adetleridir. Bir Dürzi'nin akıllıların arasına katılabilmesi; kırk yaştan küçük olmaması, Dürzi inançlarına vakıf olup Şeyhu'l-Akl'dan talepte bulunması, kendisinden ahit alınıp, kabul edilmesine bağlıdır. Halvetlerde toplanıp dini metinleri okuyan akıllılar, derecelerine göre, metinler okunduktan sonra halvetten uzaklaşırlar. Akidenin yüce sırlarını dinlemek hakkını haiz olan en yüksek dereceliler, gecenin sonuna doğru dağılırlar. Halvetlerde 1762 yılından beri gizliliğisağlamak için bu düzen, devam ettirilmektedir. Genel olarak Dürzi cemaatinin yüzde on beşini teşkil eden bu zümreden suç işleyen olursa, tövbe edip pişmanlığı ortaya çıkmadıkça, akıllılar meclisine alınmaz. Ukkâl içerisinde *Ecavid* denilen yüzde iki civarında daha faziletli sayılan ve ileri gelen bir zümre vardır ki, bunlar daima zühd ve takva hayatı yaşarlar Akıllıların faziletlere çok

⁵⁴⁹ Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, 19.

⁵⁵⁰ Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 291; Öz, "Dürzilik", 511.

düşkün olan en üst tabakası Şuyuhu'l-Akl denilen kimselerdir. Bunlardan bir kısmı tenha yerlerde kurulmuş ibadet mahalleri olan halvetlerde kalırlar, diğerleride Dürzi kutsal metinlerinin istinsahı ile uğraşırlar. Ağır ve beyaz bir sarık giyen ve Dürzi toplumundan büyük itibar gören Şuyuhu'l-Akl veya Şuyuhu'l-Asr, dini emirlerin yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek, vaazlar vermek ve çocukların yetişmesini sağlamak gibi görevleri yerine getirirler, dünya işleri ve siyasetle ilgilenmezler. Ayrıca muhtelif halvetlerin işlerini yürüten, akıfları ile ilgilenen Şuyuhu'l-Halevât denilen şeyhler de ukkâl zümresinin önde gelenlerindedir.⁵⁵¹

Cuhhâl (Câhiller) Sınıfı

Dinin gerçeklerine ve sırlarına vakıf olmayan kimselerdir. Dürzilik hakkında çok az şey bilen câhil bir Dürzi'nin, (cuhhâl) Hâkim Biemrillâh'ın ulûhiyetine inanması ve onun bütün varlıkların yaratıcısı olduğunu kabul etmesi, Akl-ı Külli'nin, hududların sebebi olduğuna ve hududların bütün maddi varlıkların kaynağı olduğuna inanması ve yedi esası bilmesi yeterlidir. Cuhhâlin, Dürzi Risalelerini okuması yasaktır, ancak şerhlerin bir kısmını ve Dürzilik hakkında basılmış olan diğer eserleri okumalarına müsaade edilir.⁵⁵²

4.3.5 Dürzilerin Günümüzdeki Durumları

Günümüzde Dürzilerin nüfusu kesin olarak bilinmemekle birlikte Lübnan, Suriye, Ürdün ve Filistin'de 400-450 bin civarında Dürzi olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca 19. yy'de Dürzilerin bir kısmı Amerika, Avustralya ve Batı Afrika'ya giderek buralarda cemaatler oluşturmuşlardır. Dürziler Lübnan'da siyasi hayatta her zaman etkili olmuş bir toplum olarak sayıları 180 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Cebel-i Durûz'daki özerlik haklarını Suriye'ye bırakmayı kabul eden Dürziler'in bu ülkedeki nüfusları 280 bin civarındadır. 1948 yılında İsrail devleti kurulduğunda Dürzilerin buldukları topraklarda kalmalarına müsaade edilmiştir. Burada 35 bin kadar nüfusa sahip olan Dürziler, Araplardan ayrı bir millet statüsündedirler.⁵⁵³

⁵⁵¹ Öz, "Dürzilik", 511; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/657; Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtuniyye fî Aleml-i-İslam*, 285-286; Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 438-439; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 291-293; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 569-570.

⁵⁵² Öz, "Dürzilik", 512; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/657; Hatîb, *el Hareketü'l-Bâtuniyye fî Aleml-i-İslam*, 286-288; Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 439; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 293; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, 571.

⁵⁵³ Makarem, *The Druze Faith*, 1-5; Öz, "Dürzilik", 516-517; Onat v.dğr. *İslam Mezhepleri Tarihi*, 294; Bedevi, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, 2/ 633-635.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESERİN TRANSKRİPSİYONU

[1a]

Tercüme-i Risâle-i Fazîhatü'l-Mülhidîn Ashâbı'n-Nüşûz mine't-Teyâmüneti ve'n-Nusayriyye ve'd-Dürûz

Elhamdü lillahi'l-lezî hedânâ lihâzâ vemâ künnâ linehtediye levlâ en hedânallah.

Kad vekâfe hâzihi'r-risâlete'l-latîfete Hazret-i Sultân bin Sultân el-a'zâm halîfetullahi fi-l âlem es-Sultân bin Sultân bin Sultân el-Gâzî Mahmûd Hân dâmet hasenâtühû ilâ âhiri'd-deverân ve hâ hiye şera'nâ liküllü müfîdin ve müstefîdin. Harrerehû el-fakîru ilallahi-l vahîdi Dervîş Mustafa el-müfti bi'evkâfi-l haremeyn el-muhteremeyn gufire lehü.

[1b] Bismillâhirrahmânirrahîm ve nestînü bih. Hamd ol Allah'a ki Rabbü'l-âlemîn. Zü'l-minneti ve'l-fazlı'l-mübîn. Müdebbir-i kâinât. Ve Gâfiri'z-zellât ve Hâlık-ı semâvât ve arazîn. Dürr hamdim tetâbu-i âlâsına ve şükrim terâdüf-i na'mâsına. Ve salât ve selâm ol mefhar-ı mevcûdât. Ve eşref-i mahlukât dürr-i ummân-ı ıstîfâ. E'ni Muhammed Mustafa Sallallahu Aleyhi ve Sellem Hazretlerine olsun ki Hak Subhânehû ve Teâlâ kendüyi halka rahmet ve tarîk-ı hakka hidâyet için göndermişdür. Ve âl ve ashabına ki hayru'l-beriyeye. Ve ednâsı beşeriyetden ariyyedürler. Eyle salât ve selâm-ı metin ki dâimîn-i ilâ yevmi'd-dîndir. Ve ba'de Hak Subhânehû ve Teâlâ mezîd-i kerâmetini mülûka tahsîs ve bilâdda temkîn. Ve niam-ı mâlâ-yahsâsını kendülere temlîk[2a] ve umûr-ı ibâdı kabzaten iradetlerine tefvîz ve ta'yîn. Kılub kitâb-ı mecîd-i azîmu'l-berekâtta “hüvellezi cealeküm halâife'l-erzı ve rafea ba'zakum fevka ba'zın deracât”⁵⁵⁴ diyu buyurmuşdür. Ta'zımlerini hasbe'l-imekân vacib. Ve tebcîl ve tevkîrlerini hükm-i lâzım ve lâzib kılub âyet-i kerîme-i “ya eyyühellezine âmenû etûllah ve etûrrasûle ve ulilemri minküm”⁵⁵⁵ ile ser-firâz kılmışdür ve dahi mertebe-i saltanat-ı uzmâda nâm-ı şeriflerinin bülendiyetini ibâdına talim. Ve mikdar ve mertebesin irşâd ve tefhîm için. “Ve iz kale Musa likavmihizkürû nimetellahi aleyküm iz ceale fiküm enbiyae ve cealeküm mülûken.”⁵⁵⁶ Âyet-i kerîmesi ile tekmil ve tetmîm. Kılmışdür yine hamd-i firâvân Hak Subhânehû [2b] ve Teâlâ Hazretlerine ki saâdetlü pâdişâhımızı â'del-i salâtın-i zaman kılub. Saltanat ve hılâfet-i uzmâsını mehâsin-i fâika ile salatîn-pişîn içinde müşârun ileyh-i bi'l-benân

⁵⁵⁴ Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. En'âm 6/165.

⁵⁵⁵ Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de (itaat edin) Nisâ 4/59.

⁵⁵⁶ Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Allah'ın size lutfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı. Mâide 5/20.

kılmışdur tevârih-i mülûk-ı sâlifeye ittılâ olanlara hafî değildir. Bârî Teâla eltâf-ı mâlâ-nihâyesinden kendülere ata kıldığı mertebeleri bir ferd-i lisân ile ta'bîr. Ve rif'at ve azametlerin ihâta itmekde insan taksîr. Üzre olmağın hûy-ı hükûmetlerinden olan müdün-i azîme ve cezâyir-i kebîre ve memâlik ve bilâdı kemâl-i ketretten tahdîd ve hasr ve ta'dâd. Olinmağa imkân olmayub cemî' memâlik-i bedâatü'l-lisan. Biirâdeti'l-meliki'l-mennân. Taht-ı eyâlet-i pür-saâdetlerinde ma'mûr ve âbâdân. Olmuşdur elâ ve hüve's-sultânü'l-azîm. Ve'l-hâkânü'l-ekberi'l-ekrem. Seyyid-i mülûki'l-[3a]asri ve'l-âvân. Mefhar-ı âl-i Osman el-mücâhidü ve'l-megâzî fî ehli't-tuğyân. Bâsit-ı bisâti'l-adli ve'l-insâf hâdim-i esâsi'l-cevri ve'l-i'tisâf el-müctehidü fî raf'-i livâi'l-emni ve'l-emân. El-mümtesili'n-nass-ı “innellahe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsan”⁵⁵⁷. Hazreti Sultan Murad Han belleğahu'l-lâhu Teâlâ ma erade ala teâkubi'l-ehmân. Pes raiyyetine kemâl-i şefkat. Ve hüsni'l-bifâtlarından etrâf-ı bilâda hıfz için ümerâ ve vüzerâ irsâl idüp memâlik-i sâmiyyelerine bağı ve fesad ile taarruz ve istîla idenleri kal' ve kam' itdirmek âdet-i behiyeleri olmağın bazı bilâd-ı baide de ta'tîl-i şeâir-i Ehl-i tâat. Ve muhalefet-i tarîk-ı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat, Eydür tâife ki Cum'a ve cemâat ve ezânı terk. Ve kalb-i nâ-pakların da Ashâb-ı Rasûlin Sallallahu Aleyhi ve Sellem halifelerinde vârid [3b]olan nusûs-ı şerîfeye muhalefeti terk. İtdükleri ecilden tûğ-ı şehin-şâhı ile tebdîl ve tahrîfden masûn şer'i şerîf cihadları îcâb itmeğın hurumât-ı dîn-i kavim ve iktifâ-i sülûk-i sırât-ı mustakîme kemâl-i gayret ve hamiyetlerinden ol cânibe asâkir-i nusret-i müessir gönderüb ol emâkinde olanları doğru yola tevfiik ve itikadların pak. Ve yahud Allah Teâla ve rasûlüne muhalefet edenleri terk-i Diyâr itdirüb Ehl-i Sünnet ve Cemaat ile meskenlerin tab-nâk. İtmek emr itmişlerdür. Ve bazı memâlik-i Şâmiyyede ki bazı müfessirîn katında. “İrame zâtil-imâd elleti lem yuhlek mislüha filbilad.”⁵⁵⁸ Memâlik-i mezkûredir demişler tâife-i mezkûreden ekfer ve ahbes bir nice tâife-i mütemekkin olub kuvvet ve şevketleri bir mertebeye [4a]ayırılmışdı ki emvâl-i müslimîni nehb ü gâret ideler diyu havf dârı olmuş idi. Ana binâen südde-i saâdet âşiyân. Ve atabey-i adalet-nişanlarından düstur-ı ma'dilet-nigâr. Müşîr-i ferîdün vakâr menât-ı makâlîd-i umûr. Müdebbir-i mühimmât-ı cumhûr. Vezîr-i mufahham ve zahîr-i muazzam ve mükerrerem hâfız-ı bilâd-ı şark ve garb. Mâhid-i mihâd-ı silm ü harb. Kehfü'l-fukara ve melâzü'l-ulemâ sâhib-i re'fet-i kâmile ve merhamet ve şefkat-i şâmile bürhânü'l-milleti ve'd-dîn. İbrahim Paşa belleğahu'l-lâhu Teâlâ min saâdeti'd-dâreyni mâ yeşâ. Hazretlerin evvelâ Diyâr-ı Mısır-ı mahrûsaya irsâl buyurub saâdetle vusûl bulduklarında kesr-i zâlim ve ref'-i mezâlim idüp leşker ve riâya ve âmme-i berâmâyâ kemâl-i nazm ve nizâm. Ve hüsni-irtibât ve iltiyâm. Virdükden sonra [4b]Diyâr-ı Şâmiyye'de zikr

⁵⁵⁷ Şüphesiz ki Allah, adaleti ve ihsanı emreder. Nahl 16/90.

⁵⁵⁸ Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e; Fecr 89/7-8.

olunan tavâifden. Teyâmine ve Dürûz ve Ravâfız ve Kelbiyye ve Nusayriyye ahvâline ittılâ-ı şerifleri ol yine dergâh-ma'dilet-penâha teveccüh buyurular diyu ahâlî-i vilâyet-i havf ve haşyet üzre idiler, zîrâ ki etrâf-ı vilâyet bu denlü rüzgâr tâife-i mezbûrenin eziyet ve belalarına ıstıbâr ve zahmet vegâlarına tahammül-i ihtiyâr idüp derd ve mihnetleriyle leyl ve nehâr zâr ve bîzâr olduklarının tafsiline mecal muhal olmuş idi. Ol sebebden dîde-i a'yân Ya'kûb var Yusuf cemâline intizâr üzre iken arâzî-i Dımaşk eş-Şâm lâzâlet Dâr-ı İslâmın ilâ yevmi'l-kıyamî. Kudûm-i şerifleri ile teşrif buyurup saâdetle Saydâ nâm kasaba kurbına geldüklerinde tâife-i Dürûzun mekr ü keydlerine [5a]mülâkî ve müsâdif. Ve şinâ'at ve fesad ve sû-i itikadlarına âlim ve ârif olup asâkir-i İslâm üzerine hücum ve cüretlerin müşahade. A'vân ve ensarların cem' ve adem-i inkıyad ve izhâr-ı utüv ve fesad itdüklerinde kemâl-i mücâhade. İtmişlerdür ve bi'l-cümle bunların ilme'l-yakîn ve ra'ye'l-ayn ahlâk-ı zemîme ve kesret-i tavâif-i leîmelerinden müşahade itdüğümüz budur ki eğer bu hal üzerine az zaman dahi ihmal ve imhâl olınsalar. Kendülerden şerr-i azîm. Ve belâ-i vahîm nâşî olup bî-tahâşî bazı kıla' ve husûna müstevlî olmalarıyla kulûba zucrat ve ukûla küllî hayret vermelerinde iştibâh yoğ idi zîrâ silâh-ı kâmile mâlik olmalarıyla her biri şiddet. Ve hamiyet ve Diyâr-ı İslâm'da kâmil kuvvet ve kudret bulmuşlardur. Târih-i mezbûrda asker-i İslâmın [5b]fırsatların gözedüp üzerlerine hücum eydüp nice müslümanları ol anda şehîd. Ve nice sene nâ-bedîd itdiler. Hak Subhânehû ve Teâlâ tedbirlerin pür-nisyân etmese bu vechile nice şenâ'at ve fesad itmeleri mukarrer ve muhakkak idi. Pes paşa-yı kamkâr ve vezîr-i cemm-i iktidâr asker-i mevfûr. Ve sa'y-ı meşkûr ile üzerlerine vardukda dilleri havf ve hirasla dolup evvel ve hele de mağlûb olup bazısın hedefdir ve tu'me-i şimşîr. Ve niçesin giriftâr-ı kayd ve bend ve esîr eylediler husûsan ki Hazreti müşârun ileyhî hizmet-i şerîflerinde emîru'l-ümerâi'l-kirâm zahîru'l-vüzerâi'l-fihâm. Zü'l-be'si's-şedîd. Ve'l-azmi ve't-te'yîd el-muhtass-ı bimerîd-i gınâya el-meliki'l-a'lâ. Şam Beylerbeyisi (kenarda yazan: gayret-i dîn-i İslâm) Ali Paşa dâme ikbâlühû ve sâir ümerâ-i kirâm ve kasd-ı intikâm için [6a] Hakka i'tisâm edüb şiddet-i şecâ'at ve himmet-i tâm ile sa'y-ı meşkûr ve sarf-ı makdûrda bi't-tamâm-ı ihtimam kıldılar. Hafi olmaya ki tâife-i mezbûrenin katlinde sevâb-ı cemîl ve ecr-i cezîl vardur kavm-i mezbûr muharremâtı istihlâl eydüb salât ve zekât ve hacdan i'râz belki tekâlîf-i şer'iyyeyi bi'l-külliyâ inkâr ve her birin tarîkından çıkarmağı irtikâb ve dâimâ kar edinmişlerdür öyle ise şek yokdur ki kıtalleri vâcib. Ve mikdarların kendülere bildürmek lazım ve lâzibdür zîrâ bunlar bend-i İslâmdan boşanup helal ve haramı fark etmezler ve yollar kesmekle emn-i tarîkı ref'-i tâm ve masûn ve mahfuz olan pâkize hatunlara zinaya ikdam idüb dâima şûrb-i hamr. Ve ekl-i lahm-ı hınzîr ve sâir muharremâtı teâtî etmeden hâlî değıllerdür. Ve şek yokdur ki [6b] Sıddîk-ı Ekber Ebû Bekir radiyellahu anh ki enbiya ve mürselînden sonra efdal-i halâik oldur. Zekât erkân-ı dinden bir rûkn iken zekât vermede

tevakkuf edenler ile mukâtele ve muhârebe idüb cemî' ashâb-ı izâm. Husûs-ı mezbûrda kendülere muvâfakat-ı tâm itdüklerinde asla şek ve şübhe yoktur bu takdirce icmâ' üzerine olmuş olur. Ve bu tâife-i mezbûre ittifâk-ı müslimîn ve icmâ'-ı muvahhidîn ile kâfilerdür nitekim eimme-i kibâr ve ulemâ-i emsâr vech-i meşrûh üzre vermişlerdür cümleden biri ol âlim-i rabbânî. El-Ma'rûf bi-bini'z-Zemelkânî demişdür ki bunlar icmâ'-ı müslimîn ile küffârdur fırak-ı İslâmiyyeden sayılmalarına iltifat yoktur bazı halleri ehli kible olmalarına şübhe verir Yehûd ve Nasârâ'dan yaramaz ve hayırsuzdur boğazladukların [7a]yemek ve kendüler ile münâkaha kılmak helal olmazdur. Ve gerek cizye virsünler ve gerek virmesünler Diyâr-ı İslâmda komaları caiz değildir bu kanda kaldı ki Müslümanların şehirlerinde ve kalelerinde ve asker-i İslâm içinde istihdâm olınalar ve anlardan her kim ele gelüp tevbe itmezse katl olına. Ve eğer kuvvet ve şevkete ve ya hısnında tahassun itmekle ele gelmekden imtina iderlerse tâ ele gelince muharebe edile ele geldükde ya dîn-i İslâma dâhil ola veyahud ana göre ceza ve sezâsı verile ve anlardan şol kimesne ki Ehl-i İslam karyelerinde bile sakin ola imana geldiğinden sonra haram olanlardan ferâgat ve terk-i emel. Ve sâir şerâyi'-i İslâm ile amel itmesine ilzam ve ikdam olına. Ve şeyhleri namına ölenler ki kendülere cemî' mezkûrâtı ilkâ ve ta'lîm iderler [7b]anlar anlardan dahi yaramazlardır tevbe itmezlerse katilleri vacib olur. Kendülere şeyh namı ile hitâb itdürmeden ve dahi bunun emsâli işlere idhâl itdürmeden men'leri vacibdir ve mesâlih-i müslimîn üzerine hâkim ve vâlf olanlara emr olındukları cihâdın husûs-ı mezbûr-ı ekberi olmağın men ve izâleleri vâcib olur fâzıl-ı mezbûrun kelimeleri bu mahalde nihayet buldı. Ve Celâle'd-dîn-i Kazvînî Hazretleri ki “Telhîs-i Miftâh”ın sahibi ve Şâm- şerîfin kâdî'l-kudâtı ve hatîbidür rahimehullah mezkurların hakkında vech-i mebsût üzre yazmışlardır. Ve Mevlânâ Cemaleddin Allâme Es-sirîsî yazduğunun tercemesi budur ki şol kimesneler ki bu itikâddadır mübalağa ile kafirlerdür küffâr tâifesinün gayet de kabîhlerindendir. [8a] Ehl-i Kitabdandır olmamağın. Münakeheleri ve boğazladukların yimek helal olmaz müslümanların kalelerinde ve asker-i İslâm içinde istihdâmları caiz olmazdur. Belki bu itikadları üzere Diyâr-ı İslâm'da komaları câiz değildir tevbe ve şerâyi'-i İslâm üzre amel itdirmeleri vâcib olur tevbe itmezlerse katl edeler ve şeyhleri olanlar ki kendülere zikr olunan küfrleri ilka ve ta'lîm edenler anlar dahi yaramazdur Vallahu A'lem. Ve Mevlânâ Allâme Burhaneddin Firâzî yazduğı budur ki bunlar küffârdur hal bu hal ki ne Kavm-i Yehûd ne Nasârâ'dandır bu itikadları üzere müslümanların kalelerinde ve gayrı yerlerinde komaları caiz değildir şerâit-i tevbe üzere tevbe idenlerinin tevbeleri kabul olunur eğer tevbe itmezlerse katl olınalar. [8b] Mevlana Burhaneddin bin Abdulhak el-Hanefî. Ve İmâm-ı Celîl Mevlâna Muhammed bin el-izz el-Hanefî müşârun ileyh-i Burhaneddin el-Firâzî rahimehullah yazduğına muvafık yazmışlardır ama imam Sadruddîn Süleyman bin Abdulhak el-Mâlikî rahimehullah yazduğunun tercemesi budur ki zikr

olunan şeylere itikad idenler müslümanlar içinde hılafsız küffârdur hal bu hal ki ne kavm-i Yehûddan ve ne Nasârâdan'dur belki anlardan dahi yaramazdur istihdâmları ve müslümanların kalelerinde ve köylerinde komaları caiz değildir Şerâyi'-i İslâm ile amel itmelerine ilzam vacibdür ve şeyhlerinin hükmi zikr olunan hususlarda cümlesinden tevbe itmeyenlerin hükmi gibidür katilleri vâcib olur. Umûr-ı Müslimîn üzerine vâlî ve hâkim olanlara mezkûrları zikr olunan [9a]yaramazlıklardan men' ve şerâyi'-i İslâm ile amel itdürmeleri vâcib olur. Ve şol hâkim ki mezkûrların bu hallerin bilüp temdîd ve men'e kâdir iken men' îlâm ve tarîk-ı hakka sâlik olmaların ilzâm itmeye ol dahi anların şerîkidür Vallahu Âlem ve eşbu fetvâ-i şerîfenün cemî'sine kâdî'l-kudât Mevlana Necmeddin bin Sakrî muvâfakat itmişdür. Amma imam Allâme Şihabeddin bin Ahmed Teymiye el-Hanbelî rahimehullah ulemâ-i mezkûrun ile bile yazmışdur ki müslümanların ittifakı ile bunlar kafirdürler. Belki bunların küfrlerinde şek eyleyen bile dâhi kâfirdür. Bunlar şol Ehl-i Kitab mesabesinde olup taamları ve münakeheleri mübah olan kısımdan değildir Diyâr-ı İslâm'da müşrikîni cizye [9b] vermekle kodukları gibi bunları dahi cizye vermeleriyle komak olmaz. Zîrâ bunlar mürtedler veyahud zındıklardur mürted cizye virmekle Diyâr-ı İslâm'da konılmadığı ittifâkîdir. Zındık andan dahi yaramazdur zındıklığı bilirse tevbe virilir eğer tevbe ederse fihâ ve illa katl olunur ve ekser-i fukaha katında zındıka tevbe virilmezsiniz heman katl olunur ve bî'l-cümle mezkûrları umûr-ı Müslimînde ne kalelerde ve askerde ve ne yardım için asla birşeyde istihdâm olınmaları caiz değildir. Ve ne cizye ve gayrı cizye virmekle Diyâr-ı İslâm'da komaları caiz olur belki heman vacib olan katilleridür veyahud tevbe itdirmeleridür tevbeleri kabul olunduğı takdirce. Ferâiz-i [10a]İslâmdan salât-ı hams ve sıyâm-ı şehr-i ramazan ve sâir a'mâl-i şerîfe ile amel itmelerine ilzam lazım ve labdüddür ve şeyhleri namına olmaları kendülerle söyleşmekden men' ideler belki heman evvelâ şüyûh-ı hitâbları yani muhatabları olan şeyhleri katl olunmakdur zîrâ çok kimsenin ıslahı için. Az kimesnelerin katli a'zam-ı mesâlihendür ve güman yokdur ki şeyhleri zındıkların a'zamı ve büyükleridür izhâr-ı İslâm iderlerse dahi nâsı idlal için irsâl ve ıtlâkdan bazıları katl olınsa yeğ idi hiç olmazsa dahi nâsı idlâlden men'leri vâcib olur yanlarında mesâcid ve ezan ve salât ve sâir şerâyi'-i İslâm ikâmet olınsa ve eimme-i mesâcid kendülere [10b] Kur'ân-ı Azîm okıdup. Ve ta'lim-i şerâyi'-i İslâm eylese ıslahlarına ahsen-i turuk bu olurdu bunların üzerlerine ikâmet-i hudûd itmekle de hükkâm-ı memlekete Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nun ve Resûlünün emr itdüğün zâyî' eylemek ve Allah' ın ve resûlünün emri şerîfiyle bunları ilzâm. Ve amel itdirmeye ikdâm itmemek câiz değildir Mevlânâ-i mezbûrın kelamı bu mahalde intihâ buldı. Ve şeyh-i meşâyihimiz Şemseddin Belatunsîye tâife-i Nusayrîden ki bu zikr olunan taifeye yakındur suâl itdüklerinde cevap verdi ki bunlar zenâdikadur Yehûd ve Nasârâdan dahi yaramazdur. Umûr-ı İslâm üzerine vâlî ve hâkim olanlara vacidür ki mezkûrlara ikâmet-i

şerâyi'-i İslam ve iki şehâdet kelimelerini ikrar ve [11a]Dîn-i İslam'dan gayrı cemî' edyandan teberri itdüreler eğer “eşhedü enla ilahe illallah ve eşhedü enne muhammeden rasülüllah” diyu şehâdet idüp şerâyi'-i İslâmı riâyet iderlerse namaz kılmak ve zekât virmek ve Beytullahı hacc ve şehir-i ramazânı savm ve yevm-i kıyâmete ikrar dahi bunların emsâli gibi nef'leri nef'imiz ve zararları zararımız olur. Ve her ne vakit ki ikâmet-i şerâyi'-i İslâm itmeden imtina' ideler bu takdirce küffâdur. Kıtalleri vâcib ve zürriyyetleri esîr ve malları ganîmet olur. Hazreti Ebû Bekir radiyellahu anh vech-i mezkûr üzre eylemişdür sahâbe-i güzîn rıdvâvullahi Teâlâ aleyhim ecmaîn bunun üzerine ittifak ve icmâ' itdiler ve münâkaha ve zebîhaları imana gelmeyince helal olmaz. Ve cizye virmekle Diyâr-ı İslam'da komak olmazdur belki hiç [11b] İslamlarından gayrı bir nesne kabul olunmayub İslam'a gelmezlerse katl olınalar bu fetvâ dahi bu mahalde intihâ buldı ve ammâ meşâyih-i izâmımızın şeyhi şeyh Hattâb bin Ömer bin Mühennâ rahimehullahu Teâlâ virdü ki fetva anun tercemesi budur ki bu zikr olınan tâife icmâ'-ı müslimîn ile küfrâdur gâyetde azmışlardur ulemâ-ı dinden bir ferd küfürlerinde tevakkuf itmezdir bunların halleri Yehûd ve Nasârâ'dan dahi yaramazdur Bilâd- Şâm'da bu gûne Teyâmîne ve Dürûz vardır ki anlar ne ba's ve nüşûra ve ne savm ve salâtin vücûbuna ve ne Hak Subhânehû ve Teâlâ'nun haram itdüğü nesnelere hürmetine itikâd iderler onlar çok otlayıcı hayvanât gibi belki cehlde ve dalâlde dahi eşeddür. Hükkâm-ı memleketden çok kimesne niçesi hutâm-ı dünyaya meyl ve niçesi cehl belası ile [12a] mücerred kelime-i şehâdeti dille ikrâr kendüleri İslâma idhâl ider zann eydüp bu denlü müddet-i ihmâl ve sükût ve tedbirlerinde taksîrlik itmişlerdür. İmdi Vallahi yalnız ikrar ile olmak ihtimali yokdur elbette itikâd lazımdur onlar ne Rabbü'l-âlemîn' in ilâhiyyetine ve ne seyyidü'l-evvelîne ve'l-âhırînün nübüvvetine tasdik ederler ve ne sâir enbiyâ ve mürselîn salavâtullahi ve selâmuhû aleyhim ecmaînün nübüvvetlerine inanurlar. Eyle olsa yalnız dil ile ikrar hiç bir ferden kanını ve malını men' ve sıyânet eylemez münakahaları ve boğazladukların yemek helal olmaz. Büte tapan arab müşrikleri gibi olurlar hükkâmın üzerlerine vâcidür ki şerâyi'-i İslâm ile amel itdüreler eğer kabul iderlerse söz çok kabul itmezlerse bunları urulup lâşelerin kelblere yedüreler [12b] kıla'-ı Müslimînden bir kalede ve bir köyde istihdâmları helal değıldür. Ale't-tahkîk Ebû Bekr-i Sıddîk Hazretleri zekât virmeyenler ile kıtâl eyledi kalan sahâbe-i güzîn rıdvânüllahi Teâlâ aleyhim ecmain cümlesi kendüye muvafakat itdiler bu hükkâm anlar ile beraber olanlar ki bunların kabahatleri adde ve unfile tutmaları hadde gelemezdir. Şol kimesne ki bir münker nesneyi görüp men' ve tağyîrine kâdir iken itmese Allah Teâlânun ve Resûlünün ikâmet-i hudûd ile emr itdüğün zâyî' itmiş olur ve ammâ mezkûrların şeyhleri ve davet idicileri kendülerden dahi yaramazdur benim itikâdında anlar tevbe eylemek gâyetde müsteb'addur. Ve anlardan birin tevbe itmezse katl eylemek niçe kâfir öldürmekce sevabı vardır ve şol kimesne ki anlardan birine nikâhla [13a] kız veya avret

vire dîninde za'f ve maraz ile alîl ve tarîk-ı İslâm'dan ihlâl ve infikâkına delîldür biz tahkîk hallerine vakıf olduk ve gördük ve işitdik ve inkâr yani tağyîr-i münker eyledük. Ehl-i ilme dil ile demek ve vülât-ı umûra lazım olan imtisâl eylemekdür imtisâl itmedüklerinde gayrı kendülerle mülâtafe ve müvâneset ve belki bazı hükkâm-ı dünyâ-yı dîniyyenün hutâm ve kazuratına meyl eydüb anlardan bazısına fülânü'd-dîn diyu hitâb iden bu söz dahi bunda muntehâ oldu. Ve “Kitâb-ı Mevâkîf”da” Kadı Adudeddin rahimehullah dimişdür İsmâiliyye nâm tâife ki kitâbın zâhirîn koyup bâtın bilürüz diyu Bâtınıyye lakablanmışlardır. Ve Karâmita dahi dirler zira anların evveli Hamdân Kurmut nâm kimesne idi ve Muharrimiyye derler muharremâtı veyahud mahremlerin mübah kıldıkları için. Ve Seb'iyye [13b] dirler zîrâ itikâd-ı bâtıllarında şerâyi' ile tekellüm idenler yani mürseller yedidür ve her iki mürselin arasında yedi imam gelüb anların şeriatlerin itmâma ergürürler ve her vakitte ve zamanda yedi kimesneden lâbüddür ki anlara iktida ve anlar ile ihtidâ olına birisi İmamdur ki Allah cânibinde bitürür ve biri Hüccetdür ki ol dahi Allah cânibinden eda ider ve Zû-massa yani emici ve sourucudur ki ilmi hüccetden sorar alur ve Ebvâb'dur ki duât didükleridür ve Ekber'dür ki mü'minlerin merâtib ve derecâtın arturur ve Me'zun'dur ki ahd ü mîsâkı ol alur ve Mülekkib'dür ki davet ediciye nâsi terğîb ve ihticâc iden kelb-i sayd gibi ve mümin ana ittiba ider bu zikr idilen yedi semâvât ve arazîn ve hefte günleri ve seb'a-i seyyâre gibi yedidür. “Ve'l-müdebbirâti emran” bunlardur dirler ve [14a] dahi bazı tâifeleri Edirbâcan'da Bâbek-i Hürremiyye ittiba eydüb Bâbekiyye ile lakablandılar mezkûr Bâbek'in zamanında kızıl libaslar kiydikleri için. Veyahud Müslümanlara hamîr yani eşekler diyu ad taktukları için Muhammiyye diyu lakablandılar ve imâmeti İsmâil bin Ca'fer'e isbât itdikleri ecilden ve bir rivayetde ulularını Muhammed bin İsmâil'e intisâb itdüğü için İsmâiliyye diyu lakablandılar asl bunların maksudları ve garazları şerâyi'i ibtâl itmek üzerinedür zîrâ mecûsdan yani ateş-perestlerden gubârîta nâm tâife dîn-i İslâm'ın kuvvet ve şevketin gördüklerinde şerâyi'i bir niçe vech üzerine te'vîl itmek dilediler ki te'vîl-i mezkûr üzre şerâyi-i İslâm seleflerinin kâidelerine ve küfrlerine uya “Şerh-i Mevâkîf”da” eydür tâife-i mezkûre bir yere gelüb geçenlerinin dünyada izzet ve rif'at [14b] ve mülk ve memleketin eğişüp itdiler ki şimden gerü müslümanlar memâlike istîla ve galebe itmekle ve def'lerine çaremüz kalmadı lâkin şeriatlerin te'vîl ile bizüm kâidemize döndürmek hîlesin idelüm diyüp bu hile ile akılda za'îf olanların elde diler zîrâ bu haller aralarında ihtilafların sözlerinde ızdırabların virür ve “Mevâkîf”de eydür bunların başları ve ulusları Hamdân Kurmut nâm kimesnedür ve bazılarının Abdullah bin Meymûn Kaddâh nâm kimesnedür dimiş bunların davetinde nice mertebeleri vardır didükden sonra beyanlarında bast-ı kelâm kılmışdır. Şol kimesne ki bu tâifelerin kitâblarına mütâlâa ide ve ahvallerine vâkîf ola muhakkak tâife-i Teyâmîne ve Dürûzin anlardan idüğün bilür yakında sana bunların

hallerini îzah ve takrîr. Ve haklarında [15a]ulemânın sözlerin bir bir tahrîr idelim ki bunlar ve ol tâifeden idüğüne asla şek ve şübhe kalmaya inşâallahu Teâlâ zikr olunan ulemânın fetevâ-i mezkûrelerinden benim dahi mezkûrlar hakkında sözüüm budur ki işbu tâife-i mezkûre-i küffâr. Hak Subhânehû ve Teâlâ kendülere dünyada helak ve dimar ve âhiretde azâb-ı nâr müyesser kılsun fîsk ve fücûr ve ekl-i meyte ve lahm-ı hınzîr şûrb-i humûr ve tekâlîf-i şer'iyeyi inkâr. Ve müfsidât-ı dîniyyeyi ihtirâ' ve izhâr itmeleri bir mertebeye varmışdur ki idrak ve yakînden edna behresi olana hafî olmaz belki bu kâr-ı etfâle dahi âşikâr olmuşdur bunlar icmâ'-ı müslimîn ile katilleri vâcib ve ansuzın öldürmeleri tâife-i muvahhidîne lazım ve lâzib olan kısımdandır. Biz erkân-ı şer'at-i âliyye-i rafî'adan bir rüknün bozulması [15b]içün kıtâl ve bozanı tekfir ider iken bu kanda kaldı ki şer'at-i garrâyı zûr ve bühtân ile bi'l-külliyâ kal' ve hetk eydüb verâ-i dîn ve usûl-i imânın nişanların tağyîr ve teaddî ve nusûs-ı şer'iyenün tekzîbi ve taarruz ve tasaddî ve Hazreti resûlin Sallallahu Aleyhi ve Sellem ashâb-ı kirâmına tecâvüz eydüp kadh ve ta'n idenler ile mukâtele ve kendüleri tekfir itmevüz kitâb-ı küfr-i intisablarından bir niçesi elimize girüp. Sünen ve kitâbullaha müteallik olan nusûsın tebdîlinde acebden aceb nesnelere gördük şek yokdur ki katilleri vâcib olur ve Diyâr-ı İslâmda komaları câiz değildir nitekim meşâyih-i İslâm ve eimme-i a'lâm beyân ve i'lâm kılmışdur husûsan bunlar evvelkilerden ziyade eydüp biri birine muâvenet ve müzâhere ve Allah'a ve Resûlüne ve pâdişâh-ı a'zama muharebe [16a] ile mücâhede itdiler. Dileruz, Hak Subhânehû ve Teâlâdan ki kendileri mağlûb ve şerhlerin def' ve kemâl-i kudretiyle ihlâk ve ref' eyleye ve şol kimesne ki mezkûrlar için “eşhedü enlâ ilahe illallah ve eşhedü enne muhammeden rasûlullah” diyu şehâdet iderler diye sözüne iltifat olunmaya ki Kur'ân-ı Azîm münâfıklarun tekfirlerine nâlık ve muayyen ve bu kelime-i şehâdeti anlar dahi zâhirde dirler iken tekziblerin mübeyyendür nitekim Hak Celle ve Ala Kur'ân-ı Azîmde buyurur ki “ ve minennâsi men yekûlû âmennâ Billâhi ve bilyevmilâhiri ve mâ hüm bimüminîn”.⁵⁵⁹Ve yine Resûl-i ekremine hitâben “izâ câekelmünâfikûne kâlû neşhedü inneke lerasûlullah vellahu yalemu inneke lerasûlüh vellahu yeşhedü innelmünâfikûne lekâzibûn”⁵⁶⁰ diyu buyurmuşdur. İmdi herkes bildi ki bunlar redd-i nusûs ve küfr-i sarîha sarılmışdur bel Hak Subhânehu [16b]ve Teâlânun rubûbiyyetin inkâr eydüp el-iyâzu Billâh, Mısır'da hâkim olan tanrıdır didiler “Teâla amma yesîfûn” her kim ki bunların kıtalleri vâcibdir dimeye ol kimesne Allah'dan ve rasûlinden harb ile rücû' eylesün yalnız iki şehâdet kelimelerin dile getürmek kanı ve malı ismet eylemezdir madam ki şehâdet şehâdet getüren kimesne sâir erkân-ı İslâmıdan

⁵⁵⁹ İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde "Allah'a ve âhret gününe inandık" derler. Bakara 2/8.

⁵⁶⁰ Münâfıklar sana geldiklerinde, "Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin" derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münâfıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler. Münâfikûn 63/1.

namaz kılmak ve zekât vermek dahi bunların emsâli gibilere itiraf kılmaya. Hadîs-i ibni Ömer radiyellahu anhümada “ümirtü en ukâtilennâse hattâ yeşhedü en la ilahe illallahu ve enne muhammeden rasulillahi ve yukîmussalate ve yütüzzekate feiza fealû zalike asamû minnî dimâehüm ve emvâlehüm illa bihakkıha ve hisabuhum alellah⁵⁶¹”. Enes bin Malik radiyellahu anh rivayetinde “ümirtü en ukâtilennâse hattâ yeşhedü en lâ ilahe illallah ve enne [17a]muhammeden abduhû rasûlühû ve enne yestekbilu kibletena enne ye'külû zebîhanâ ve enne yusallî esalâtena feiza fealû zalike hürrimet aleynâ dimâuhum be emvâlühüm illa bihakkıhâ⁵⁶²”. Ve Ebû Hüreyre radiyellahu anh hadisinde “ümirtü en ukâtile'n-nâse hattâ yeşhedü en la ilahe illallah ve yü'minû bî ve bima ci'ti bihi feiza efalû zâlike asamû minnî dimâuhum be emvâlühüm illa bihakkıhâ ve hisâbuhum alellahi⁵⁶³” ve Şerh-i Müslimde Nevevî rahimehullah “el-emru bikıtâli'n-nâsi” didüğü babda terceme kılmışdır ki “hatta yekulû lâ ilâhe illallah muhammedün rasûlullah ve yukîmu's-salate ve yütü'z-zekâte ve yü'minû bicemîi mâcâe bihinnebiyyü Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve enne men feale zalike fekad asame nefsehû ve mâlehû illa bihakkıhâ ve vükkilet serîretühû ilallah Teâla. Eyle olsa eşbu ehâdîs-i kesîre-i sahîhada delâlet-i sarîha vardır ki ismet-i dem ve mal nice şarta müteallikdir. Şol emr ki niçe şarta müteallik ola bazı [17b]şart bulunmağıyla hâsıl olmazdır. Didüğinden sonra şol kimesne ki şerâyi'-i İslâmdan birin vücûda getirüp Hazreti risaletin Salallahu Aleyhi ve Sellem min indillah cemî' getürdüğün tekzîb idici olsa ol kimesne nice mü'min olur bu sözü dâll ve mudîll olandan gayrı kimesne dimezdür Hak Subhânehû ve Teâla bizi ve cemî' ümmet-i Muhammed'i andan saklasun dimişdür. hükkâmın ekseri tâife-i mezbûrenin bu ana gelince tedârikünde dünyâ-yı fâniyyenin hutâmına meyl itmekle. Veya gayrı hevâları üzre getmeğile göz yumup ihmâl itdiler eyle eylemekle müsâb ve me'cûr olmazlar belki âsim me'zûr olurlar husûsan tâife-i mezbûre evvelki mertebelerinden ziyade eydüp veliyyü'l-emne nasarahullahu Teâlâ adem-i itaat ve inkıyad ve asâkir-i İslâm üzerine hurûc ve izhâr-ı fesâd [18a]ve şebhûn itmekle asker-i İslâmdan niçesin katl ve temerrüd ve inâd itdüklerine ilm-i yakînî ile ilmimiz ve yakînimiz olmuşdır hatta herkes şer ve fitneleri etrafa intişâr ve ittisal ve bağı ve nekbetleri saire tesir ve intikal ide diyü külli havf üzre oldılar birkaç gün dahi ihmâl olınsalar hurûc ve zuhûr idüp bazı

561 Ben, insanlar Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şahitlik edip, namazlarını kılıp zekâtlarını verinceye kadar onlar ile savaşmakla emrolundum. İşte bunu yaptıklarında canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâm'ın hakkı hariç ki onun da hesabı Allah'a aittir.” Buhari, “İman”, 17.

562“ Ben insanlar Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna deyip, namaz kılıp kiblemize dönünceye, kestiklerimizi yiyinceye kadar harp etmekle emrolundum. Bunları yapınca, kanları ve malları bize haram olur. Ancak İslâm'ın hakkı hariçtir. O da Allah'a kalmıştır.” Buhari, “Salah”, 28.

563 “İnsanlarla, “lâ ilâhe illallah” deyinceye, bana ve benim getirdiklerime inanuncaya kadar savaşırım. Bunu yaparlarsa benden kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Ancak onun (malın ve kanın) hakkı hariç. Onların (gizli kalan) hesabı ise Allah'a aittir.” Müslim, *Sahih-i Müslim*, trc. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayımcılık,1988) “İman”, 8 (34).

bilâda müstevlî olmağla etraf ve eknâfa şenâat ve fesadları yayılırdı. Dileriz ki Hak subhânehû ve Teâlâ kendileri mağlûb ve makhûr ide bimennihi ve keremihi hak budur ki seyyid-i mülûk-ı zamân. Nâşir-i livâ-i adl ve ihsan Zıllu'l-lâhi ala kâffe'l-müslimîn hâmi-i havza-i İslâm ve dîn. Elkâbda itnâbdan müstağnî ale'l-yakîn. Sultan Murad Han ebkallahu Teâla devletühu'l-garrâ mâ teâkabe'z-zamân. Hazretlerinin dergâh-ı ma'dilet-nisâblarundan vâris olan ahkâm-ı şerîfe-i muhkeme mücebince asf-ı zebân [18b]ve serdâr-ı asker-i İslâm ve dilâverân vezîr-i mufahham ve müşîr-i muazzam asker-i İslâmın ser-askeri ve nusret-i millet-i Muhammediyyenün fikr-i sâib ve zihn-i sâkıbı ile râh-ı hakka rehberi olan İbrahim Paşa. Belleğahu'l-lâhu min murâdâtı'd-dünya ve'l-âhırati mâ yeşâ Hazretleri gayret ve hamiyet-i İslâm için eskiden ve yeniden mâlik olduğu malı bezl eydüp gazâ ve cihâdda hakk-ı cihâdı yerine gürdi Hak Subhânehû ve Teâla saâdetlü padişâhımızun eyyâm-ı devletinde intihâ-i zamân. Ve inkırâz-ı deverâna değin kendüyi dâima müeyyed ve mansûr ve a'dâsını mağlûb ve makhûr ide bimennihî ve yümnihi.

FASL: Bilgil ki bu kefere ve fecere küfr ve inkârı atalarından ve atalarının atalarından ve dedelerinden ve dib dedeleri Hâkim-i Ubeydîden ki anun tanrılığına itikâd itmişlerdür [19a]demmerehullahu Teâla ve ehlekehû ve bu zikr olınan hâkimin aslı “Kitâbu'r-Ravzateyn. Fî Ehbâri'd-Devleteyn” nâm kitabda Ebû Şâme-i Allâme zikr itdüğü üzere ulemâ katında malûm ve marûf olan budur ki Hâkim-i mezkûr Ubeyd neslindedir ve bu Ubeyd-i Kaddâh mülhid-i Mecûsî neslindedür ve bir rivâyetde bu Ubeyd-i mezkûrun babası Bilâd-ı Şam'da Selimiyye nâm şehirden bir demirci Yahudî idi dirler ve mezkûr Ubeydin adı ol tarihte Saîd idi Mağrib'e varduğundan sonra kendüye Ubeydullah diyu tesmiye kıldı ve kavlı-bâtıl ve itikâd-ı fâsidi üzere Alevî ve Fâtumî geçindi. Ve bir neseb-i gayr-ı sahîh iddia eyledi ki ensâb-ı Aleviyye musanniflerinden bir ferd tasniflerinde zikr itmemişdür belki ulemâ-i ensabdan bir cemaat didüğünün hılâfın zikr itmişlerdür ki yukaruda [19b]yazduğumuzdur. Andan sonra halden hale terakkî bulup mülke malik oldu ve kendüye Mehdî diyu ad virdi Mağrib'de Mehdîyye nâm şehri yapup kendüye mensub kıldı gâyetde zındık ve habîs ve İslam düşmanı idi Şîa mezhebin izhâr iderdi ve anunla iştihâr bulmuşdı. Millet-i İslâmiyye'nün izâlesine harîs idi fukahâ ve muhaddisîn ve zühhâd ve salihînden çok kimesne katl eyledi bunları katlden maksudı dünyadan vücudların kesüp cühhâl ve avâm-ı nâs behâim gibi kaldukdan sonra bildüğü üzere idlâl ve akâidlerin ifsâd itmek idi “vellahu mütimmü nûrahû velev kerihe'l-müşrikûn.”⁵⁶⁴ Nesli ve zürriyyetin dahi bunun üzerine yetişüp fırsat el verdükce ilân ve izhâr ve illa ketm ve isrâr iderlerdi ve duâtlarının yani nâsı [20a]küfrlerine ve bidatlerine davet idicilerin taht-ı yedlerinde münebbisleri yani murabbâları ve dikmeleri var idi ol münebbisler memleket ve bilâdda

⁵⁶⁴ Kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlayacaktır. Saf 61/8.

ibâddan idlâli mümkün olanları idlâl ve akâidlerin ifsâd iderler idi bu belayı Ehl-i İslam devletlerinin evvelinden âhiline değin çekdiler devlet ve hükûmetlerinin evveli iki yüz doksan dokuz zü'l-hiccesinde ve âhiri beş yüz altmış yedi senesinde idi cem'an iki yüz altmışaltı yıl olur bunların zamânında Rafizîler çoğaldı. Ve işleri istihkâm buldı ve nâs üzerine u'şr ihtisâb ve sair bâc meks-i vaz' olındı sonra gelenler anlara ittiba ve iktidâ kıldılar ve Şam dağlarında sakin olan nusayriyye ve Dürûziyye gibi tâifelerden çok kimesnenün akîdeleri ifsâd olındı. [20b] Ve Haşîşiyye nâm tâife dahi anlardan bir nev'dür zikr olunan tâifelerin akılları za'îf ve az ve cehlleri gâlib olduğüçün davet idicileri bunları gayrılarında ziyade azdurdılar. Ve mezkûrların zamanında bilâd-ı Şâm'ın ve cezîre'nin ekserin Frenk tâifesi almış idi şol vakte değin ki Hak Subhanehû ve Teâla inayet eydüp. Devlet-i Atabekiyye zuhûr eydüp Sultan Selâhaddîn gibi mücidd ve mukaddim kimesne gelüp yine cemî' bilâd-ı İslâmı kefare elinden alup yine yerlü yerine getürdi. Ve ol Devlet-i fâsideyi ibâd üzerinden götürdi anlar halife nâmı on dört kimesne idi. Ucu Diyâr-ı Mağrib'de İfrikiyye nâm memleketde idi birinün lakabı Mehdî ve birinün Kâim ve birinün Mansur [21a] idi ve on biri Diyâr-ı Mısır'da lakabları Mu'izz ve ve Azîz ve Hâkim ve Zâhir ve Müstansır ve Müsta'li ve Âmir ve Hâfız ve Zâfir ve Fâiz ve Âzîd idi nesepleri Mecûsiyye veyahud Yahûdî'ye çıkarken şeref davasın iderlerdi hatta bu iddia avâm içinde işihâr bulup bilmeyenler Devlet-i Fâtımiyye ve Devlet-i Aleviyyedir olmuşlar idi. Anlar değildi illa Devlet-i Yahûdiyye ve Mecûsiyye-i Bâtıniyye-i Mülhide idiler cümle edebîliklerinden biri budur ki hatîblere emr iderler diğе minberde didükleri üzre şereflerin zikr ide ve mesâcid divarlarına ve gayrı yerlere ol vechile yazalar. Ve Diyâr-ı Mısriyye'yi kendülere el virüp Kâhire-i Muizziyye'yi bizzat bina eyleyen cevher nâm kulları bir dirâz [21b] ve tavîl hutbe okıyup içinde. “Allahümme salli âlâ abdike ve veliyyike semerete'n-nübüvveti ve selîle'l-ıtrati (sayfa kenarında: selil oğul oğludur ve ıtrat âl-i beytdir 'şerh) el-hâdiyeti'l-Mehdîyyeti Mu'izz bin Temîm el-İmâmî'l-Muizz Lidinillâhi emîri-l Mü'minîne kemâ salleyte âlâ âbâ'ihî t tâhirîne ve selefihi-l müntehabîne (alttaki küçük yazı: intihâb üründilemek) el-eimme-i raşidîn dimişdür ol adüvullah la'în kizb eylemişdür. Ne kendüde ve ne cemî' selefinde ve ne bâkî kalan zürriyyetinde hayr var ıtrat-ı nebeviyye-i tâhire anlardan irakdur geçmiş eimme ve ulemâdan bir niçesi bunların neseblerin beyan. Ve küfrlerin izah ve a'yân kılup telbîs üzerine ölüp ve İslam'a adavetleri ne mertebe idüğün yazmışlardur zikr olunan ulemânın müteverri' ve zâhidleri anları benî Ubeyd el-ed'iyâdan gayrı şey ile tesmiye itmezdir. Ed'iyâ demek kendülerün [22a] olmuş nesebi iddia iden dimekdir. Allah Teâlâ Ebû Bekir bin Ebû't-Tayyib nâm âlime rahmet eylesun ki “Keşf-i Esrâr-ı Bâtıniyye” nâm kitâbının evvelinde bunların nesepleri Hazreti Ali radiyellahu anha ulaştüğünun butlânın keşf ve beyan kılmışdur. Ve dahi bildürmüş ki şol kaddâh nâm kimesne ki bu zikr olunan ed'iyâ nesebde ana intisâb itmişlerdür bir i'tikâd-ı

fâsid-i kezzâbdur ki du'ât-ı Karâmita'nun lâ'nehümüllah aslı o dur ve ama Kadı Abdü'l-Cebbar-ı Basarî rahimehullah “Tesbîtü'n-nübüvve” nâm kitabın âhirinde sözi usûli ile yoklayup bulup beyân-ı şâfi ile beyan kılmışdır. Ebû Şâme-i Allâme eydür mezkûr Ebû Bekir bin Ebû't-Tayyib ile mesfûr Kadı Abdü'l-Cebbâr-ı Basarî'nin ve gayrı ulemânun kelimeleri Târih-i Dimeşk'in muhtasarında Abdu'r-Rahim [22b]ibni İlyâs'ın tercemesi mahallinde nakl eyledim mezkûr İlyas ol bi'se'n-nâs olan taifedendür ve bu zikr olunan iki âlim ve fâdıl eimme-i usûl dîn-i İslamdan ulu kimesnelerdür mûma ileyh Abdu'l-Cebbar kitabında mezkûrlarun itdükleri münkerât ve küfriyyâtdan bazısın izhâr ve beyân itmişdür istimâ' iden adamın tüyi ürperür. Dimesi dahi münâsib değil lakin anların imâmetin ve hılâfetin i'tikâd iden kimesnelerin ve küfr ve inâdlarına vâkıf olmayanların tabî'atlerine nefret virmek için bir niçesin zikr idelüm tâ ki devletlerin izâle ve bid'atlerin imâte ve adedlerin taktîl ve hayatların memâta tebdîl ve adımların ifnâ ve ateşlerin itfâ idenler ma'zûr belki meşkûr ola Ebû Şâme'nün dahi kelâmı nihayet buldı.[23a]Fakîr dahi dirim ki nitekim sultân-ı âdil Nûreddin eş-Şehîd Sultan Salahaddin bin Eyyüb rahimehullah mübâşeretiyile âmme-i nâsa ayn-ı zarar olan ol murdarların izâle-i devletleri sebebi ile zikr-i cemîl ve senâ-i cezîle fâiz ve nâil oldı ümîddür ki seyyid-i selâtin-zamân müşeyyid-i erkân-ı îman âmir-i bi'l-adl-i ve'l-ihsân. Sultan Murad Han edâmellahu Teâlâ mâ teâkabezzamân. Hazretleri dahi düstûru ve vezîri ve muhtârı ve müşîri İbrahim Paşa belleğahu'l-lâhu ma yeşâ hazretlerinün mübâşeretiyile tâife-i mezkûreyi i'dâm ve bünyân-ı habâis ve münkerlerin ihdâm. Buyurmağıla senâ-i cemîl ve ecr-i cezîle fâiz olalar şek yokdur ki bu husus ekme-i vâcibât ve a'zam-ı terakkub-ı ilallah ve sebep-i ref'-i derecâtdur. Mürûr-ı [23b]zamân ve kürûr-i asr-ı âvân ile fermân-ı kaza cereyanları kütüb-i meşhûre ve suhuf-i menşûre de anların ahvâli yazıldığı gibi yazılırdı. “Kitâb-ı Ravzateyn”de eydür kadı Abdü'l-Cebbar zikr eyledi ki Mehdî ile mülakkab olan kimesne la'nehullahu Teâla cuhhâli besleyüp ulemâ üzerine taslît iderdi ve ulemâ ve fukahâyı yatdukları yerlerinde adam salup boğazladurdi. Ve Tatarlara adam salup müslümanların üzerine musallat eyledi ve cevri günden güne ziyade eydüp olanca malların alduktan sonra niçesini katl iderdi ve duâtları yani davet idicileri halkı akılları yetişdüğüne göre idlâl iderler bazı nâsa bu Mehdî Resülüllah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in oğlıdur ve Allah'ın mahlukı üzerine [24a] hüccetidür dirleri idi ve bazısına Resulullah ve hüccetullah budur. Ve bazı tâifeye hâlık ve râzık olan Allah budur dirler idi ve biz diruz ki “la ilahe illallahu vahdehu la şerikeleh tebarekellahu sübhanehu ve Teâla amma yesıfun ve yekulü'l- kafirune uluvven kebira” vaktâ ki öldi Kâim adlu oğlı makamına Kâim oldı atasının şerrinden kendünün şerri ve zararı ez'âf-ı muzâ'af ziyade olup enbiyâyâ salavâtu'l-lahi aleyhim ecmaîn âşikâre söğer ve sebb ider oldı çarsu ve bazarlarda mehdî-i zamanlık ve dahi bunun emsâli ve gayrı nesne ile itdürürdi “Ravzateyn”de görüp fuşşı ve yaramazlığı için naklinden

ve yazmasından tehâşî ve ictinab eyledim görmek isteyen kitâb-ı mezbûra mürâcaat eylesun. Ebû Şâme nakl-i mezbûrdan sonra [24b] Allahüme salli âlâ nebiyyike ve ashâbihî ve ezvâcihi vel'an hâ'ülâ'i-l keferete-l fecerete-l mülhidîn. Verham men ezâlehüm yani ya Rabbi peygamberune ve ashabına ve ezvâcına salât vir ve bu keferete ve fecere ve mülhidîne lanet eyle ve bunları izâle idene rahmet eyle diyu duâ eyleyüp bu dua kal' ve izâlelerine ve cem'iyetlerinün perişanlığına sebep olmışdur ben dahi reca iderim ki bu dua emîru'l-mü'minîn ve kâid-i cüyûşi'l-muvahhidîn sultan Murad Han dâmet devletühü-l garrâ mâ te'âkabe-l melevân hazretlerine mahsus ola vezîr ve müşîri İbrahim Paşa ahsenellahu ileyh-i mâ yeşâ hazretlerinin sa'y-ı belîğ ve tedbîr-i bî-dirîğ ile inşâallahu Teâla Ebû Şâme eydür bundan sonra mezkûr Hâkim'ün oğlu Bahreyn'de sakin olan EbûTâhir Kurmutî'ye haber gönderdi ki Müslümanları katl ide ve mesâcid ve mesâhifi [25a] yaka sonra ol dahi ölüp oğlu Mansur yerine geçdi Ebâ Yezid nâm kimesne ki oğlunun üzerine hurûc eydüp ef'âl-i kabîhasın inkâr ve tağyîr itmeğe kâsîd itmiş idi. Derisin yüzüp asdı andan sonra Ehl-i cibâlin katline ve kaçurmasına meşgûl oldı zikr olan Eba Yezid gibi bir kimesne dahi kendünün üzerine zuhûr ve hücum ide diyu havf iderdi ol dahi öldi kabbahahullahu Teâlâ oğlu Muiz nâm kimesne yerine geçdi duâtın yani nâsı bidatlerine davet idicilerin etrafa perakende eyleyüp kimisi mehdî-i sâhib-i zaman budur kimisi mağribden doğan güneş budur dirler idi Müslümanlara bir musîbet yetişse memleketlerin küffâr almak gibi sevinür mesrûr olurdu vardır bir niçe gün gâib olup gizlendi. [25b] Yine zuhûra geldi halka bu vehmi virdi ki Allah Teâlâ hazreti İsa peygamber gibi kendüye göğe ref' eydüp gökde enlenmiş ola ve kendü gaybetinde nâsdan sâdır olan işleri bazı casuslar gizlendiği yerde kendüye nakl itmekle nâsa gaybdan haber virür gibi haber virüp avâm-ı nâsın ve câhillerin kalbleri buna inanurdu tâife-i mezbûreden Mısır'a evvel halife olan budur ki Kâhire bunun ismine yapılmışdur nitekim yukarıda zikr olındı ve Şam'ın fakihî olan Ebû Bekir Muhammed bin İsmâil Er-Remlî nâm âlimi tahtadan kafes içinde yanına getürdüp derisin yüzmek emr eyledi diri iken derisi yüzülüp içine saman doldukdan sonra salb eyledi rahimehullahu Teâlâ. Ebû Zerri Herevî eydür işitdim ki Ebû'l-Hasen Darekutni anı anar [26a] ve ağlar idi. Ve dirdi ki mezkûr için yüzülürken “kane zalike fi'l-kitâb-i mestûrâ⁵⁶⁵” dir idi. “Ravzateyn”de eydür mezkûrlardan hâkim ile mukalleb olan kendü eyyâmında sahâbe-i güzîn rıdvanullahi aleyhim ecmaînün sebbine ve sebbi camiler ve hanlar ve şâhrâhlar ve sair yollar üzerinde olan divarlara yazmak emr eyledi ve cümle eli altında olan memlekete vech-i meşrûh üzere sicillât yazıp gönderdi sonra yine cümlesin gidermek emr eyledi Ebû Şâme rahimehullahu eydür bu mel'unların vâlî ve hâkim olmaları heman Allah Teâlâdan müslümanlara bir mihnet

⁵⁶⁵ Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır. Ahzab 33/6.

idi bu sebebden müddetleri tavîl. Ve adedleri kalîl idi bâlâda zikr olunduğı üzere on dört kimesne iki yüz altmışaltı yıl eğlenmişdür. Bundan sonra eydür İmam Ebû'l-Kâsım [26b] Abdurrahman bin Ali bin Ebi Nasrı'ş-Şâşî kimesne “Redd-i ale'l-Bâtınıyye” nâm kitabda bunların hallerin keşf ve beyan. Ve kabahatlerinden küfr ve münkerât ve fevâhişlerin nizâr didüklerinin zamanında ve eğer maba'dında bi't-tamâm tasrîh ve a'yân eylemişdür ve eydür eğer mülûk-i İslâm'a Cenâb-ı Hak'dan tevfiik irişse at dizginlerin Mısır cânibine Bâtınıyye-i Melâînün gazası için döndürürlerdi. Zîrâ anlar dîn-i İslâmın a'dâsının eşeddi ve eşerridür hadd-i münâfıkından (nifak küfr-i hafîdir) hadd-i mücâhirîne (sarih kâfir) yetişdiler. İslâmın küfr ve fesâdların izhâr itmeğile kâffe-i nâsa gaza ve cihadları farz oldu bunların İslâma ve Ehl-i İslâma zararları küffârdan eşeddür zîrâ yeryüzünde fesâd ve zarar-ı azîmlerin bilür iken bu mertebeye gelince kimesne bunlar ile cihâd ve gazâyâ durmadı [27a]bu söz dahi nihayet buldı. Ben dahi didüm ki Hak Subhânehû ve Teâla sultân-ı a'zam azamellahı şânehu ve zade i'zâmehû. Ve a'lâ fi-l Hâfıkayni (beyaz-ı meşrik ve'l- Magrib) a'lâmehü (cem'-i âlem) seyyid-i mülûkü-z zamâni bil ittifâk. Ve'l-müstevcibi li-l inkıyâdi (itaat) min sâiri-l enâmi ibni'l-istihkâk. Hâmî elviyeti-l (cem'-i livâ') İslâmî ve nâşirihâ (yaymak) bi-i'zâzi ehlihi el-mücâhidi li'a'dâi dînillâhi bi-mahmûd fi'lihi es-Sultân Murâd. Belleğahullahü mine-l memâlik mâ erâd. Hazretlerine tevfiik müyesser eyleyüp bu kefer ve fecere ye gaza ve cem'iyetlerin perişan itmeğile bir dahi kendülere bu cem'iyeti bulmağa imkân komamışdur nitekim sultan Salahaddin'e tevfiik eydüp kendüleri katl cem'iyetlerin perişan itmiş idi. Ebû Şame eydür mezkûrların beyân-ı hallerinde zikr itdüğümle bana kanaat gelmeyüp [27b]bir kitab dahi yazdım ve ismini “Keşfü mâ kâne aleyhi Benû Ubeyd mine-l Küfri ve-l Mekri ve-l Keyd” diyu tesmiye eyledim bunların tafsîl-i ahvâline vâkıf olmak dileyen ol kitaba müracaat eylesün ki bihamdillahi Teâla tasnif sahibleri olan fudala ve eimmenün ve dahi gayrıların mezkûrlar hakkında zikr itdüklerin kitâb-ı merkûmda cem' eyledim. Ve Şerif Hâşimî'nün bir büyük kitabına vâkıf oldım bu zikr olunan Şerif Aziz ile mukalleb olanın zamanında ol hulefânun birisi mesâbesinde idi cemî' hallerine vukufi olmağın kemâl-i beyân ile usullerin beyân ve ne tarıkla zuhûr itmişler ve bilâda ne vechile galebe ve istîla kılmışdur ale't-tafsîl izah ve tibyân kılmışdur. Ve fazîhat (fezâhat) ve kabahatlerin tetebbu' eydüp [28a]yoklayup. Kendülerden sudûr iden zendeka ve fisk ve kizb ve itikâd-ı bâtılı yazdığı üzere cem' itdüğüm büyük kitaba nakl eyledim ve Billâhit-tevfik ve eydür ki bunların Hazreti Ali radiyellahu anha intisâb ve Şîa mezhebinde oldukların setr itdükleri ki kendülerden akdem Karâmita cemaati ve zîc sahibi ve dahi bunların emsâli olan müfsidler itmişler idi cümlesi bu hususda kezzâblardur. Ahbâr-ı nâsa vâkıf olanlara sîretlerinden malum olmuşdur heman bundan garazları avâm-ı nâsa ve câhillere takarrub ve yakınlık kesb eydüp bununla halkı kendülere tâbi' ve dava-yı fesadlarına uydurmak idi. Ve dahi eydür ki Şerif-i

Âbid-i Dımeşkî rahimehullah bunların nesepleri [28b] Hazreti Ali radiyellahu anha ulaştığının ibtâlinde mufassal bir kitab tasnif eyleyüp karâmitanun leanehumullah karındaşları ahbârında itnâb ve tatvîl eylemişdür. Ve Şeyh İmadeddin İsmâil “Bidaye ve Nihaye” nam tarih kitabında zikir eylemişdir ki Hâkim-i merkûm cebbâr-ı muânid ve şeytân-ı mütemerrid idi sıfât-ı kabîha sîret-i mel’ûnesinden ahzâhullahu Teâlâ vela vekâhu şerran bazısın zikir idelüm mezkûr akvâl ve ef’âlinde gâyetde mütelevvin dönci idi Fir’avn, Musa peygamber zamanında tanrılık davasın itdüğü gibi bu dahi ilâhiyyet davasın itmek dilerdi. Raiyyete emr eylemişdi ki hafîb kendüyi minberde zikir itdüğü mahalde cemî’ nâs saf saf kendüye ta’zîmen ve ikrâmen ve ismine [29a] riâyeten ve ihtirâmen ayağ üzerine kalkalar bu işi cemî’ mâlik olduğu memâlikde hatta Hameyn-i Şerîfeynde itdürürdi. Ve Ehl-i Mısır kendüyi gördükleri zamanda secde iderlerdi çarsularda ve bazarlarda raiyyetden ve gayrından her kim var ise anların secde itdüklerin görüp cümlesi secde iderlerdi şeyh İmadeddîn dahi kelâmı bu mahalde nihayet buldı. Hafız Zehebî “Târih-i İslâm”da eydür bundan sonra Hâkim’in ahzâhullahu Teâlâ zulmi dahi ziyade olup Fir’avn itdüğü gibi hâtırna rubûbiyyet davası eylemek âriz oldı avâm ve cuhhâlden bazısı kendüyi gördüklerinde ya Vahid ya Ehad ya Muhyi ya Mümît dir olmuşlar idi ve bir tarihte ilm-i gayb davasın eyleyüp filan kimesne evinde şöyle didi ve filan [29b] kimesne evinde şöyle yedi diyu haber virürdi. Bu hali beylerin ve ağaların ve sair kimesnelerin evlerine girüp çıkan karılar ile ittifak itmiş idi her ne ki görseler gelürler kendüye haber virürler idi ol dahi ol vechile nâsı aldar idi ol esnada kendüye bir ruk’a sunuldı içinde yazılmış ki NAZM:

Bi-l cevri ve-z zulmi kad radînâ

Ve leyse bi-l küfri ve-l hamâka

În künte ûtîte ilme gaybin

Beyyin lenâ kâtibe-l bitâka

Tercemesi budur ki:

Cevr ve zulmü ki razı olduk biz [30a]

Leyk-i küfr ve hamâkatle değil

Ger virildiyse ilm-i gayb sana

Her bitâka yazanı bize digil

(Sayfa kenarında yazan kısım: Bitâka Ehl-i Mısır lûgatıdır bir para bizük veya kağıdun üstine satılık esbâbın kıymeti ve semeni her ne ise unıdılmamak için yazılıp ol esbâbın içine korlardı ana bitâka dirler -şerh-)

Vaktâ ki ol kâğıdı okıdı mugayyebât söylemekden ferâgat eyledi. Ve dahi kendüsi ve kendülerden Mısır'da halife olanlar ahzâhumullahı Teâla şeref ve siyadet davasın iderlerdi ve biz Fâtıma evlâdındanuz dirler idi. Bundan maksudları Bağdad hulefâsı olan Beni'l-Abbâs üzerine iftihâr ideler. Atamız Ali bin Ebi Talib ve anamız peygamberimizün Sallallahu Aleyhi ve Sellem kızı Fâtıma'dur dirler Hâkim her هفته minber üstünde bu vechile şeref ve siyâdetin söylerdi. Ve kendü minberde iken herkes maslahatı için ruk'a ile [30b] hallerin arz iderlerdi birgün bir ruk'a sundılar yazılmış ki

NAZM:

İnnâ semi'nâ neseben münkeren

Yütlâ ale-l minberi fi-câmi

İn Künte fîmâ kultehû sâdikan

Fenseb lenâ nefseke ke-t tâ'i

Ev kâne hakkın küllemâ tedde'î

Fa'düed lenâ ba'de-l ebi-s sâbi'

Tercemesi budur:

Şol dava kılduğın neseb ki el inkâr ider anı

Camide minber üzre okursun anı her

bu sözünde sadık isen eyle meskenet

Azgunluk itme nefsin eyle mutî'

ve râm ya hak ise cemî' seniün dava kılduğın

Yedinci atadan sonunu say bize tamam

okıduktan sonra ol kâğıdı elinden bıragup min bâ'di intisâb itmedi. Cevziyyû'nun oğlu oğlu "Mirâtü'z-zamân" [31a]nâm kitabında eydür. Şol mahzar ki Kâdirun dîvânından Hâkim'ün kadhı ve mezemmeti husûsında çıkmış idi kendünün ismini ve nesebini ol mahzardan isbât eyleyen kimesneler huzûrında ve müşâhadesinde idi. Eşrâf-ı kudât ve ulemâ ve udûl ve ekâbir bildükleri üzre haber virmeleri ile idi ki Diysâniyye nâm küffâr nesebinden nutaf-ı şeyâtîndir. Disân bin Es'ad Hurremî'ye mensublardur. Hak Subhânehû ve Teâlâ ulemânın nâsa bildürmesi lazım olanları bildürüp ketm eylememeği vâcib kılduğına itikâd idici oldukları halde bârî

Teâlâya takarrub kasd eydüp cemîan bu şehâdeti itdiler ki. Mansur bin Nizâr ki Hâkim ile mukallebdür. Demmehullahu Teâla ve ehlekehû [31b] İsmâil oğlu Abdurrahman oğlu Sa'îd oğludur Allah Teâlâ kendüye saâdet virmesün. Vaktâ ki Mağrib'e vardı kendüye Ubeydullah diyu tesmiye kılup Mehdî diyu lakab virdi ve kendüden mukaddem olan selef-i encâs ve ercâsınun nesebi yokdur. Allah'un ve cümle lanet idicilerün laneti kendünin ve selefünün üzerine olsun müddeîlerdür Ali bin Ebi Talib evlâdında anların nesepleri ve hiçbir vechile neseblerine taallukları yokdur. Anlar küffâr ve füccâr ve mülhidûn ve zenâdika ve muattılûndur hudûd-ı İslâmı terk ve ta'tîl ve kurucu mübah kıldılar ve katl-i nüfûs ve hamrları helaldür didiler. Ve Enbiya ve ashaba sebb eydüp tanrılık davasın itdiler diyu yazduklarında [32a]a'yândan râzı. Ve şeyh Ebû'l-Hasen Kudûrî ve Ebû Hâmid Esferâyânî ve sair ulema ve Ehl-i Bağdad dahi mahzar-ı mezbûr üzerine yazılmışlar idi bu söz dahi nihayet buldı ben dahi dirim ki Abdullah bin Memun el-Kaddâh'ın zürriyyetinün nifak ve dalâl ile meşhûr oldukların bildüğü gibi. Sîretleri ve tarîkatları dahi sair siyerun ve tarîkatun eşerri ve efhaşşı ve zulmde ve muharremâtı tenâvülde ekseri ve vâcibâtdan birin yerine getürmekde gâyetde eb'adı ve kitab ve sünnete muhalif olan bid'atleri izhâr itmekde a'zamı idiler. İbni Teymiyye ve gayrı ulemâ eydürler nâsdan hiçbir ferd bunların ne sıhhat-i nesebin ve ne sübût-ı imanın bilür var bel bunlar zındıklar ve münafıklar idi islamların [32b]izhâr ve küfrlerin ihfâ iderlerdi. Ve cumhûr-ı ulemâ bunların mecûs ve Yehûd evladından olmalarına zâhib olmuşlardur yukarıda zikr olunduğu üzere. Ve bunun üzerine mezâhib-i erba'adan ve Ehl-i hadîs ve kelim ve ulemâ-i nesebden niçe tâife ittifak itmişlerdür. İbn-i Esîr tarihinde ve İbn-i Hallikân ve İbn-i el-Cevzi ve Ebû Şame bu vech üzere yazmışlar amma kadı Ebû Bekr Bakıllani perde-i küfrlerin açup bunların mezheb-i Yehûd ve Nasârâ mezheplerinden yaramazdur didükden sonra dönüp yok belki Yehûd ve Nasârâ'dan dahi ziyâde kâfirlerdür demişdür. Ve Kadı Ebû Ya'lâ "Mutemed" nâm kitabında bunların zendeka ve küfürleri beyânında bir fasl-ı tavîl zikr eylemişdür. Ve İmâm [33a]Ebû Hamid el-Gazâlî dahi "Fezâilü'l-Müstansiriyye ve Fezâihü'l-Bâtıniyye". Nâm kitabında demişdür ki bunların zâhir-i mezhepleri rafz ve batınları küfr-i mahzdur ve mu'tezileden Kadı Abdü'l-Cebbar ve gayrısı mezkûrları zındıkların büyüğü ulusı kısmından saymışlardur eyle olsa Kaddâh oğulların ulemâ Karâmita-i Bâtıniyye i'dâdından add itmekden hâlî olmamışlardur ki İsmâiliyye ve Nusayriyye ve Dürûziyye tâifesi anlardur ve Hurremiyye-i Muhammire dahi anların cinsinden olduğına ittifâk-ı akvâl vardır hılâfına zâhib kimesne anlamazuz. Mevâkîf'dan bu kelâmın bazısı yukarıda nakl olunmuş idi müstevfâ zikr olunmamışdur tetimmesi vardır isteyan kitâb-ı mezbûrda mahalline müracaat eylesün. Ve bu tâife mezheplerin[33b] Mecûsîler ve Felâsife akvâli üzerine bina eylemişlerdür sâbık ve tâlî ve esas ve hüccet ve duât dahi bunun emsâli merâtibden nesnelere vaz' eylediler ve daveti yedi tabaka

tertib eylediler. Âhir mertebeleri Belâğ-ı Ekber ve Nâmus-ı A'zam'dur bu risale anun tafsili mahalli olmamağın taarruz olunmadı. Ve kitabların gördük zikr itdüğümüz üzere kabâyih ile memlû ve meşhûn bulduk. Pes eyle olıcak her kim ki anların imanı var diyu şehadet eyleye anun edna mertebesi bilmediği nesneye şehadet imiş olur bilmediği nesneye şehâdeti bi'l-ittifak haramdur. Kalellahu Teâla “vela tekfu mâ leyse leke bihi ilm innessem'a velbasara velfüade küllü ülâike kane anhu mes'ûlâ.⁵⁶⁶” Anların [34a]zendeka ve nifâkı ve Hazreti resûle Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve ma câe bihi min indillahe adâvetleri şol mertebede zâhir olmuştur ki intisabları sahîh olmaduğuna nass-ı sarîh mesâbesinde görünür. Zîrâ biz kimesne bir kimesnenün zürriyyetinden olsa ol kimesne anun sözünün butlânına ve eylüklerinün reddine delil ikamet eylemez bunların Allah Teâlâyâ ve kütübüne ve rusuline ve yevm-i âhirete iman getürmedükleri muhakkadur. Ve iddia kıldılar ki nusûsın yani âyât-ı kerîmenün bâtını vardır cemî' Ehl-i İman katında malûm olan nesnelere eğer evâmîr ve ahbâr ve eğer gayrıdır zâhirlerine muhalifdür didiler cemî' nâs bi'z-zarûre bunu bilür ki dîn-i İslam'da bir ilmde hâs ve âm müşterekdür. Ol ilm budur ki [34b] Hazreti Risalet-penah Sallallahu Aleyhi ve Sellem namaz kılmağı ve zekât virmeğı ve oruc tutmağı ve hacc-ı Beytullah etmeğı emr eyledi ve fevâhişi eğer gizlü ve ger âşikare ve günâhı bigayri'l-hak haddinden teaddî ve tecavüz etmesi ve şirki haram eyledi nitekim bunlardan gayrı hamr ve hıncır ve riba ve meysir dahi bunların emsalini haram itdüğü gibi tâife-i mezbûrenin zu'm ve itikâd-ı bâtılları budur ki. Hak Subhânehû ve Teâlâdan vâris olan nusûs-ı şerîfeden murad bu bilinenler değıldür bunların bâtılları vardır İsmâiliyye'den gayrı kimesne bilmezdir dirler İsmâiliyye yukarıda zikr olunduğı üzere imâmeti İsmâil bin Ca'fere isbât idenler veyahud en büyüğü Muhammed bin İsmâile intisâb idenlerdür. Ve bu Dürûziyye-i Kurmutiyye-i Hâkimiyye[35a] ve Nusayriyye ve dahi bunlar kendüğü yola gidenler bu ilm-i bâtın bize mahsusdur diyu zu'm idüp didiler ki salât esrarımızı bilmekdür. Ve sıyâm sırrımızı ketm eylemekdür ve hac mukaddes ve mutahhar olan şeyhlerimizi ziyaret eylemekdür dahi bunun emsâli sözler söylerler ibâdâtın bir ibâdetin vücûbın itikâd itmediler belki cemî' buyurulan tekâlif-i şer'iyyeyi ıskât ve terk idüp muharremâtdan bir nesneyi haramdur dimediler bel fevâhişi eğer gizlü ve eğer âşikare istihlâl itdiler ve kendülerden bir tâife kendü kızlarına vatyı ve nikâhı istihlâl eylediler. Bunun birle ki Hâkim'lerin kâtelehullahu Teâlâ tanrıdır diyu iddia iderler şübhe yokdur ki bunlar Yehûd ve Nasârâ'dan ekferdür be Kur'ân-ı azîmde ve ehâdîs-i şerîfede [35b] haşr-ı cismânî husûsında vârid olan ahbâr nedür bilmezler ve va'd ve va'ide inanmazlar bu zikr itdüğümüzü cemî'an aynı ile kitablarında bulduk ve söz ehli olan

⁵⁶⁶ Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur. İsrâ 17/36.

mukallidîn-i fi'd-dîn kendülerden nakl eydüp işitdik. Ve bu zikr olunan sözlerini beylerinden i'lân ve izhâr idenlerden birisi Mübeşşir bin Fâtik ve biri Ebû Ali İbnü'l- Heytem ve Hâkim'ün âzadlusı Kehiştigin Dürzî'dür ki Hâkim kendüye ibadet olunmak için halkı davet itmeğe ve muhalefet iden ile cenk ve mukâtele itmeğe göndermiş idi. Şam'a vasıl olduğunda vadi Teymullah bin Sa'lebe ki vadi't-Teym demekle meşhûrdur anun ehlin idlâl eyledi. İbni Teymiyye eydür dahi bu güne gelince zendeka ve nifak [36a]mezburlarda mevcuddur ve yanlarında Hâkim'ün kitablarından çok kitab vardır. Hatta bazısın elüme alıp okıdum içinde Hâkim'e ibâdetleri husûsı ve Hâkim dahi bunların üzerinden salât ve sıyam ve haccı ıskât itdüğü ve şol müslümanlar ki Allah Teâla'nın. Vâcib kıldığı nesnelere imtisâl ve haram kıldığı muharremâtdan ictinâb ideler anlara Haşeviyye diyu tesmiye kıldıkları dahi bunun emsâli hesaba gelmeyen envâ-ı nifak yazılmış idi. Fakîr dahi Şam'da bu eyyamda mezkûr Şeyhulislam İbni Teymiyye didüğü üzere kitablarına vâkıf oldum. Ve cemî' zikr itdüklerin kitablarında buldum ve bi'l-cümle bunların kitablarının mazmûnı cemî' iman vacib olduğu yerde küfr. Ve cemî' küfr [36b]lazım geldiği mahalde imandur lakin küfrlerinde bir niçe tabaka ve mertebe üzerinedür ve kendülerin isti'mâllerinde elkâb ve terkibleri vardır ki kendü bildükleri gibi terkib itmişlerdür. İbni Teymiyye Sahib-i mevakıf ve gayrı ulemânun Mezheb-i Mecûs ve Felâsife ve Râfızanun bazı terkîb-i istilâhlarına işaret itdüklerin zikr eylemişdür cümleden biri felâsife mezhebinde sâbık ve tâlî akl ve nefis zımında ve arasında vaz' olunmuşdur. Ve mecûs katında Sâbık ve Tâlî nur ve zulmet arasında vaz' olunmuşdur ve bâtın ve esas ve hüccet ve bâb dahi bunun emsâli nesnelere ki tetmîmi tatvîl-i kelâm olur ve cümle-i vazıyyetlerinden Nâmus-ı Ekber ve Belâğ-ı A'zamda [37a]budur ki bunlar tâife-i Şîa cemî' tavaifün echeli ve akılda ve ilmde ez'afi. Ve dîn-i İslam'da ilmen ve amelen eb'adı idüğün bildükleri için nâsı azdurmağa teşeyyü' bâbindan dâhil olurlar bu sebebdendür ki evvelden ve sonradan zındıklar İslâma bâb-ı teşeyyü'den giregelmişlerdür. Eğer bir kimesne sözlerine tâbi' olup Şîadan olurda Şîilikden râfızılığa ve ashâb-ı güzîn rıdvanüllahi aleyhim ecmaîni kadh itmesine nakl iderler. Ana dahi ikdam itmeğe kâbil ise hazreti Ali radiyellahu anha ta'n itmeğe nakl iderler anı dahi iderse enbiya salavâtu'l-lahi ve selâmuhû aleyhim ecmaîne kadh ve ta'n itdürüler andan sonra Hâkim'e kâtelehullahu Teâla. İbadet itmeğe ve müzahref [37b] ve batıl işlerini kabul itmesine nakl iderler. Bu sözlerin cümlesin İbni Teymiyye rahimehullahu Teâla nakl eylemişdür. Ve bu tâifenün evleri ve meskenleri evvel zamanda bilâd-ı Horasan'dan alamut nâm vilayetün kal'alarında ve gayrı yerlerinde ve arz-ı Yemen'de ve cibâl-i Şam'da idi ve mezhepleri bu zikr olunan ubeydîlerin ve ibni Sabbah'ın mezhebinde idi bu ol ibni Sabbahdur ki. İmam Gazâli rahimehullahu Teâlâ bunun etbâi ile münazara ve mübahese iderdi Müstansır (kenarda yazan kısım: anun eyyâmında mezkûr İbni Sabbah Mısır'a gelüp cemî' esrarların telakkî ve kabul

eylemişdi ve mezkûr) ki müddet-i devlet ve hükümetde cümle tâifesinden etval idi Müstansır'un zamanında hicretün dört yüz elli tarihinde Bâsîrî nâm kimesnenün fitnesi vâkı' oldu. Mezkûr Bâsîrî hulefâ-i Beni'l-Abbâs'dan Kâim Biemrillâh'ın emrine itaat [38a] itmeyüp Mısır'a gelüp merkûm Müstansır Ubeydî ile ittifâk idüp irak cânibine asker ile teveccüh eyledi. Mısır'da izhâr itdükleri gibi gelüp Bilâd-ı Şam ve Irak'da Rafızîlerin âyin ve alâmetlerin izhâr itdiler ve ulemâ-i Müslimîn ve meşâyıhdan çok tâife katl eyledi selefleri mağribde katl itdüğü ulema gibi. Ve alâniyeten hayye âlâ hayri-l amel. Yani amelün hayrlusına gelün dirler idi şol vakte değin ki Hak Subhânehû ve Teâla inayet eyleyüp mülûk-i İslâm'dan Devlet-i Selcukıyye zuhûr eydüp keldüklerinde bunları Mısır'a kaçırdılar Devlet-i Selcukiyyenün âhiri Nûreddin Mahmud eş-Şehid idi ki Şam'ı feth idüp yolların ve izlerin muhkem ve müesses eyledi. Ve ribatları ve bîmarhaneyi [38b] bina eyledi. Ve şe'âir-i dîniyye ve a'mâl-i yakîniyyeyi ikâmet eyledi ve cânib-i Mısır'a Esededdîn Şîrkûh ve Necmeddin ve Salahaddin nâm kimesneler ile niçe defa askerın gönderüp feth eyleyüp Ubeydiyyîn-i Karâmita-i Bâtıniyyeyi aslından ve kökinden kal' eydüp Mısır'da dahi şe'âir-i İslâmî izhâr eyledi. Mezkûr Nûreddin eş-Şehîd ol tarihte nefsi-i Dımeşk'de vefat idüp şehir içinde defn olındı. İbni Hallikân ve gayrı müverrihler kabri yanında dua müstecabdur diyu zikr eylemişdür Ubeydîler zamanında Mısır'da sakin olan ulemâdan bir ferd peygamberden Sallallahu Aleyhi ve Sellem. Bir hadîs-i şerîf rivayetine kâfir olmaz kendüyi katl ideler diyu havf iderdi. Diyu Abdulgânî bin Saîd'ün [39a] sahibi İbrâhîm bin Sa'îd el-Habbâl nakl eyledi. Ve kendi dahi katl olınmak ve sâir zendekaları havfından anda Mısır'da iken hadîs-i şerîf rivayet itmekden imtina' eylemiş imiş. Müddet-i devletlerinde ki iki yüz yıla karîbdür Mısır'da nûr-ı İslâm munkatı' olmuş idi hatta ulema ba'de'l-feth innehâ kanet dâra riddetin ve nifâkin yani şimdiye değin mürtedler ve münafıklar evi olmuş idi. Müseyleme-i Kezzâb ve arz-ı Irâk'da olan Karâmita diyarı ve vilâyeti gibi didiler. Arz-ı Irâk'da olan Karâmita Mısır'da olan Karâmita'nun edallidir ki ibtidâen Irak'dan Mağrib'e gittiler ve Mağrib'den Mısır'a gelüp Mısır'da etrâf-ı bilâda müteferrik olmuşlar idi. Lakin bunların küfri Müseyleme etbânun küfrinden a'zamdur zîrâ anlar bunlar gibi [39b] ilâhiyyete ve rubûbiyyete karışmadılar ve şerâyi'-i İslâma dahi taarruz itmediler havâdîs-i İslâmı tetebbu' eyleyüp niçe olduğın bilen kimesne bu Ubeydîlerin dîn-i İslâma adâvetleri a'zam-ı adâvet ve şekâvetleri sair fırkadan eşedd-i şekâvet. İdüğün bilür. Ve ilm-i bâtın bilürüz diyu iddia itdükleri risâletün ve ana müteallik ve müterettib olan tekâlîf-i şer'iyyenün ibtâlinden ibâretdür zira anlar hiçbir resûlin risâletine ve şerâyi'den bir şeriate ikrâr itmezlerdür belki kasdları ve teveccühleri hazretin risâletün Sallallahu Aleyhi ve Sellem davetini ibtal ve milletin ifsâd ve havâssın katl eylemekdür. İslâma ve Ehl-i İslâma adâvetleri cemî' nâsdan eşeddür âkıl ve müsellemler [40a] ve mütedeyyine eşbu günlerde şamı mâlâmâl iden kitabları delil yeter zikr olınan kitablar ulemâ

didüğü üzre ale'l-fevr itlâfı lazım olanlardandır. İlla mekrine kendüleri ilzâm için tevakkuf olına Allahümme ferrik adedehüm ve şettit kelimetehüm yani ya rabbi anlarun cem' iyyetlerinve sâğışların tefrîk. Ve sözlerin ve tedbirlerin perişan eyle dimekdür sadr-ı evvelde gelenler Allah Teâlâyâ dua iderlerdi ki anlarun izâlesine ve nesllerin kat' itmesine mülûk-i âdileden bir melîk tevfiik ve inâyet eydüp vire hâlen Allah'a yüz bin şükr ve senâ ki. Ol duâ sultân- a'zam Murad hân. Dâmet devletühü'l-garrâ ilâ inkırâzı'z-zamân hazretleri hakkında müstehab ve makrûn olmuştur.[40b] FASL mezkûrlar hakkında benim meylim ve muhtârım bunları küffâr silkine münselik kılmakdur mürtedler silkine değil. Zîrâ irtidâd İslam'dan çıkup munkatî' olmakdur tâife-i mezbûrenin İslâm'da selefleri be keçmişleri car idüğün bilmezüz. Asl ise adem-i islamdur irtidâda haml olunmaz eyle olıcak anlardan ve zürriyyetlerinden her kim elimize girürse kul ve esîr edinirüz ve malları ganîmet olur. Ve bu kelâmı tasrîh idenlerden birisi şeyhulislam ve umdetü'l-enam zahid ve abid meşayihimizun şeyhi Şems-i Belâtunsî'dür ki yukarıda zikr olunan fetvâsı da tasrîh itmişdür. Bu takdirce kendülere kıtallerinden evvel arz-ı tevbe eylemek vâcib olmaz [41a]zîrâ Hazreti Risâletün Sallallahu Aleyhi ve Sellem kendülere daveti yetişmiş iken şanları ve halleri bozmasına ve ibtâlîne tasaddî ve taarruz eylemekdür. Nihayet bunlara arz-ı tevbe müstehab olur ancak ahzâhumullahu Teâla. Bundan sonra malum ola ki bunların muhârebesinde bizden maktûl olanlar şehîd me'cûr ve musâbdur kelimetullahi ta'liye için mukâtele itdüklerine binâen. Ve anlardan maktûl olan âsimler ve nârda muhalledlerdür inkâr itdükleri için cemî' memâlikde olan ulemâdan bu sözün hılâfına zâhib yokdur. Eyle biline ve dahi bilgil ki hâkimün demmerahullahu Teâla cüret ve ikdâmı hadden tecâvüz eylemiş idi. Hattâ Allâme-i Merâgî'nün. "Tahkîku-n Nusra bitelhîsi Me'âlimi Dâri'l-Hicre"[41b] nâm kitabında gördüm ki. Bazı zındıklar kendüye Hazreti Resuli Sallallahu aleyhi ve Sellem sâhibeyni ile Medîne-i Münevvere'den Mısr'a getürmesine işâret ve ilka itdiler. Ma'kûl ve münâsib gördi. Ve her ne vakit ki bu iş hâsıl ola etraf ve aktâr-ı arzdan cemî' nâs Mısr'a şedd-i rihâl yani teveccüh ve istikbal itdüklerinden mâ'adâ. Sükkân-ı Mısr'a bâis-i tefâhür ve sürûr olurdu diyu didüklerinde husûs-ı mezbûrda dikkat ve ihtimam ve ictihâd-ı tâm eyleyüp Mısr'da mezkûrları defn için bir âlf makam binâ itdi. Ve binâsına külli mal harc eyledi. Ve Ebû'l-Fütûh nâm kimesneyi medîne-i münevvereye gönderdi ki varıp Ravza-i Şerîfelerinden çıkarup tahmîl eydüp [42a]Mısr'a getüre. Vaktâ ki mezkûr Ebû'l-Fütûh Medîne-i Münevvere'ye vusûl bulup oturdıkda Ehl-i Medîne ne için geldiğün bilüp. Medenîlerden bir cemaat gülüp yanında oturdılar. İçlerinden Zelbânî nâm hâfız bu âyet-i kerîmeyi meclisinde okudu ki "ve in nekesû eymânehüm min ba'di ahdihim ve ta'anû fî dîniküm fekâtîlû e'immete-l küfri. İnnehüm lâ eymâne lehüm le'allahüm yentehûn. Ellâ tukâtîlû kavmen nekesû eymânehüm ve hemmû bi'ihracî-r resûli vehüm bede'ûküm evvele merretin Etaşevnehüm fallahü ehakku en tahşevhü

in küntüm mü'minîn. Kâtilûhüm yü'azzibhumullahü bi'eydüküm ve yuhzîhim ve yensurküm aleyhim ve yeşfi sudûra kavmin mü'minîn. Ve yüzhib gayza kulûbihim ve yetûbullahü âlâ men yeşâ'ü Vallahü alîmün hakîm.⁵⁶⁷ [42b] Hemandem nâs derya gibi temevvüc eydüp Ebû'l-Fütûh'u ve bile olan askerini katl itmek istediler. Lâkin fi'l-hâl katl itmedüklerine bâis memleket kendüler elinde olmağıla idi Ebû'l-Fütûh Ehl-i Medîne'den bu hali göricek kendülere eyitti ki. Allahu ehakku en yuhşâ yani Allah Teâla korkılmağa cümleden ehakdur vallahi eğer Hâkim'ün elinden rûhımı kurtaracak bir nesne olsa bu husûsa taarruz eylemezdüm didi. Ve kendünün böyle yıkım için kalkup geldiğine ol denlü dıyk-ı sadr hâsıl oldu ki helâka karîb oldu. Ol günün ahşamı Hak Subhanehu ve Teâla bir yel gönderdi ki kemâl-i şiddet ve kuvvetinden yerler zelzeleye varayazdı [43a] hatta şol mertebe oldu ki deveyi havudî ve atı eğeri ile yeryüzünde top gibi yuvalardı atların ve develerün ekserin helak eyledi ve bile gelen askerden çok kimesne helak oldu eyle olmağıla Ebû'l-Fütûh sevindi ve Hâkim'ün korkısından emin olup imtinâa bahâne buldı İbni Hallikân eydür Hâkim'ün sîreti ve tarikâtı siyerün a'cebi ve ağrebi idi. Her vakitte bir nesne icad ve ihtirâ' eydüp nâsa anunla amel teklîf iderdi cümleden biri hicretün üç yüz doksan biş tarihinde nâsa emr eyledi ki. Mesâcid dîvarlarına ve gayrı yerlere sebb-i sahâbe yazalar rıdvanullahi aleyhim ve târih-i mezbûrdan dört yıl sonra fi'l-i mezkûrdan [43b] nâsı men' ve nehy eyledi ve müddet-i yesîreden sonra sebb-i sahâbe ideni döğmek ve te'dîb eylemek emr eyledi. Ve yine üç yüz doksan beş tarihinde. Kilâb katl olunmasın emr eyledi çarsularda ve bazarlarda katl olunmaduk it kalmadı. Ve fukkâ' yani şerbet ve circir yani kıcı ve balık satmaktan men' eyledi ve men'inde ol denlü dikkat ve ihtimam kıldı ki satanlardan birkaç kimesnenün satduklarına vâkîf oldukda sıyât ve tâzyân ile döğüp teşhîr itdikden sonra boyunların urdular. Ve dört yüz iki tarihinde kuru üzümün her kankı nevi olursa olsun kalîl ve kesîr asla bey' olunmasın diyu emr eyledi. Ve tüccâra tenbih [44a] itdi ki etraftan celb eydüp getürmeyeler ba'det-tenbîh şehirde bulunan üzümü cem' eydüp bir yere yığdı ve yakmak emr eyledi nakl olındı ki mücerred yakması harcına beş yüz dinar sarf olınmış. Ve sene-i mezbûrede yaş üzümün dahi bey' olunmasın men' ve nehy eyledi ve cezâreya adamlar salup cümle bağların kesdürüp yere bıragup öküzlere ayaklatdılar ve mahzenlerinde ne denlü desti var ise cemî'sin nil suyuna bırakdılar cem'an biş bin desti imiş ve yine bu sene de Yehûd-i Hayber'den mâ'adâ

⁵⁶⁷ Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkıştırlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler. Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaştan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız. Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin, kalplerindeki öfkeyi yatıştırısın. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir. Tevbe 9/12-15.

ne denli Yehûd ve Nasârâ var ise emr eyledi ki siyah dülbend sarınalar ve Nasârâ boğazlarına tûli birer zirâ'. Ve [44b]ağırlığı bişer batman salîbler yani haçlar takınalar ve Yehûdin dahi her biri boğazlarına bişer batman ağırlığı ağaç kütüğü bağlasunlar diyu emr eyledi ve zikr olunan Yehûd ve Nasârâ. Ata raht ve gümüşli üZengî ile binmeyeler üZengîleri ağaçdan ola ve Müslümanlardan bir ferdi elleri altında istihdâm itmeyeler ve müslüman milki olan hayvana ve gemiye binmeyeler. Ve hammâma girdüklerinde boğazlarına olan salîbeler ve kütükler ile bile gireler sonra dört yüz sekizde kendülere müstakıl hammâmlar tayin eyleyüp. Bilinsün için hammâmları kapısına kütükler ve salîbeler asdurdı ve bu sene de Kumâme ile maruf olan kenisayı ve cemî-i Mısır'da olan kenayisi yıkmak emr eyledi [45a] ve kenâyis-i mezbûrenin içinde bulunan esbâb ve emvâli ve anlara müteallik olan evlerin ve cihetlerin bazı müslümanlara bağışladı bu halde Nasârâdan çok kimse imana geldi. Ve yine bu sene hutbede ve mekâtibde kendü önünde yer öpmekden ve kendüye dua ve salavat virmekden nehy eyledi bunların ivazı “es-selâmu ala emîri'l-müminin” disünler didi. Ve dört yüz dört senesinde kimesne müneccimlik etmesün ve san'at-ı nücûma müteallik söz söylemesün ve cümle müneccimîn şehirden sürilsün diyu emr eyledi müneccimler cemîan Kadı Mâlik bin Said meclisine geldiler cümlesine tevbe virdükden sonra afv olunup sürilmekten halâs oldılar ve sene-i mezbûre Şaban'ında[45b]gicede ve gündüzde avret tâifesin taşra çıkmadan men' eyledi ve haffaflara zenâna iç (!) dikmesünler diyu tenbih eyledi. Hammâma dahi varamazlar idi ol mertebe oldu ki eyyâm-ı mezkûrede bir kimesne avret yüzün görmek mümkün değildi bu men'-i nisâ tâ oğlu yerine geçince yedi yıl ve yedi ay müstemir oldu ve dört yüz on bir Şabanı tarihde. Ol müslüman olan Nasârâ'dan çok kimesne yine kâfir oldılar ve kendü dahi emr eyledi ki yıkılan kenisaları yine iade ve bina ve yine alınan malları ve evleri ve cihetleri cümle kendülere redd olına ve “Kitâb-ı Hüsnü-l Muhâdara fi Ahbâr-i Mısır ve-l Kâhire”de eydür Hâkim'ün [46a]kabbahahullahu Teâlâ kabâyıhından birisi budur ki medreseler bina iyleyüp fukahâ ve meşâyıh ile memlû kıldığından sonra cemî'sin katl eyleyüp medreseleri yıkdı. Ve Mısır'da olan kenisâları yıkdı yine iade eyledi ve Kumâme nâm kenisâyı yıkdı yine iade eyledi. Millet-i İslâmda kendüden evvel ve sonra bir tarihde vâkı' olamışdur ki Bilâd-ı İslâm'da kenisa bina olına ve ihtisâbı bizzat kendüsi iderdi bir merkebi var idi ana binüp çarsularda gezerdi her kimün ki eksük satduğına vâkıf ola yanınca Mesud nâm bir siyah arabı var idi ol araba emr iderdi ki ol eksük satan adamı yef'alleye ve mezbûrın vilâdeti [46b]üç yüz yetmiş beş rabîulevvelinin yirmi üçüncü gice hamîs gicesinde idi kâtelehullahu Teâla merkebine binüp yalnız gezmeği severdi. İttifak sene 11 m. Şevvalinin yirmi yedinci gice isneyn gicesi mısırdan taşra çıkup sabaha değin kezdi sabahı kabr-i fukkâi yanında eyledi andan sonra iki rikabdârı ile Hulvan nâm mekânun şarkîsına teveccüh eyleyüp rikabdârın birisin dönderdi sonra birin dahi dönderüp

kendi yalnız kaldı sonra gelan rikabdâr kendüyi kabr-i mezbûr yanında koyup geldiğün haber viridi. Bundan sonra kimesne aslâ kendinin nice olduğın bilmedi sonra [47a]kendünün bindüğü boz merkebi üzerinde iğeri ve obanı ile ve iki ön elleri kılıc ile urulmuş zehm-nâk buldılar merkeb-i mezbûrın izin sürdiler. Hulvanın şarkısında olan bürkeye vardılar Hâkim-i merkûmın esbâbın düğmelenmiş ve bıçaklar ile nice yerinden urulmuş buldılar esbâb-ı mezbûru alup Mısır'a getürdiler. Katl olunduğında hiçbir ferdin şek ve şübhesi kalmadı İbni Hallikân eydür kendüyi gâyetde sevüp akli az olanlardan bir cemaat mezbûrı dahi sağ zan ve itikâd eydüp elbette yine zuhûr ider diyu gaybetinde and içerler bu hayâlât-ı bâtıla. Hezeyânât-ı fâsidedür [47b]ve bir rivâyetde katline sebep kız karındaşı olup katl idenler ile ittifak itmişdür dirler. Allâme-i Üsyûtînun “Hüsnü-l Muhâdara fi Ahbâri Mısır ve-l Kâhire” nâm kitabında eydür Hâkimün işlerinden teaddîsi ve şerri kız karındaşına dahi yetişmiş idi ki ana fahişelik ile töhmet idüp envâ-ı dil azarlık iderdi. Ol dahi katline kasd idüp bir gice cebel-i Mukattama nücûma bakmak için binüp gitdüğünde iki siyah arab kendüyi dağda bulup katl idüp gice ile götürüp mezbûra kız karındaşına getürdüklerinde evinün içinde defn eyledi. Târih-i hicretin dört yüz on [48a]birinci senesinde idi vakt oldu ki inân-ı kelâm ilmâm. Ve bu mahalde itmâm ve ihtitâm olına eşbu risâle sene dokuz yüz doksan üç Recebü-l Müreccebinün evâsıtında kütüb-i mu'tebereden cem' u tahrîr ve te'lîf ve tastîr olunup seyyid-i vüzerâi-l enâm sahibü-d devleti vel fazli-t tâm zi-l fikr-i-s sedîd vel izzî-t te'yîd müdebbiru umûri-l cumhûri bi-l fikri-l metîn muharriru-l müşkilâti bi-r re'yi-s sâ'ibi-l mübîn İbrâhîm Paşa yesserallahü lehû mine-l hayrâti mâ yeşâ' Hazretlerinin hıdmet-i pür-sa'âdetlerine ihdâ ve takdîm olındukdan sonra yine mûmâ ileyh Emîru-l Ümerâi-l Kirâm Zahîru-l Vüzerâi-l Fihâm bilfi'l Şam Beylerbeyisi Ali Pâşa yesserallahü mâ yeşâ' hazretlerinin [48b] Türkî lisânına terceme olınsa fehme âsân ve bî-tevakkuf iz'ân olunurdu diyû işaret buyurmaları ile bu fakir ve hakir el-mu'terif bi-l aczi ve-t taksîr ed-dâ'î li-devletihim bi-l bekâi Lutfullah el-Kadî bi-Nizîb sâbıkan sene-i mezbûre zülka'desinin evâhirinde bi'inâyeti-l meliki-l kadîr Türkî lisanına terceme ve kitâbetimle tahrîr eyledim. Velhamdü lillâhi ale't-tamâm. Ve âlâ rasûlihî efdalü-s salâti ve etemmü's selâm.

Temm

ALTINCI BÖLÜM SONUÇ

Lütfullah Çelebi'nin Tercüme-i Risâle-i Fâdıhatu'l-Mülhidîn adlı eserin Osmanlı Devleti'nin 16. yy'sine mezhepler tarihi açısından eleştirel bir yaklaşımla ışık tutmaktadır. O dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu, dünya düzeni içerisindeki saygınlığını korumakta ve devlet içerisindeki farklı ırk, din, mezhep ve etnik gruplara hoşgörülü ve saygılı olma politikasını sürdürmektedir. Ancak Devlet-i Âliyye her ne kadar hoşgörüyle yaklaşırsa da zaman zaman kendisine karşı yapılan isyanlara ve başkaldırlara maruz kalmıştır. İşte bu isyanlardan biri de 993/1585 tarihinde vuku bulmuş olan Dürzi isyanıdır. Bu isyana son vermek isteyen dönemin padişahı III. Murad, vezirlerinden Damad İbrahim Paşa'yı isyanın merkez konumu olan Şam bölgesine gönderir. Orada isyanı başarıyla sonlandıran Damad İbrahim Paşa, bölgedeki Dürzilerin Sünnilere yaptıkları zulümlere şahit olur. Bu isyanlara ve zulümlere ayrıca şahit olan Lütfullah Çelebi, bu olaylar üzerine bâtinî düşünce içerisinde olan başta Dürzilik, İsmâiliyye ve Nusayriyye'nin hak mezhepten uzak olduklarını ortaya koymak için tezimize konu olan risaleyi kaleme alır.

Bu doğrultuda yaptığımız çalışmalar neticesinde eserin muhteviyatı hakkında ulaştığımız sonuçlar şu şekildedir:

1. Eser, mezhepler tarihi açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun 16.yy'sini gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu dönemde ehl-i sünnet dışındaki mezhepler Sünnilere baskı yapmakta, kadınlara tecavüz etmekte, masum insanları öldürmekte, mallarını yağmalamaktadır. Bu olayların bilgisine şahit olan Lütfullah Çelebi, bu eserini yazma gereği duymuştur.

2. Risaleye göre İsmâiliyye, Dürziyye ve Nusayriyye mezhepleri aynı düşünce dünyasını temsil etmektedirler. Düşünce dünyalarının temelinde İslam şeriatını yok etme, ulûhiyeti Allah'tan başkasına indirgeme, haramları helal sayma ve şeriatın zâhirini yok sayıp bâtınını kabul etme düşüncesi yatmaktadır.

3. İlgili mezheplerin düşünce dünyasına bizzat şahit olan Lütfullah Çelebi, bu mezheplerin hak dinden uzak olduklarını ve İslam dışı unsurlar taşıdıklarını ortaya koymaya çalışmıştır.

4. Tenkide tabii tuttuğu mezheplerin hak dinle bir ilgilerinin olmadığını ortaya koymak için gerek kendi devrindeki gerek önceki devirlerdeki âlimlerden, bu mezheplerin yeri geldiğinde tekfir edilebilmeleri için fetvalara yer vermiş ve kendisi de aynı düşüncede olduğunu ifade etmiştir.

5. Tarafımızdan yapılan eserin tahlili neticesinde ulaşılan sonuçlara göre; eserin uzun bir bölümünde bu mezheplerin düşünce dünyalarına, İsmâiliyye mezhebinin tarihine ve kendisine ulûhiyet izafe edilen Hâkim Biemrillah'ın çelişkilerle dolu hayatına yer verilmiştir. Müellifin özellikle üzerinde durduğu konular, bu mezheplerin neden İslam dışı olduklarının bilgisini vermek, tarihi kaynaklara dayanarak bu mezheplerin bilgilerini ortaya koymak ve sapkın düşünceler içerisinde olduklarını ortaya koymaktır.

Bu bilgiler dâhilinde diyebiliriz ki, Lütfullah Çelebi tarafından 993/1585 yılında yazılmış olan bu eser, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki ehl-i sünnet dışındaki itikâdi mezheplerin yaşayışları, devlet düzenine karşı yaptıkları isyanları ve ilgili mezhepler hakkında daha nesnel bilgilere ulaşmamız hakkındatarihimize ışık tutmaktadır. Bu bakımdan eserin mezhepler tarihi çalışmalarına ve ilmi gelişmeye zemin hazırlaması ve bu sahada yapılmış önemli çalışmalardan biri olması, eserin önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abu'l- Farac. *Abu'l- Farac Tarihi*. trc. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK Basımevi, 1945.
- Antakî, Yahya b. Said. *el-Tarihu'l-Antâkî*. thk. Ömer Abdusselam et-Tedmûrî. Trablus, CirusBers, 1990.
- Atıcı, Ayşe. *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Batınî Hareketi. (Hasan Sabbah İle Halefleri ve Nizari İsmâîlileri 1090-1157)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Avcu, Ali. *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Avcu, Ali. Karmatîler; "Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010), 199-246. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4494/61911>
- Ay, Zahide. *Alamut Sonrası Nizari İsmâîliliği*. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012.
- Bağdadi, Abdulkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*, (Mezhepler Arasındaki Farklar) trc. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara; TDV Yayınları, 2017.
- Bağloğlu, Ahmet. "Dürziliğin Temel Kaynakları: Dürzi Risaleleri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 180-197.
- Bağloğlu, Ahmet. *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Bağloğlu, Ahmet. *Orta Doğu Siyasi Tarihinde Dürziler*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Batur, Muhammet Raşit. "Nusayriliğin Teşekkeülü ve İnanç Esasları", *İnsan ve Toplum Dergisi* 3/5 (2013), 55-84.
- Baysun, Cavid. "Ma'n", *MEBİA*, 7/268-272. İstanbul: MEB Yayınları, 1964.
- Bedevi, Abdurrahman. *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*. Beyrut: Dârü'l-İlmi'l-Melayin, 1997.
- Bilgin, Azmi. "İzzetî Mehmed Efendi", *DİA*. 23/564-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-Sahih*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1988.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımları ve Tahmini Nüfusları". *e-MakalatDergisi* 6/2 (Güz 2013), 321-354. <http://www.emakalat.com/tr/issue/5497/74603>
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerh-i Mevakıf*. trc. Ömer Türker. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2015.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Târîh-i Cihângüşâ*. trc. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Çelebi, Kâtip. *Fezlek*. haz. Zeynep Aycibin. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.

- Çelebi, Lütfullah. *Tercüme-i Risale-i Fâzıhatu'l Mülhidîn Ashabi'n-Nüşûz mine't Teyamüneti ve'n-Nusayriyye ve'd-Durûz*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2916, 1a-48b.
- Çubukçu, Asri. *Muiz Lidinillah*. *DİA*. 31/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Daftary, Farhad. *İsmâililer Tarihleri ve Öğretileri*. trc. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2017.
- Ebu İzzeddin, Necla. *ed-Durûzfi't-Tarih*. Beyrut, Daru'l-İlmi li-Melayin, 1985.
- Ekinci, Abdullah. *IX-XI. Yüzyıllarda Karmatîler'in Siyasi, Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *Mâkalâtu'l-İslâmiyyîn*. trc. Ömer Aydın, Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Ezenî, Süleyman Efendi. *Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye fi Keşfi Esrârî'd-Diyâneti'n-Nusayriyye*. Beyrut: y.y., 1863.
- Fettah, İrfan Abdülhamid. *Nusayriyye*. trc. Avni İlhan. *DEÜİFD* 9 (1995), 329-361.
- Fığlalı. *Ebu Yezid en-Nükkarî*. *DİA*. 10/259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Abdullah b. Meymun el-Kaddah*, *DİA*. 1/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fığlalı. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İLVAK Yayıncılık, 2014.
- Galib, Mustafa. *Hareketü'l-Batıniyyefi'l-İslam*. Beyrut: Daru'l Endülüs, tsz.
- Gökdemir, Atilla. "Lütfi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/24 (2016), 83-94
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/27210/294905>
- Güner. "Hâfız Lidinillâh" *DİA*. 15:108-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Güner, Ahmet. "Kâim Biemrillâh el-Fâtımî", *DİA*. 24/211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Halm, Heinz. "Nusayriyya", In *The encyclopaedia of Islam. Yeni Edisyon*. 8: 145-148. Holland, 1960.
- Hammâdi, Muhammed. *Bâtınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü*. trc. İsmâil Hatib Erzen. İstanbul: Sebil Yayıncılık, 2004.
- Harekât, İbrahim. "Midrariler". *DİA*, 30/15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hasan, İbrahim Hasan. *İslam Tarihi*. trc. İsmâil Yiğit v.dğr. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1997.
- Hatîb, Muhammed Ahmed. *el Hareketü'l-Bâtıniyye fi Aleml-l-İslam*. Amman: Mektebetü'l-Aksa, 1984.
- Himyeri. Abdü'l-Mün'im. *Ravdu'l-Mi'tar fi Haberi'l-Aktar*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1974.
- Hizmetli, Sabri. "Karmatîler". *DİA*. 24/510-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Hüseyin, Muhammed Kamil. *Taifetü Düruz Tarihuha ve Akaiduha*. Kâhire, Daru'l-Mearifi Bi-Mısır, 1962.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtu'l-A'yân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dar Sâdır, 1972.
- İbn Hazm. *el-Fasl*. trc. Halil İbrahim Bulut. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. trc. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017.
- İbn Nedîm. *el-Fihrist*. trc. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- İbn Tağrîberdî. *Nücumu'z-Zahire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. Kâhire, y.y.1970.
- İbnü'l Cevzî. *Telbisü'l-iblis (Şeytanın Hileleri)*. trc. Mehmet Ali Kara. İstanbul: Karınca- Polen Yayınları, 2020.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Târîh*. trc. Ahmet Ağırakça v.dğr. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2019.
- İbnü'l- Kalanisî. *Zeylü Tarihi Dimeşk*. thk. H. F. Amedroz. Leiden, y.y.1908.
- İlhan, Avni. “Bâtınîyye”, *DİA*. 5/190-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İmam Gazâlî. “*Fedâihu'l- Bâtuniyye*” (Bâtınîliğin İç Yüzü). trc. Avni İlhan. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Kâdî Abdülcebâr. *Tesbîtu Delâilin-Nübüvve*. trc. M. Şerif Eroğlu. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2017.
- Kâsım, AbduhKâsım. “Mansur el-Fâtımî”. *DİA*. 28/8-9. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kirmânî, Ahmed Hamidü'd- Din. *Mecmuatü Resaili'l-Kirmani*. thk. Mustafa Galib. Beyrut: Müessetü'l-Camiatü'd-Dirasetü ve'n-Neşrve't-Tarih, 1987.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Laoust, Henri. *İslamda Ayrılıkçı Görüşler*. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Sabri Hizmetli. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Lewis, Bernard. *Haşhaşiler İslam'da Radikal Bir Tarikati*. trc. Kemal Sarısözen. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.
- Makarem, Sami Nasib. *The Druze Faith*. New York, Caravan Books, 1974.
- Makdisî, Ebû Şâme. *el-Kitâbü'r-Ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn*. thk. İbrâhim ez-Zebîk. Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Makrizî. *İtti'azu'l- Hunefa*. thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed. Kâhire: y.y. 1996.
- Massignon, Louis. “Nusayrîler”. *MEBİA*. 9/367. İstanbul: MEB Yayınları, 1964.
- Merçil, Ertuğrul. *Besâsîrî*. *DİA*. 5/528-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Meşkûr, Cevad. *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*. trc. Mahfuz Söylemez v.dğr. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

- Muhammedoğlu, Aliev Salah. "Hürremiyye". *DİA*. 28: 500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Müslim. *Sahih-i Müslim*. trc. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1988.
- Nâimâ Mustafa Efendi. *Nâimâ Tarihi*. trc. Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1967.
- Neccar, Abdullah. *Mezhebü'd-Dürûzve't-Tevhid*. Kâhire: Daru'l-Meârifibi-Mısr, 1965.
- Nevbahtî-Kummî. *Şii Fırkalar: Kitabu'l-makalat ve'l fıraku's-şia*. trc. Sabri Hizmetli v. dđr. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Nizâmülmülk. *Siyâsetnâme*. trc. Mehmet Kanar. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. thk. Necib Mustafa Fevvez. Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 2004.
- Onat, Hasan. v. dđr. (ed.) *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Ortaylı, İlber. "Alevilik, Nusayrilik ve Bab-ı Ali" *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler Sempozyumu Bildirileri*. haz. İSAV. 35-46. İstanbul: Ensar Yayınları, 1999.
- Öz, Mustafa. "Ağa Han", *DİA*. 1/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Öz, Mustafa. "Dürzilik" *MAÜİFD* 7-8-9-10 (1989-1990-1991-1992). 485-517. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruifd/issue/17552/183848>
- Öz, Mustafa. "Kitâbü'l-Bakûratü's-Süleymaniye", *DİA*. 4/548-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öz, Mustafa. "İsmâiliyye". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa. "Hâkim Biemrillâh". *DİA*. 15/199-201. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. "Haşîşiyye". *DİA*. 16/418-419. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa "Nusayriyye". *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler Bektaşiler Nusayriler Sempozyumu Bildirileri*. haz. İSAV. 181-193. İstanbul: Ensar Yayınları, 1999.
- Öz, Mustafa. "İsmâiliyye". *DİA*. 23/128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Meymûn el- Kaddâh", *DİA*. 29/ 505. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Öz, Mustafa. "Nizariyye". *DİA*. 33/200-201. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Öz, Mustafa. "Takiyye". *DİA*. 39/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. "Ta'limiyye". *DİA*. 39: 548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa. "Ubeydullah el- Mehdî". *DİA*. 42/23-25. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Özaydın, Abdülkerim. “Âmir Biahkâmillâh” *DİA*. 3/68. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. “Aziz Billah”. *DİA*. 4/346. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. “Ağlebiler”. *DİA*. 1/475-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özaydın, Abdülkerim. “Müstansır Billah el-Fâtımî”. *DİA*. 32/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özkuyumcu, Nadir. “Müstali Billah el-Fâtımî”. *DİA*. 32/115. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Öztürk, Murat “Zâfir Biemrillâh”. *DİA*. 44/69-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Öztürk, Murat. “Zâhir el-Fâtımî”. *DİA*. 44/ 88-89. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sinanoğlu, Abdulhamid. *Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı*. Konya: Esra Yayınları, 1997.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayer. İstanbul: Tarih Vakfı Türk Yayınları, 1996.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Hüsni'l-Muhâdara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed EbûFadl İbrahim. Daru'l-İhyâü'l-Kitâbu'l-Arabiyye,1967.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. trc. Mustafa Öz. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Şek'a, Mustafa. *İslam Bilâ Mezahib*. Kâhire: Daru'l-Mısrıyye'l-Lüblaniyye, 1987.
- Şenzeybek, Aytekin. *Dürzilik, Doğuşu ve Temel Prensipleri*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Şenzeybek, Aytekin. *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*. Bursa, Emin Yayınları, 2012.
- Şeşen, Ramazan. “Adıd Lidinillâh”. *DİA*. 1/374-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyübîler”. *DİA*. 12/31-33. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Şeyh Sadûk. *Kemâlu'd-din*. thk: Ali Ekber el-Gaffari. Kum: y.y. 1985.
- Tan, Muzaffer. “Tarihsel Süreçte İsmâililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012), 111-145.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevileri Tarihi*. trc. İsmâil Özdemir. Adana, Karahan Kitabevi, 2015.
- Tekindağ, Şehabettin. “Dürziler”. *MEBİA*. 3: 666. İstanbul: MEB Yayınları, 1977.
- Toftbek. “Kısa Dürzi İlmihali”. trc. Ethem Ruhi Fığlalı. *AÜİFD* 25 (1982). 215-220. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/issue/40701/490375>
- Tuman, Mehmed Nail. *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Turan, Ahmet. “Kitabu'l-Mecmu'unun Tercümesi”. *On Dokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8 (1996). 5-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/20307/215615>
- Türk, Hüseyin. *Anadolu'nun Gizli İnançlı Nusayrilik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.

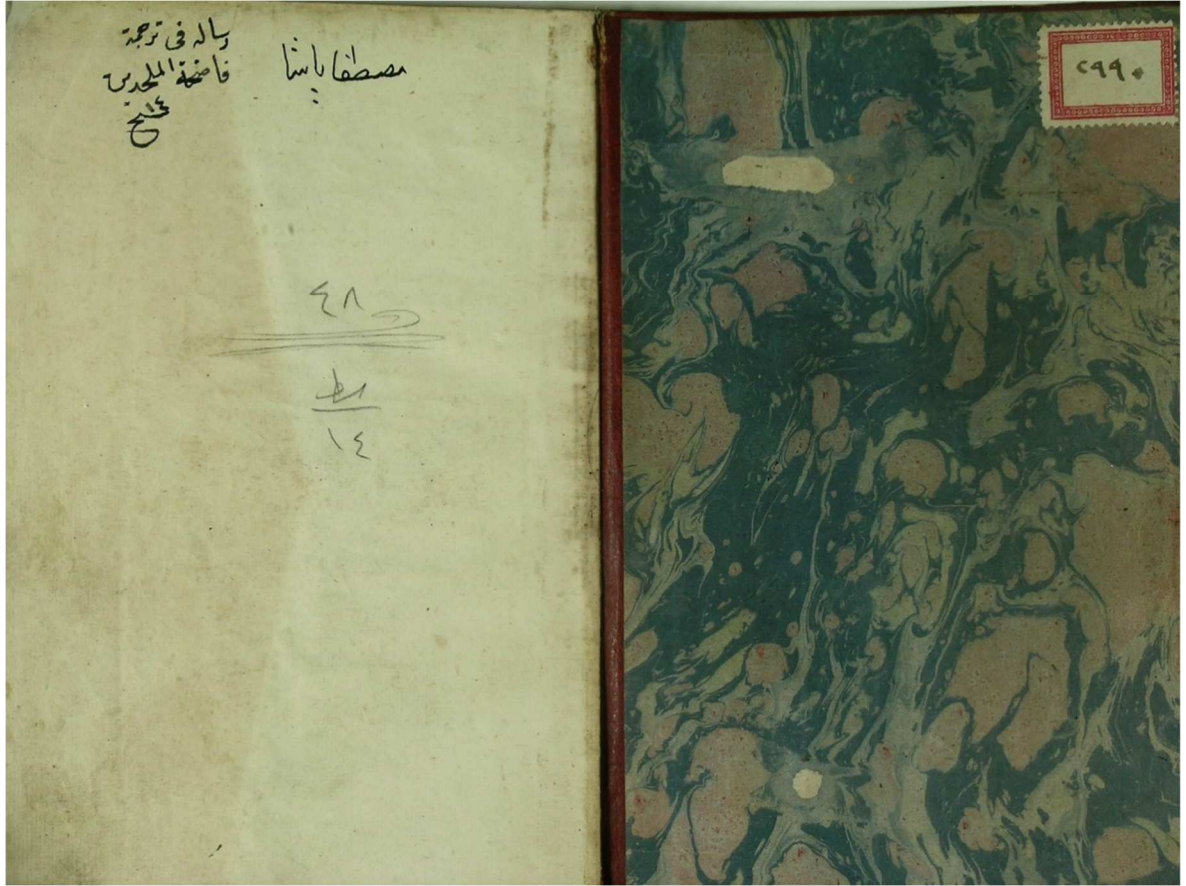
- Uluçay, Ömer. *Nusayrilik; İnanç Esasları-Tenasüh*. Adana: Karahan Yayınları, 2003.
- Uyar, Mazlum. “Geçmişten Günümüze Dürzilik”. *e- Makalat5/2* (Güz 2012), 61-82.
<http://www.emakalat.com/tr/issue/5495/74571>
- Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1998.
- Üzüm, İlyas. “Muhassin b. Ali b. EbûTalib”. *DİA*. 31:21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Üzüm, İlyas. “Nusayrilik”. *DİA*. 33/270-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- YEİS. “Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü”. Erişim 27 Nisan 2020.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyhi-lutfullah-celebi-kadi>
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Babek”. *DİA*. 4: 376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1998.
- Yitik, Ali İhsan. “Tenâsüh”. *DİA*. 40/443-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yurdagür, Metin. “Devir”. *DİA*. 9/232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Zafir, Cemaleddin Ali. *Ahbaru'd-Düveli'l-Munkatı'a*. thk. Andoria Ferre. Kâhire: InstitutFrançais, 1972.
- Zehebî. *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. Beyrut: Daru'l-Kitâbu'l-Arabiyye, 1988

EKLER

Ek 1

Tercüme-i Risâle-i Fâdihatü'l-Mülhidin Nüsha Örnekleri

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حمدًا ولله رب العالمين • ذوالمنة والفضل
 المبین • مدبر کائنات • وغاوت زلات • و
 خالق سموات ورضین • در حرم تنایح الاله
 وشکر ترا در نمازین • وصلاة وسلام
 اول نحر موجودات • و اشرف مخلوقات در
 عمان صیفا • اعی محمد المصطفی • صلی الله علیه و آله
 اولسواکے خوشحاله و نما گد و بی خلتہ رحمت
 و طریق حمد هدایتا چون کوند رشدر • وال
 واصحابیکه خیر البریه • و ادنا بر بتریدت
 عربہ در لول • ای صلوة وسلام متین • دایم
 الی یوم الدین در • و بعد خوشحاله
 و نما فرید کرامتی ملوکہ محض و بلادہ
 یکن • و بجم بالانصی سی کد و لول ملک

و امور عبادی قبضه اراد نرینه تفویض
 و تبیین • قیوب کتاب مجید عظیم البیگان
 هو الذي جعلکم خلایفا لارض و رفع تعظیم
 و رف بعض درجات • دیوبور رشدر •
 تعظیمی حسابا لکمکان واجب • و یجیل
 و توفیر بی حکم لازم و لازب قیوب
 کرمه یا ایما الذین استواطعوا الله و اطعوا
 الرسول و اولی الامر منکم ایسرفوز رشدر
 و دی مرتبه سلطنت عظمه نام شهرت برینک
 بلدی نبی عبادت تعلیم • و عهد و مرتبه
 ارشاد و تفهیم ایچون • و اد قال موسی
 لفریاد ذکر و انعم الله علیکم اذ جعل فیکم
 انبیاء و جعلکم ملوکا • ای کرمه بی ایله تکمیل
 و تبیین • فلشدر بین حمد فرزان خوشحاله

وَتَحَا حَضْرَتَيْهِ سَعَادَ تَلُو بِأَيْدِ شَاهِرِي أَعْدَلِ
 سَلْطِينِ زَمَانِ دِيْلُو بِ سَلْطَنَتِ وَعَلَا مَطْعِي
 حَايِرِي فَالْقَدِيلِ سَلْطِينِ بِيْشِيْنِ اِجْدَادِ مَسَارِ
 اَلْبِيْلَسَانِ قَلْبِدَرِ فَوَارِيْحِ مَلُوْكَ سَالْفِ اِطْلَا
 اَوْلَادِهِ نَجِيْ حَكْمَدِ بَارِي تَعَا الطَّافِ مَا اَلْمَا
 كَدُو كُو عَطَا فَلَوْجِي مَرْتَبِ لَوِي بِرَمِ لِيْسَانِ
 اَلْمَجِيْبِيْنِ وَوَرَفَتْ وَعَطْفَتُوْنِ اَمَّا طِ اَمَلِكَا
 اِنْسَانِ نَقْصِيْنِ اَوْزَرَهْ اَوْلِيَايْنِ حَوْمَهْ حَلُوْكَ مَلِكِ
 اَوْلَانِ مَدِيْنِ عَطْمَدِ وَحِجْرِ بَرِكِيْنِ وَبِمَالِكِ وَاِبْلَادِ
 كَمَالِ كَرْتِيْدِنِ عَمِيْدِيْحِمِ وَوَعْدَادَهْ اَوْلِيْمَهْ اَمْسَا
 اَوْلِيُوْبِ جَمِيْعِ مَالِكِ بَدِيْعِ لِسْتَانِ بَارِ اَدَهْ
 اَلْمَلِكِ اَلْبِيْلَسَانِ حَيْثُ بَالَتْ بِرِ سَعَادِ بَلُوْنِ مَعْمُوْر
 وَابَادَانِ اَوْلِيْمَدَرِ اَلْاَوْهَوْرِ اَلْمَسْلُطَاتِ
 اَلْاَعْظَمِ وَالْحَا قَانِ اَلْاَكْبَرِ اَلْاَكْرَمِ سَيِّدِيْلُو

الْعَصْرِ وَالْاَوَّلَانِ مَغْرِبِ الْعَمَانِ لِمَجَاهِدِ وَكَلْبَا
 فِيْ اَهْلِ الطَّغْيَانِ بِاسِطِ سَاطِرِ الْعَدْلِ وَالْاَنْصَا
 هَادِمِ سَايْرِ الْكُوْرِ وَالْاِعْتِسَافِ الْجَهْدِيْنِ رِيْحِ
 لَوَا اَلْاَمْنِ وَالْاَمَانِ اَلْمَنْزِلِ لِنُجْلِ زَا لِهْ مَرَا
 بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ حَضْرَتِ سَلْطَانِ مَرْوَمَا
 بَلَعَهْ مَدَهْ تَكَا مَا اَرَادَ عَلِي حَا فَي لَ اَزْمَانِ بِسِ
 رَعِيْنَهْ كَمَالِ سَفَقَتِ وَرَحِيْمِ اَلْمُنَا لِيْمَدِنِ اَطْرَافِ
 بِلَادَهْ حَفِظِ اَلْبِيْحُوْنِ اَمُوْرُوْزِ اِرْسَالِ اِمْدُوْبِ
 مَالِكِ سَامِيْدِ كُوْنِيْنَهْ بِيْ وَفَسَادِ اِلَهْ اَحْرَضِ وَاسْتِيْلَا
 اِيْدِيْلِيْ فَلَغِ وَنَمِجِ اَبْتَدَرْتِكِ عَادَهْ هَمِيْدَهْ لَوِي اَلْمَجِيْبِيْنِ
 بَعْضِ بِلَادِ بَعِيْدَهْ نَعِيْمِ اَشْعَارِ اَهْلِ اَلْمَجَامِعِ
 وَتَحَا لَهْفِ طَرِيْقِ اَهْلِ سُنْتِ وَجَمَاعَتِ اِيْدِيْلِيْ اَلْمَا
 كَهْ جَمْعَهْ وَجَمَاعَتِ وَاَذِيْنِي تَرِيْهِ وَقَلْبِ اَبَا اَكْرَمِ
 اَصْحَابِ رَسُوْلِكِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقْرَتِكِ وَاَرْدِ

أولان نصوص ترفيد بحالفتي بك • ايدوب
 اجلدن بيغ شمس الديل وخرنيدن مصون
 اولان شرح شريف جاد كير ايجاب ايتكين
 حرمات ديز غريم واقفاء سلوك صراط مستقيم
 كال غيوت وحميلوندن اول جانين عسكركي نصرت
 ماتر كوندوب اولما كنده اولناري طوعوي
 يوله نوبق واقفاء ديري بك • ويا خود الله عا
 ورسولنه مخالفت يدناري اولديا رانيدروب
 اهل سنت وجماعت يله مسكنلوريت بناك •
 ايتك امر مشهوره • وبعض حالك شاميدره
 كه بعض مفسير قتيك • ارم ذات العار اليه
 كوخيلن نبلها في البلاد • مالك مذكوره دور
 طائفه مذكوره دن اكفر و اجبت بر حيله طائفه
 متين اولوب فوت وسوكلوري بفرقه بيه

ايرمشدي كه انوار سيليبي سب وعازت ايله
 ديون خوف طاري اولناري ايدوب • اكانا سده
 سعادت اشيان • وعينه عدالت نشان لوند
 دستور معدلت يكار • مشير فريدون وقار
 مناظر مقابليداموز • مدبر مهابت جمهور
 وزير محم طهير معظم ومكرم حافظ بلاد سرف
 وعرب • ماهد مباديلو حرب • كيف الفجر
 ملاد العلماء صاحب راف كامله ورحمت
 وسفقت سايا برهان الله والدين • اويچاشم
 بلخه الله تعالى سعادت الدارين انشا خضرين
 اولاد بار مضر محروسه به رسال بيوروت سعاد
 وصول بولدوقلور دن كسطانم ورفيع مطالع
 ايدوب لشكر و رعايا • وعامه بركايه • كمال
 نظم ونظام • رخصت ييله واليتيام • ويرو ولد

دیار سائیه ده ذکر اولان طریفدن **تسائیه**
 و دروز و درویش و کلینه و نصیب **الو**
 اطلاع سرفلری **تسائیه** ذکره معدلت **سائیه** تو
 بود لرد تو اهای **کلیت** خوف و **حسبت**
 اوزره ای دیگر **زیرا** که اطراف **ولایت** بود که
 زور کار طائفه **مربوط** بک **ادب** و **بلای** سائیه
 اضطراب و رحمت و عالی **محل** اختیار **ایدن**
 درد و محسوس **لعل** و **تامن** زار و **بوز** اولدور
تفصیل نه مجال **مجال** و **بیدی** اول **سبیدن**
دینک اعیان **تصوف** و از **بوسف** **مجال** **بیطار**
 اوزره **ایکن** **اراضی** **دسول** **لشام** **لزلت**
دایر اسلام **الی** **یوم** **القیامی** **دوم** **سرفلری**
ایله **تسریف** **بود** **سعاد** **له** **صید** **نام** **فصله**
هزینه **کل** **وکل** **طائفه** **درویش** **مکر** **وکل**

ملایق و مصارف و شناعت و فساد و **سوائیه**
لرینه **عالم** و **عارف** **اولوب** **عسکر** **اسلام** **اوزرینه**
هجوم و **جرا** **تساهده** **وعدون** **انصار** **ترین**
جمع **وعدم** **ایقیاد** **وایر** **تغو** **فساد** **ایندی**
کمال **مجاهد** **تساردر** **والمجاه** **بولور** **کلیت**
وای **لعین** **اخلاق** **ذمیمه** **وکنز** **طوائف** **ایندی**
ساهده **ایند** **وهمز** **بود** **دلیه** **الرو** **بحال** **اوزرینه**
از **زان** **دی** **حال** **وایمال** **ولنسه** **لور** **کد** **بود**
تسظیم **وبلاء** **وخم** **نایب** **اولوب** **نی** **تسائیه**
بغیر **قلاع** **و حصه** **ستون** **اولا** **لرینه** **قلوب** **بجرت**
رعقوله **کی** **جبرت** **ویر** **لرینه** **استنباه** **بوعید**
زیرا **سلاح** **کامله** **مالک** **اولا** **لرینه** **هر** **هری** **سائیه**
وحمیت **ویدی** **با** **اسلام** **کمال** **قوت** **وهدرت**
بولشدر **بارج** **مربورده** **عسکر** **اسلامک**

فرستادین کوفه دویب اوزرلونه هجوم ایدین
 محمد سیلا نورا و لاندن سید و بیچین ایدین
 ایدین شجانه و کاند بوزین بیان
 ایسه بوجله بجه سناعت و فساد ایدین
 مفر و محقق ایدی پر ایشای کامکار و و
 جم قیدار عشکرمونور و بی شکور ایله
 اوزرلونه واردده د لوی خوف و هرسله
 طویب اول رهله مغلوب و لوی بعضی
 هدیبیر و طعمه شمشیر و بیچاره قیدونید
 و ایسر ایدین خصوصاً که حضرت سارا ایلیک
 خدمت برفرلیدن امیر الامر الکرام طهر لورد
 انعام ذوالباین لشکرید و العزم و الثابید
 الحسین برید عیالک الاعلی سام بکل بیسی علی
 پاشا دام قباله و سایر امر کرام و صدای تقام ایچ

حقه اعضام ایدوب سده شجاعت و همت تام
 ایله بی شکور و عرف معذورده بالهام اهتمام
 قدیر خفی و لیاکله طائفه مزبورونک قیلده
 قوب جلیل و اجیرین وارددر قوم مزبور محترماً
 استلال ایدوب صلوة و زکوة و بجزان اعراض
 بلکه مکلف ترعی بی لکلیا انکار و هر بر طرفند
 چیم می رکاب و داما کار ایدین لورد ایله
 شک یوقدر که قالیوی و جب و مودرین
 کدورق بلورک لادم و لرب در زوا بولن
 بند اسلامان بوستوب حلال و حرمی فرق ایتمز
 و بولور کسمکه امن بر بی زیم نام و مصوب
 و محفوظ اولان پاکیزه خاتونلر زینایه قدم ایدین
 داما شرب حرم و اکل و خنبر بر و سایر محرماتی
 ایتمدن خایه دکلودر و شک یوقدر که

انگراوردن دخی برانزوردن توبه تیرسسه
 قتلای وچ ووز کدووخ سیخ نای ایلکه
 خطابا یتدنه دن دخی بونک انشالی ایشله
 اذخالا یتدنه دن سعاری واجبدن وصا
 مسین ودرینه حاکم وایلی وئله امر وئنده
 جهادک خصوصاً توبه کبری وبعین سع وئله
 لوی واجبا ووز فانیل توبه کلامی بو حاکم
 نایب توبه و جلال ایدر شری و بی حضرتی که
 فیهن منجناک صاحبی و سنام سرفیک فانیل
 و خطیبی در دهته مذکور وئله حصد و سطور
 اوزده یار مشوردن و مولانا جمال الدین علامه
 الشریفی یازد وغبک برجه سی بودر که سول
 کسنه لکه بو عقیقاد دوز مباله ای که فرورد
 گمار طایفه سونک غایده شیعا وئندن دز

اهل گامبدن اولبعین سناکله لری و بو عقیقاد
 مک حلال اولنر مسلمانلوق قلعه لوندن و سکر
 اسلام ایچنک استخرا لوی جانز اولماز دز
 بلکه بو عقیقاد لری اوزده دیار اسلامه توبه لری
 جانز کلدن توبه و سیراع اسلام اوزده عمل ائند
 واجبا اولور توبه تیرسسه قتل ایله لری و شیخای
 اولنور که کند و زده ذکر اولدان کفر لری لیا
 و تعلیم ایدر لرا لودخی برانزوردن و الله اعلم
 و مولانا علامه برهان الدین قزازی یازد و
 بودر که بونلر کفار در حال بو حاله توبه
 و نه نصاری دندز بو عقیقاد لری اوزده مسلمان
 قلعه لوندن و غیره تیرسسه توبه لری جانز کلدن
 شرایط توبه اوزرینه توبه اییدن لری توبه لری
 قول اولنور که توبه تیرسسه قتل اولنور که